

วิสัยธรรม

เพื่อเบิกนำวิสัยทัศน์

พระพรหมคุณาภรณ์
(ป. อ. ปยุตฺโต)

เนื่องในพิธีรับหิรัญบัฏของ
พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๗ ก.พ. ๒๕๔๘

มูทิตาสักการะจาก
คุณอาภรณ์ สุวรรณแทน

วิสัยธรรม เพื่อเบิกนำวิสัยทัศน์

© พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

P.A. Payutto

ISBN 974-344-277-4

วินัยชาวพุทธ	พิมพ์ครั้งแรก	พ.ศ. ๒๕๓๗
ธรรมบุญชีวิต	พิมพ์ครั้งแรก	พ.ศ. ๒๕๑๙
ภูมิธรรมชาวพุทธ	พิมพ์ครั้งแรก	๒๔ กรกฎาคม ๒๕๔๖

วิสัยธรรม เพื่อเบิกนำวิสัยทัศน์

(วินัยชาวพุทธ + ธรรมบุญชีวิต + ภูมิธรรมชาวพุทธ)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ - มีนาคม ๒๕๔๘ ๒,๐๐๐ เล่ม

- คุณอาภรณ์ สุวรรณแทน (พิมพ์ ๑,๒๐๐ เล่ม)
 - ก) พิมพ์ถวายเป็นมุทิตาสักการะ แก่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ปยุตฺโต) เนื่องในพิธีรับท้าวพระยา ๒๗ ก.พ. ๒๕๔๘ ๑,๐๐๐ เล่ม
 - ข) พิมพ์ในมงคลวาระอายุครบ ๗๐ ปี ๒๐๐ เล่ม
- จากปัจจัยมุทิตาแก่พระพรหมคุณาภรณ์ในพิธีรับท้าวพระยา ๘๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ บริษัท พิมพ์สวย จำกัด
๕/๕ ถ.เทศบาลรังสิตสุขุมวิท แขวงลาดยาว
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐
โทร. ๐ ๒๕๕๓-๙๖๐๐ โทรสาร ๐ ๒๕๕๓-๙๖๐๖

คำนำ

ปัจจุบันนี้ คนที่เรียกตัวว่าเป็นชาวพุทธโดยมาก เหมือนเป็นคนไม่มีหลัก รวากะถือลัทธิว่า ชาวพุทธเป็นคนอิสระเสรี จะเชื่อถือหรือประพฤติตัวอย่างไรก็ได้

แท้จริงนั้น การที่จะเป็นอะไรหรือเรียกชื่ออย่างใด ก็ต้องมีหลักเกณฑ์สำหรับเป็นเครื่องกำหนด หรือเป็นมาตรฐาน ดังในหมู่พุทธบริษัทเอง พระภิกษุสงฆ์ก็มีพระธรรมวินัยเป็นมาตรฐาน เริ่มแต่มีศีลเป็นเครื่องกำกับความเป็นอยู่ภายนอก

ส่วนในฝ่ายคฤหัสถ์ อุบาสกอุบาสิกาก็มีคุณสมบัติและข้อปฏิบัติที่เป็นเครื่องกำหนดเช่นเดียวกัน แต่คงจะเป็นเพราะความเปลี่ยนแปลงในสังคม ทำให้วิถีชีวิตของชาวพุทธผันแปรไป ห่างเหินจากหลักพระศาสนา จนเหมือนว่าไม่รู้จักตัวเอง

โดยปรารถนาสภาพเสื่อมโทรมเช่นนั้น จึงได้รวบรวมข้อธรรมที่เป็นหลักในการดำเนินชีวิต สำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไปขึ้นมา เรียกว่า “คู่มือดำเนินชีวิต” ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนเป็นชื่อปัจจุบันว่า **ธรรมบุญชีวิต**

อย่างไรก็ตาม หลักธรรมใน**ธรรมบุญชีวิต**นั้น ยังมากหลากหลาย ต่อมาจึงได้ยกเฉพาะส่วนที่เป็นแบบแผนของชีวิต คือ “คิหิวินัย” ออกมาขายแน่ โดยเริ่มฝากแก่นวภิกษุในคราวลาสิกขา เพื่อให้ช่วยกันนำไปปฏิบัติเป็นหลัก และเผยแพร่แนะนำผู้อื่น ตั้งแต่ครอบครัวเป็นต้นไป ในการที่จะสร้างสรรค์สังคมชาวพุทธไทย ให้เจริญงอกงามมีสันติสุขสืบไป

จากนั้นก็ได้เรียบเรียงหลัก “คิหิวินัย” นี้ พิมพ์รวมไว้เป็นส่วนต้นของ**ธรรมบุญชีวิต** ตั้งชื่อว่า **มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ**

คิหิวินัย คือ วินัยของคฤหัสถ์ หรือ วินัยชาวบ้าน นี้ เป็นชุดคำสอนเดิมที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ใน **สังคาลกสูตร** และพระอรรถกถาจารย์ได้สรุปไว้ท้ายคำอธิบายว่า “พระสูตรนี้ ชื่อว่าคิหิวินัย” บ่งชี้ถึงความสำคัญของพระสูตรนี้ พร้อมกับเป็นหลักฐานบ่งชี้ว่า ชาวพุทธฝ่ายคฤหัสถ์ก็มีข้อปฏิบัติที่เป็นแบบแผนแห่งชีวิตและสังคมของตน

เวลานี้ สังคมยิ่งเสื่อมถอย ก้าวลึกลงไปในปลักหล่มแห่งอบายมากยิ่งขึ้น ถ้าจะให้สังคมมีอนาคตที่ควรหวัง ก็ถึงเวลาที่จะต้องลุกขึ้นมาเร่งรื้อฟื้นหลัก “คิหิวินัย” ขึ้นมา ให้เป็นแบบแผนแห่งชีวิตและสังคมชาวพุทธ ถ้าคนไทยตั้งตนอยู่ในคิหิวินัย ก็มั่นใจได้ว่าสังคมไทยจะไม่เพียงฟื้นตัวขึ้นจากวิกฤตเท่านั้น แต่จะก้าวหน้าไปในวิวัฒนาการได้อย่างแน่นอน

หวังว่า “มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ” กล่าวคือคิหิวินัย ที่ได้ตั้งชื่อใหม่ว่า “วินัยชาวพุทธ” นี้ จะสัมฤทธิ์วัตถุประสงค์ที่สัมพันธ์กับธรรมานุญชีวิต

กล่าวคือ หวังจะให้พุทธศาสนิกชนใช้ “วินัยชาวพุทธ” เป็นเกณฑ์มาตรฐานสำหรับกำกับและตรวจสอบการดำเนินชีวิตของตน แล้วก้าวสู่คุณสมบัติและข้อปฏิบัติใน “ธรรมานุญชีวิต” เพื่อดำเนินชีวิตให้ดีงาม ประสบความสำเร็จ และเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้นไป ให้ชีวิตและสังคมบรรลุจุดหมาย ที่เปี่ยมพร้อมทั้งด้วยอามิสไพบูลย์ และธรรมไพบูลย์ อย่างยั่งยืนนาน

สำหรับผู้ที่กำลังก้าวมาแล้วด้วยดีใน “ธรรมานุญชีวิต” ก็จะชื่นชมเห็นตระหนักในคุณค่าของ “ภูมิธรรมชาวพุทธ” ที่ประชุมเป็นระบบพร้อมอยู่ต่อหน้า และเฝ่ปรารภนาที่จะรู้เข้าใจปฏิบัติบำเพ็ญให้เจนจบ เพื่อบูรณาการเข้าในชีวิต ให้เป็น**วิสัยธรรม**ของตนสืบไป

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

สารบัญย่อ

ภาค ๑ วินัยชาวพุทธ	๑
หมวดหนึ่ง วางฐานชีวิตให้มั่น	๑
กฎ ๑ เว้นชั่ว ๑๔ ประการ	๒
กฎ ๒ เตรียมทุนชีวิต ๒ ด้าน	๔
กฎ ๓ รักษาความสัมพันธ์ ๖ ทิศ	๘
หมวดสอง นำชีวิตให้ถึงจุดหมาย	๑๖
ก. จุดหมาย ๓ ชั้น	๑๖
ข. จุดหมาย ๓ ด้าน	๑๘
ชาวพุทธชั้นนำ	๒๐
 ภาค ๒ ธรรมบุญชีวิต	 ๒๓
หมวดนำ คนกับความเป็นคน	๒๕
๑. คนผู้เป็นสัตว์ประเสริฐ	๒๕
๒. คนสมบูรณ์แบบ	๒๘
หมวดหนึ่ง คนกับสังคม	๓๐
๓. คนมีศีลธรรม	๓๐
๔. คนมีคุณแก่ส่วนรวม	๓๓
๕. คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน	๓๕
๖. คนมีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี	๓๘
๗. คนผู้นำรัฐ	๔๐
หมวดสอง คนกับชีวิต	๔๔
๘. คนมีชีวิตอยู่อย่างมั่นใจ	๔๔
๙. คนประสบความสำเร็จ	๔๘
๑๐. คนรู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพ	๕๐
๑๑. คนครองเรือนที่เลิศล้ำ	๕๓
๑๒. คนไม่หลงโลก	๕๘

หมวดสาม คนกับคน

๖๑

๑๓. คนร่วมชีวิต	๖๑
๑๔. คนรับผิดชอบตระกูล	๖๕
๑๕. คนสืบตระกูล	๖๗
๑๖. คนที่จะคบหา	๗๑
๑๗. คนงาน-นายงาน	๗๔

หมวดสี่ คนกับมรรคา

๗๕

๑๘. คนผู้สั่งสอนหรือให้การศึกษา	๗๕
๑๙. คนผู้เล่าเรียนศึกษา	๗๘
๒๐. คนใกล้ชิดศาสนา	๘๒
๒๑. คนสืบศาสนา	๘๕
๒๒. คนถึงธรรม	๘๗

ภาค ๓ ภูมิธรรมชาวพุทธ

๙๙

ชุดที่ ๑ หลักใหญ่ที่ต้องรู้ไว้แต่ต้น

๑๐๑

ก. หลักนำศรัทธา	๑๐๑
ข. หลักนำปฏิบัติ	๑๐๙
ค. หลักวัตถุประสงค์	๑๑๔

ชุดที่ ๒ หลักปฏิบัติทั่วไป

๑๑๘

ชุดที่ ๓ หลักที่ต้องศึกษายิ่งขึ้นไป

๑๔๑

ก. ภูมิธรรมพื้นฐาน	๑๔๑
ข. โพธิปฏิบัติ	๑๕๓
ค. ปฏิเวธภูมิ	๑๗๐

พิเศษ: ผู้ศรัทธาควรทราบ (สังเวชนียสถาน ๔)

๑๗๖

สารบัญพิสดาร

นิเทศพจน์	(ก)
คำนำ	(ค)

ภาค ๑ วินัยชาวพุทธ	๑
--------------------	---

หมวดหนึ่ง วางฐานชีวิตให้มั่น	๑
------------------------------	---

กฎ ๑ เว้นชั่ว ๓๔ ประการ	๒
ก. เว้นกรรมกิเลส ๔	๒
ข. เว้นอคติ ๔	๒
ค. เว้นอบายมุข ๖	๔

กฎ ๒ เตรียมทุนชีวิต ๒ ด้าน	๔
ก. เลือกสรรคนที่จะเสวนา	๔
ก) รู้ตนมิตรเทียม	๔
ข) รู้ถึงมิตรแท้	๖
ข. จัดสรรทรัพย์ที่หามาได้	๘

กฎ ๓ รักษาความสัมพันธ์ ๖ ทิศ	๘
ก. ทำทุกทิศให้เกษมสันต์	๘
ทิศที่ ๑ บิดามารดา	๘
ทิศที่ ๒ ครูอาจารย์	๑๐
ทิศที่ ๓ ภรรยา	๑๐
ทิศที่ ๔ มิตรสหาย	๑๒
ทิศที่ ๕ คนรับใช้และคนงาน	๑๒
ทิศที่ ๖ พระสงฆ์	๑๔
ข. เกื้อกูลกันประสานสังคม	๑๔

หมวดสอง นำชีวิตให้ถึงจุดหมาย	๑๖
------------------------------	----

ก. จุดหมาย ๓ ขั้น	๑๖
ขั้นที่ ๑ จุดหมายขั้นตาเห็น	๑๖
ขั้นที่ ๒ จุดหมายขั้นเลยตาเห็น	๑๖
ขั้นที่ ๓ จุดหมายสูงสุด	๑๘

ข. จุดหมาย ๓ ด้าน	๑๘
ด้านที่ ๑ จุดหมายเพื่อตน	๑๘
ด้านที่ ๒ จุดหมายเพื่อผู้อื่น	๑๘
ด้านที่ ๓ จุดหมายร่วมกัน	๑๘

ชาวพุทธชั้นนำ	๒๐
---------------	----

ภาค ๒ ธรรมบุญชีวิต

๒๓

หมวดนำ คนกับความเป็นคน

๒๕

๑. คนผู้เป็นสัตว์ประเสริฐ (สมาธิในสังกัดมนุษยชาติ)
- ๒๕
๒. คนสมบูรณ์แบบ (สมาธิที่ดีของมนุษยชาติ)
- ๒๘

หมวดหนึ่ง คนกับสังคม

๓๐

๓. คนมีศีลธรรม (สมาธิในหมู่อารยชน)
- ๓๐
- ก. มีสุจริตทั้งสาม
- ๓๐
- ข. ประพฤติตามอารยธรรม
- ๓๐
- ค. อย่างต่ำมีศีล ๕
- ๓๒

๔. คนมีคุณแก่ส่วนรวม (สมาธิที่ดีของสังคม)
- ๓๓
- ก. มีพรหมวิหาร
- ๓๓
- ข.บำเพ็ญการสงเคราะห์
- ๓๔
๕. คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของชุมชน (สมาธิที่ดีของชุมชน)
- ๓๕

- ก. พึ่งตนได้
- ๓๕
- ข. อยู่ร่วมหมู่ด้วยดี
- ๓๖

๖. คนมีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี (สมาธิที่ดีของรัฐ)
- ๓๘
- ก. รู้หลักอภิปไตย
- ๓๘
- ข. มีส่วนในการปกครอง
- ๓๙

๗. คนผู้นำรัฐ (พระมหากษัตริย์ หรือผู้ปกครองบ้านเมือง)
- ๔๐
- ก. ทรงทศพิธราชธรรม
- ๔๐
- ข. บำเพ็ญกรณียะของจักรพรรดิ
- ๔๒
- ค. ประกอบราชสังคหะ
- ๔๓
- ง. ละเว้นอคติ
- ๔๓

หมวดสอง คนกับชีวิต

๔๔

๘. คนมีชีวิตอยู่อย่างมั่นใจ (ชีวิตที่เลิศล้ำสมบูรณ์)
- ๔๔
- ก. นำชีวิตสู่จุดหมาย
- ๔๔
- ข. ภายในทรงพลัง
- ๔๖
- ค. ตั้งตนบนฐานที่มั่น
- ๔๗

๙. คนประสบความสำเร็จ (ชีวิตที่ก้าวหน้าและสำเร็จ)
- ๔๘
- ก. หลักความเจริญ
- ๔๘
- ข. หลักความสำเร็จ
- ๔๙

ค. หลักเกณฑ์โพธิญาณ	๔๙
๑๐. คนรู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพ (ชีวิตที่เป็นหลักฐาน)	๕๐
ก. ขันหาและรักษาสम्บัติ	๕๐
ข. ขันแจงจัดสรรทรัพย์	๕๑
ค. ขันจับจ่ายกินใช้	๕๑
๑๑. คนครองเรือนที่เลิศล้ำ (ชีวิตบ้านที่สมบูรณ์)	๕๓
ก. มีความสุขสัปปะการ	๕๓
ข. เป็นชาวบ้านแบบฉบับ	๕๔
ค. กำกับชีวิตด้วยธรรมสี่	๕๕
ง. รับผิดชอบชีวิตที่เกี่ยวข้อง	๕๕
จ. ครองตนเป็นพลเมืองที่ดี	๕๖
๑๒. คนไม่หลงโลก (ชีวิตที่ไม่ถลำพลาต)	๕๘
ก. รู้ทันโลกธรรม	๕๘
ข. ไม่มองข้ามเทวทูต	๕๙
ค. คำนึงสูตรแห่งชีวิต	๖๐
หมวดสาม คนกับคน	๖๑
๑๓. คนร่วมชีวิต (คู่ครองที่ดี)	๖๑
ก. คู่สร้างคู่สม	๖๑
ข. คู่ชื่นชมคู่ระกำ	๖๒
ค. คู่ศีลธรรมคู่ความดี	๖๓
ง. คู่ผูกพันที่ต่อกัน	๖๓
จ. ภรรยาพึงได้รับน้ำใจ	๖๔
๑๔. คนรับผิดชอบตระกูล (หัวหน้าครอบครัวที่ดี)	๖๕
ก. รักษาตระกูลให้คงอยู่	๖๕
ข. บุชาคนที่เหมือนไฟ	๖๕
ค. ใส่ใจบุตรธิดา	๖๖
ง. ทำหน้าที่ผู้มาก่อน	๖๖
จ. เป็นราษฎรที่มีคุณภาพ	๖๖
๑๕. คนสืบตระกูล (ทายาทที่ดี)	๖๗
ก. เปิดประตูสู่ความเจริญก้าวหน้า	๖๗
ข. ปิดช่องทางที่เข้ามาของความเสื่อม	๖๘
ค. เชื่อมสายสัมพันธ์กับบุรพการี	๖๙
ง. มีหลักประกันของชีวิตที่พัฒนา	๗๐

๑๖. คนที่จะคบหา (มิตรแท้มิตรเทียม)	๗๑
ก. มิตรเทียม	๗๑
ข. มิตรแท้	๗๒
ค. มิตรต่อมิตร	๗๓
๑๗. คนงาน-นายงาน (ลูกจ้าง-นายจ้าง)	๗๔
ก. นายจ้างพึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน	๗๔
ข. คนรับใช้และคนงานมีน้ำใจช่วยเหลือนาย	๗๔
หมวดสี่ คนกับมรรคา	๗๕
๑๘. คนผู้สั่งสอนหรือให้การศึกษา (ครู อาจารย์ หรือผู้แสดงธรรม)	๗๕
ก. เป็นกัลยาณมิตร	๗๕
ข. ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้	๗๖
ค. มีลีลาครุครบทั้งสี่	๗๖
ง. มีหลักตรวจสอบสาม	๗๗
จ. ทำหน้าที่ครูต่อศิษย์	๗๗
๑๙. คนผู้เล่าเรียนศึกษา (นักเรียน นักศึกษา นักค้นคว้า)	๗๘
ก. รู้หลักบุพภาคของการศึกษา	๗๘
ข. มีหลักประกันของชีวิตที่พัฒนา	๗๙
ค. ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา	๗๙
ง. ศึกษาให้เป็นพหุสูต	๘๐
จ. เคารพผู้จัดระเบียบปัญหา	๘๑
๒๐. คนใกล้ชิดศาสนา (อุบาสก อุบาสิกา)	๘๒
ก. เกื้อกูลพระ	๘๒
ข. กระทำบุญ	๘๒
ค. คำนึงพระศาสนา	๘๓
ง. เป็นอุบาสกอุบาสิกาชั้นนำ	๘๔
จ. หมั่นสำรวจความก้าวหน้า	๘๔
๒๑. คนสืบศาสนา (พระภิกษุสงฆ์)	๘๕
ก. อนุเคราะห์ชาวบ้าน	๘๕
ข. หมั่นพิจารณาตนเอง	๘๕
๒๒. คนถึงธรรม (ผู้หมดกิเลส)	๘๗
บันทึกท้ายภาค	๙๐
แถลงความเป็นมา ๑	๙๓
แถลงความเป็นมา ๒	๙๕

ภาค ๓ ภูมิธรรมชาวพุทธ

๙๙

ชุดที่ ๑ หลักใหญ่ที่ต้องรู้ไว้แต่ต้น

๑๐๑

ก. หลักนำศรัทธา

๑๐๑

๑. [1.1] (พระ)รัตนตรัย และ ไตรสรณะ

๑๐๑

๒. [1.2] พุทธคุณย่อ: พุทธคุณ ๒ และ พุทธคุณ ๓

๑๐๒

๓. [1.3] พุทธคุณ ๑

๑๐๓

๔. [1.4] ธรรมคุณ ๖

๑๐๕

๕. [1.5] สังฆคุณ ๑

๑๐๖

ข. หลักนำปฏิบัติ

๑๐๕

๖. [1.6] ไตรสิกขา และ พุทธโอวาท ๓ ในระบบ สังฆธรรม ๓ - ปาพจน์ ๒ - ไตรปิฎก

๑๐๙

๗. [1.7] วิธีปฏิบัติต่อทุกข์-สุข ๔

๑๑๓

ค. หลักวัตถุประสงค์

๑๑๔

๘. [1.8] เวปุลละ หรือ ไพบุลย์^๒

๑๑๔

๙. [1.9] อัตถะ หรือ อรรถ ๓^๑

๑๑๔

๑๐. [1.10] อัตถะ หรือ อรรถ ๓^๒

๑๑๕

๑๑. [1.11] ภาวนา ๔ และ ภาวित ๔

๑๑๖

ชุดที่ ๒ หลักปฏิบัติทั่วไป

๑๑๘

๑๒. [2.1] ธรรมมีอุปการะมาก ๒

๑๑๘

๑๓. [2.2] ธรรมคุ้มครองโลก ๒

๑๑๘

๑๔. [2.3] บุคคลหาได้ยาก ๒

๑๑๙

๑๕. [2.4] บุญกิริยาวัตถุ ๓ ขยายเป็นบุญกิริยาวัตถุ ๑๐

๑๑๙

๑๖. [2.5] ทาน^๑

๑๒๑

๑๗. [2.6] ทาน ๒^๒

๑๒๑

๑๘. [2.7] ละ อกุศลมูล ๓ เจริญ กุศลมูล ๓

๑๒๒

๑๙. [2.8] เว้น พุจริต ๓ ประพฤติ สุจริต ๓

๑๒๓

๒๐. [2.9] คีต ๕ หรือ เบญจคีต

๑๒๔

๒๑. [2.10] คีต ๘ หรือ อัญญคีต

๑๒๕

๒๒. [2.11] หลีกเว้น อปายมุข ๖ ดำเนินใน วัฒนมุข ๖

๑๒๘

๒๓. [2.12] อคติ ๔

๑๓๐

๒๔. [2.13] พรหมวิหาร ๔

๑๓๐

๒๕. [2.14] สังคหวัตถุ ๔

๑๓๔

๒๖. [2.15] ระบุนิวรรณ์ 5 พัฒนา ธรรมสมาธิ ขึ้นมาแทน	๑๓๖
๒๗. [2.16] อุบาทสกรรม 5 และ สัมปฐิสรกรรม 7	๑๓๘

ชุดที่ ๓ หลักที่ต้องศึกษาขึ้นไป ๑๔๑

ก. ภูมิธรรมพื้นฐาน	๑๔๑
๒๘. [3.1] อริยสัจ 4; กิจในอริยสัจ 4; ธรรม จัดตามกิจในอริยสัจ 4	๑๔๑
๒๙. [3.2] ธรรมนิยาม 3; ไตรลักษณ์; นิยาม 5	๑๔๕
๓๐. [3.3] จันท์ 5 หรือ เบญจจันท์	๑๔๙
----. [๕๕] อายตนะภายใน 6 และ อายตนะภายนอก 6	๑๕๐
๓๑. [3.4] ทวาร/ผัสสทวาร 6 และ ทวาร/กรรมทวาร 3	๑๕๐

ข. โพรธิปฏิบัติ ๑๕๓

๓๒. [3.5] โพรธิปักจยธรรม 37	๑๕๓
๓๓. [3.6] ปัจจยแห่งสัมมทัญญู 2, บุพนิมิตแห่งมรรค 7 และ วุฒิ 4	๑๕๖
๓๔. [3.7] มรรคมืองค์ 8 หรือ อัญฐังคิกมรรค	๑๖๐
๓๕. [3.8] สติปัฏฐาน 4	๑๖๒
๓๖. [3.9] (สัมมป)ปธาน 4	๑๖๔
๓๗. [3.10] อิทธิบาท 4	๑๖๕
๓๘. [3.11] อินทริย์ 5 และ พละ 5	๑๖๖
๓๙. [3.12] โพชนงค์ 7	๑๖๗
๔๐. [3.13] ภาเวตัพพธรรม 2	๑๖๘

ค. ปกิเฏฏญ ๑๗๐

๔๑. [3.14] สังโยชน์ 10	๑๗๐
๔๒. [3.15] สุข 2	๑๗๓
๔๓. [3.16] นิพพาน 2	๑๗๓
๔๔. [3.17] อริยบุคคล 4-8-2	๑๗๔

พิเศษ: ผู้ศรัทธาควรทราบ ๑๗๖

๔๕. [4.1/๔๕] สังเวชนียสถาน 4	๑๗๖
------------------------------	-----

ความเป็นมา และลักษณะทั่วไปของ “ภูมิธรรมชาวพุทธ”	๑๗๗
อักษรย่อชื่อคัมภีร์	๑๘๐

ภาค ๑

วินัยชาวพุทธ

วินัยชาวพุทธ

*

พระสงฆ์มีวินัยของพระภิกษุ ที่จะต้องประพฤติให้เป็นผู้มีศีล
ชาวพุทธทั่วไป ก็มีวินัยของคฤหัสถ์ ที่จะต้องปฏิบัติให้เป็นมาตรฐาน

หมวดหนึ่ง วางฐานชีวิตให้มั่น

ชาวพุทธจะต้องดำเนินชีวิตที่ดีงาม และร่วมสร้างสรรค์สังคม
ให้เจริญมั่นคง ตามหลัก วินัยของคฤหัสถ์ (คิหิวินัย) ดังนี้

กฎ ๑: เว้นชั่ว ๑๔ ประการ

ก. เว้นกรรมกิเลส (บาปกรรมที่ทำให้ชีวิตมัวหมอง) ๔ คือ

- ไม่ทำร้ายร่างกายทำลายชีวิต (เว้นปาณาติบาต)
- ไม่ลักทรัพย์ละเมิดกรรมสิทธิ์ (เว้นอนินนาทาน)
- ไม่ประพฤติผิดทางเพศ (เว้นกาเมสุมิจจาร)
- ไม่พูดเท็จโกหกหลอกลวง (เว้นมุสาวาท)

ข. เว้นอดติ (ความลำเอียง/ประพฤติคลาดธรรม) ๔ คือ

- ไม่ลำเอียงเพราะชอบ (เว้นฉันทาคติ)
- ไม่ลำเอียงเพราะชัง (เว้นโทสาคติ)
- ไม่ลำเอียงเพราะขลาด (เว้นภยาคติ)
- ไม่ลำเอียงเพราะเชลา (เว้นโมหาคติ)

THE BUDDHIST'S DISCIPLINE

Just as Buddhist monks have the monks' discipline to observe to be virtuous, so Buddhists in general have the lay people's discipline to keep as code of standards.

SECTION ONE

Laying a Firm Foundation for Life

Buddhists are supposed to lead good lives and contribute to the growth and stability of society in accordance with the lay people's discipline (gihivinaya) as follows.

Law 1: Refraining from 14 kinds of evils.

- A. Refraining from the four kinds of *kammakilesa* (evil deeds that defile one's life), namely:
 - 1. One does not do bodily harm or take life (i.e. abstaining from *pāṇātipāta*).
 - 2. One does not steal or violate property rights (i.e. abstaining from *adinnādāna*).
 - 3. One does not commit sexual misconduct (i.e. abstaining from *kāmesumicchācāra*).
 - 4. One does not speak falsely, lie or deceive (i.e. abstaining from *musāvāda*).
- B. Refraining from the four kinds of *agati* (bias or deviant conduct), namely:
 - 1. One is not biased on account of like (i.e. being without *chandā-gati*).
 - 2. One is not biased on account of hate (i.e. being without *dosā-gati*).
 - 3. One is not biased on account of fear (i.e. being without *bhayāgati*).
 - 4. One is not biased on account of folly (i.e. being without *mohāgati*).

ค. เว้นอบายมุข (ช่องทางเสื่อมทรัพย์อัปชีวิต) ๖ คือ

๑. ไม่เสพติดสุรายาเมา
๒. ไม่เอาแต่เที่ยวไม่รู้เวลา
๓. ไม่จ้องหาแต่รายการบันเทิง
๔. ไม่เหalingไปหาการพนัน
๕. ไม่พัวพันมั่วสุมมิตรชั่ว
๖. ไม่มั่วจมอยู่ในความเกียจคร้าน

กฏ ๒: เตรียมทุนชีวิต ๒ ด้าน

ก. เลือกสรรคนที่จะเสวนา คบคนที่จะนำชีวิตไปในทางแห่งความเจริญและสร้างสรรค์ โดยหลีกเลี่ยงมิตรเทียม คบหาแต่มิตรแท้ คือ

๑. **รู้ทันมิตรเทียม หรือ คัดรู้ผู้มาในร่างมิตร** (มิตรปฏิกูปก์) ๔ ประเภท

๑) **คนปอกลอก** มีแต่ชนเอาของเพื่อนไป มีลักษณะ ๔

- (๑) คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
- (๒) ยอมเสียน้อย โดยหวังจะเอาให้มาก
- (๓) ตัวมีภัย จึงมาช่วยทำกิจของเพื่อน
- (๔) คบเพื่อน เพราะเห็นแก่ผลประโยชน์

๒) **คนดีแต่พุด** มีลักษณะ ๔

- (๑) ดีแต่ยกของหมดแล้วมาปราคาภัย
- (๒) ดีแต่อ้างของยังไม่มีมาปราคาภัย
- (๓) สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์มิได้
- (๔) เมื่อเพื่อนมีกิจ อ้างแต่เหตุขัดข้อง

๓) **คนหัวประจบ** มีลักษณะ ๔

- (๑) จะทำชั่วก็เออออ
- (๒) จะทำดีก็เออออ
- (๓) ต่อหน้าสรรเสริญ
- (๔) ลับหลังนินทา

C. Refraining from the six kinds of *apāyamukha* (channels to the ruin of property and life), namely:

1. One is not addicted to drink or drugs.
2. One does not revel, oblivious to time.
3. One is not bent only on entertainment.
4. One does not indulge in gambling.
5. One does not consort with evil friends.
6. One does not constantly laze around.

Law 2: Preparing resources for life on two fronts.

A. Choosing the people with whom one is to associate. One should associate with people who will guide one's life along a path that is prosperous and constructive, by avoiding false friends and associating only with true friends as follows:

1. Recognizing the four kinds of false friends or enemies in the guise of friends (*mittapaṭirūpaka*):

1) **The out-and-out robber**, who only takes from his friend, has four features

- (1) He thinks only of taking.
- (2) He gives just a little only to gain a lot.
- (3) Only when he himself is in danger does he help his friend out.
- (4) He associates with his friend only for his own sake.

2) **The smooth talker** has four features:

- (1) He talks only of what is done and gone.
- (2) He talks only of what has not yet come.
- (3) He offers help that is of no use.
- (4) When his friend has some business in hand, he always makes excuses.

3) **The flatterer** has four features:

- (1) He consents to [his friend's] doing wrong.
- (2) He consents to his doing right.
- (3) He praises him to his face.
- (4) He disparages him behind his back.

- ๔) **คนชวนฉิบหาย** มีลักษณะ ๔
- (๑) คอยเป็นเพื่อนดื่มน้ำเมา
 - (๒) คอยเป็นเพื่อนเที่ยวกลางคืน
 - (๓) คอยเป็นเพื่อนเที่ยวดูการเล่น
 - (๔) คอยเป็นเพื่อนไปเล่นการพนัน

๒. **รู้ถึงมิตรแท้ หรือ มิตรด้วยใจจริง** (สุทนต์สูตร) ๔ ประเภท

- ๑) **มิตรอุปการะ** มีลักษณะ ๔
 - (๑) เพื่อนประมาท ช่วยรักษาเพื่อน
 - (๒) เพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อน
 - (๓) เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้
 - (๔) มีกิจจำเป็น ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก
- ๒) **มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์** มีลักษณะ ๔
 - (๑) บอกความลับแก่เพื่อน
 - (๒) รักษาความลับของเพื่อน
 - (๓) มีภัยอันตราย ไม่ละทิ้ง
 - (๔) แม้ชีวิตก็สละให้ได้
- ๓) **มิตรแนะนำประโยชน์** มีลักษณะ ๔
 - (๑) จะทำชั่วเสียหาย คอยห้ามปรามไว้
 - (๒) แนะนำสนับสนุนให้ตั้งอยู่ในความดี
 - (๓) ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ไม่เคยได้รู้ได้ฟัง
 - (๔) บอกทางสุขทางสวรรค์ให้
- ๔) **มิตรมีใจรัก** มีลักษณะ ๔
 - (๑) เพื่อนมีทุกข์ พลอยไม่สบายใจ (ทุกข์ ทุกข์ด้วย)
 - (๒) เพื่อนมีสุข พลอยแจ่มชื่นยินดี (สุข สุขด้วย)
 - (๓) เขาเดือดร้อนเพื่อน ช่วยยับยั้งแก้ไข
 - (๔) เขาสรรเสริญเพื่อน ช่วยพูดเสริมสนับสนุน

4) **The leader to ruin** has four features:

- (1) He is a companion in drinking.
- (2) He is a companion in nightlife.
- (3) He is a companion in frequenting shows and fairs.
- (4) He is a companion in gambling.

2. *Knowing of the four kinds of **true friends** or **friends at heart** (suhadamitta):*

1) **The helping friend** has four features:

- (1) When his friend is off guard, he guards him.
- (2) When his friend is off guard, he guards his property.
- (3) In times of danger, he can be a refuge.
- (4) When some business needs to be done, he puts up more money than requested.

2) **The friend through thick and thin** has four features:

- (1) He confides in his friend.
- (2) He keeps his friend's secrets.
- (3) He does not desert his friend in times of danger.
- (4) He will give even his life for his friend's sake.

3) **The good counselor** has four features:

- (1) He restrains his friend from doing evil or harm.
- (2) He encourages him in goodness.
- (3) He makes known to his friend what he has not heard before.
- (4) He points out the way to happiness, to heaven.

4) **The loving friend** has four features:

- (1) When his friend is unhappy, he commiserates.
- (2) When his friend is happy, he is happy for him.
- (3) When others criticize his friend, he comes to his defense.
- (4) When others praise his friend, he joins in their praise.

ข. จัดสรรทรัพย์ ที่หามาได้ด้วยสัมมาชีพ ดังนี้

ขั้นที่ ๑ ขยันหมั่นทำงานเก็บออมทรัพย์ ดังพึงเก็บรวมน้ำหวานและเกสร

ขั้นที่ ๒ เมื่อทรัพย์เก็บก่อก้อนดังจอมปลวก พึงวางแผนใช้จ่าย คือ

- ๑ ส่วน เลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว ดูแลคนเกี่ยวข้อง และทำความดี
- ๒ ส่วน ใช้ทำหน้าที่การงานประกอบกิจการอาชีพ
- ๑ ส่วน เก็บไว้เป็นหลักประกันชีวิตและกิจการคราวจำเป็น

กฎ ๓: รักษาความสัมพันธ ๖ ทิศ

ก. ทำทุกทิศให้เกษมสันต์ ปฏิบัติหน้าที่ต่อบุคคลที่สัมพันธ์กับตนให้ถูกต้องตามฐานะทั้ง ๖ คือ

ทิศที่ ๑ ในฐานะที่เป็นบุตรธิดา พึงเคารพ**บิดามารดา** ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องหน้า ดังนี้

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
๓. ดำรงวงศ์สกุล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

บิดามารดาอนุเคราะห์บุตร ตามหลักปฏิบัติดังนี้

๑. ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว
๒. ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. เป็นธุระเมื่อถึงคราวจะมีคู่ครองที่สมควร
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาส

B. Allocating the wealth one has acquired through right livelihood as follows:

Stage 1: One should be diligent in earning and saving just as bees collect nectar and pollens.

Stage 2: When one's wealth accrues like a termites' mound, expenditure should be planned thus:

- **One portion** to be used for supporting oneself, supporting one's family, taking care of one's dependents and doing good works.
- **Two portions** to be used for one's career, earning one's living.
- **One portion** to be put aside as a guarantee for one's life and business in times of need.

Law 3: Maintaining one's relations towards the six directions.

A. Rendering all the directions secure and peaceful by performing the duties towards the people related to one in due accordance with their six respective positions:

1st direction: *As a son or daughter, one should honor one's parents, who are likened to the "forward direction," as follows:*

1. Having been raised by them, one looks after them in return.
2. One helps them in their business and work.
3. One continues the family line.
4. One conducts oneself as is proper for an heir.
5. After their passing away, one makes offerings, dedicating the merit to them.

Parents help their children by:

1. Cautioning and protecting them from evil.
2. Nurturing and training them in goodness.
3. Providing them with an education.
4. Seeing to it that they obtain suitable spouses.
5. Bequeathing the inheritance to them at the proper time.

ทิศที่ ๒ ในฐานะที่เป็นศิษย์ ฟังแสดงความเคารพนับถือ**ครูอาจารย์** ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องขวา ดังนี้

๑. ลูกต้อนรับ แสดงความเคารพ
๒. เข้าไปหา เพื่อบำรุง รับใช้ ปรีक्षा ชักถาม รับคำแนะนำ เป็นต้น
๓. ฟังด้วยดี ฟังเป็น รู้จักฟังให้เกิดปัญญา
๔. ปรมนิบัติ ช่วยบริการ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เอาจริงเอาจังถือเป็นกิจสำคัญ

อาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ ตามหลักปฏิบัติดังนี้

๑. แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี
๒. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๓. สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
๔. ส่งเสริมยกย่องความดีงามความสามารถให้ปรากฏ
๕. สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ คือ สอนฝึกศิษย์ให้ใช้วิชาเลี้ยงชีพได้จริง และรู้จักดำรงตนด้วยดี ที่จะเป็นประกันให้ดำเนินชีวิตดีงามโดยสวัสดิ์ มีความสุขความเจริญ

ทิศที่ ๓ ในฐานะที่เป็นสามี ฟังให้เกิดยติบำรุง**ภรรยา** ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องหลัง ดังนี้

๑. ยกย่องให้เกียรติสมฐานะที่เป็นภรรยา
๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่นอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้าน
๕. หาเครื่องแต่งตัวมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส

ภรรยาอนุเคราะห์สามี ตามหลักปฏิบัติดังนี้

๑. จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
๒. สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
๓. ไม่นอกใจ
๔. รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
๕. ขยัน ช่างจัดช่างทำ เองานทุกอย่าง

2nd direction: *As a student, one should show reverence to one's teacher, who is likened to the "right direction," as follows:*

1. One rises to greet the teacher and shows respect to him.
2. One approaches the teacher to attend him, serve him, consult him, query him, receive advice from him, etc.
3. One hearkens well so as to cultivate wisdom.
4. One serves the teacher and runs errands for him.
5. One learns the subject respectfully and earnestly, giving the task of learning its due importance.

A teacher supports his students by:

1. Teaching and training them to be good.
2. Guiding them to thorough understanding.
3. Teaching the subject in full.
4. Encouraging the students and praising their merits and abilities.
5. Providing a protection for all directions; that is, teaching and training them so that they can actually use their learning to make a living and know how to conduct themselves well, having a guarantee for smoothly leading a good life and attaining happiness and prosperity.

3rd direction: *As a husband, one should honor and support one's wife, who is likened to the "rearward direction," as follows:*

1. One honors her in accordance with her status as wife.
2. One does not look down on her.
3. One does not commit adultery.
4. One gives her control of household concerns.
5. One gives her occasional gifts of ornaments and clothing.

A wife supports her husband by:

1. Keeping the household tidy.
2. Helping the relatives and friends of both sides.
3. Not committing adultery.
4. Safeguarding any wealth that has been acquired.
5. Being diligent in all her work.

ทศที่ ๔ ในฐานะที่เป็นมิตรสหาย พึงปฏิบัติต่อ**มิตรสหาย** ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องซ้าย ดังนี้

๑. เพื่อแบ่งปัน
๒. พุดจามีน้ำใจ
๓. ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
๔. มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย
๕. ซื่อสัตย์จริงใจ

มิตรสหายอนุเคราะห์ตอบ ตามหลักปฏิบัติดังนี้

๑. เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน
๒. เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน
๓. ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

ทศที่ ๕ ในฐานะที่เป็นนายจ้าง พึงบำรุง**คนรับใช้** และ**คนงาน** ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องล่าง ดังนี้

๑. จัดงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลัง เพศ วัย ความสามารถ
๒. ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่
๓. จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น
๔. มีอะไรได้พิเศษมา ก็แบ่งปันให้
๕. ให้มีวันหยุด และพักผ่อนหย่อนใจ ตามโอกาสอันควร

คนรับใช้ และ**คนงาน** แสดงน้ำใจต่อนายงาน ดังนี้

๑. เริ่มทำงานก่อน
๒. เลิกงานทีหลัง
๓. เอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
๕. นำความดีของนายงานและกิจการไปเผยแพร่

4th direction: *As a friend, one should conduct oneself towards one's friends, who are likened to the "left direction," as follows:*

1. One shares with them.
2. One speaks kindly to them.
3. One helps them.
4. One is constant through their ups and downs.
5. One is faithful and sincere.

Friends reciprocate by:

1. Protecting their friend when he is off guard.
2. Protecting their friend's property when he is off guard.
3. Being a refuge in times of danger.
4. Not deserting their friend in times of hardship.
5. Respecting their friend's family and relatives.

5th direction: *As an employer, one should support one's servants and employees, who are likened to the "lower direction," as follows:*

1. One assigns them work in accordance with their strength, sex, age and abilities.
2. One pays them wages commensurate with their work and adequate for their livelihood.
3. One grants them fringe benefits by, for example, providing medical care in times of sickness.
4. One shares with them a portion of any extra gain.
5. One gives them appropriate holidays and time to rest.

A servant or employee helps his employer by:

1. Starting work before him.
2. Stopping work after him.
3. Taking only what is given by his employer.
4. Doing his job well and seeking ways to improve on it.
5. Spreading a good reputation about his employer and his business.

ทศที่ ๖ ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน พึงแสดงความเคารพนับถือต่อ**พระสงฆ์** ผู้เปรียบเสมือนทศเบื้องต้น ดังนี้

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
๕. อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔

พระสงฆ์อนุเคราะห์คฤหัสถ์ ตามหลักปฏิบัติดังนี้

๑. ห้ามปรามสอนให้เว้นจากความชั่ว
๒. แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
๔. ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง
๕. ชี้แจงอธิบายทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ สอนวิธีดำเนินชีวิตให้มีความสุขความเจริญ

ข. เกื้อกูลกับประสานสังคม ช่วยเหลือเกื้อกูลกันร่วมสร้างสรรค์สังคม ให้สงบสุขมั่นคงสามัคคีมีเอกภาพ ด้วย**สังคหวัตถุ ๔** คือ

๑. **ทาน** เพื่อแบ่งปัน (ช่วยด้วยเงินด้วยของ)
๒. **ปิยวาจา** พูดอย่างรักกัน (ช่วยด้วยถ้อยคำ)
๓. **อัตถจริยา** ทำประโยชน์แก่เขา (ช่วยด้วยกำลังแรงงาน)
๔. **สมานัตตตา** เอาตัวเข้าสมาน (ช่วยด้วยร่วมสร้างสรรค์และแก้ปัญหา เสมอกันโดยธรรม และร่วมสุขร่วมทุกข์กัน)

6th direction: *As a Buddhist, one should show reverence to the monks, who are likened to the “upper direction,” as follows:*

1. One acts towards them with goodwill.
2. One speaks to them with goodwill.
3. One thinks of them with goodwill.
4. One receives them willingly.
5. One supports them with the four requisites [almsfood, robes, shelter and medicine].

Monks help lay people by:

1. Enjoining them from evil actions.
2. Enjoining them in goodness.
3. Assisting them with kind intentions.
4. Making known to them things not heard before.
5. Explaining and clarifying things they have already heard.
6. Pointing out the way to heaven, teaching them the way to happiness and prosperity.

B. Helping one another for social harmony, i.e. helping one another and contributing to creating social peace, stability and unity according to the four principles for helpful integration (*saṅgahavatthu*), namely:

1. *dāna*: giving, sharing (helping through money and material goods).
2. *piyavācā*: amicable speech (helping through words).
3. *atthacariyā*: helpful action (helping through physical or mental effort).
4. *samānattatā*: participation (helping through participation in constructive action and problem solving; being equal by virtue of the Dhamma and sharing both weal and woe).

หมวดสอง

นำชีวิตให้ถึงจุดหมาย

ก. **จุดหมาย ๓ ขั้น** ดำเนินชีวิตให้บรรลุจุดหมาย (อรรถะ) ๓ ขั้น คือ

ขั้นที่ ๑ ภูมิธรรมมีกัตตะ จุดหมายชั้นตาเห็น หรือ ประโยชน์ปัจจุบัน

- ก) **มีสุขภาพดี** ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค อายุยืน
- ข) **มีเงินมีงาน** มีอาชีพสุจริต พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ
- ค) **มีสถานภาพดี** เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม
- ง) **มีครอบครัวผาสุก** ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่ยอมรับ

ทั้ง ๔ นี้ พึ่งให้เกิดมีโดยธรรม และใช้ให้เป็นประโยชน์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

ขั้นที่ ๒ ลัมปวยีกัตตะ จุดหมายชั้นเลยตาเห็น หรือ ประโยชน์เบื้องหน้า

- ก) มีความอบอุ่นสบายซึ่งสุขใจ ไม่อ้างว้างเลือนลอย มีหลักยึดเหนี่ยวให้เข้มแข็งมั่นใจ ด้วย**ศรัทธา**
- ข) มีความภูมิใจ ในชีวิตสะอาด ที่ได้ประพฤติแต่การอันดีงาม ด้วย**ความสุจริต**
- ค) มีความอึดใจ ในชีวิตมีคุณค่า ที่ได้ทำประโยชน์ตลอดมา ด้วย**น้ำใจเสียสละ**
- ง) มีความกล้าแกกล้ามั่นใจ ที่จะแก้ไขปัญหา นำชีวิตและการกิจไปได้ ด้วย**ปัญญา**
- จ) มีความโล่งจิตมั่นใจ มีทุนประกันภาพใหม่ ด้วยได้ทำไว้แต่**กรรมที่ดี**

SECTION TWO

Steering Life to Its Objectives

A. Three levels of objectives. *One should conduct one's life so as to attain the three levels of objectives (attha) as follows:*

Level 1: *ditṭhadhammikattha*, i.e. the temporal objective or present benefit

- A) Enjoying good health, physical fitness, freedom from maladies, and longevity.
- B) Having work and income, having honest livelihood, and being economically self-reliant.
- C) Having good status, and gaining the respect of society.
- D) Having a happy family, establishing a good reputation of one's family.

All the four objectives above should be righteously achieved and utilized for the sake of oneself and others.

Level 2: *samparāyikattha*, i.e. the spiritual objective or further benefit.

- A) Being endowed with warmth, deep appreciation and happiness; being not lonesome or unfirm; having an ideal to adhere to so as to be strong with *faith*.
- B) Being proud of a clean life, of having done only wholesome deeds with *virtue*.
- C) Being gratified in a worthwhile life, in having always done what is beneficial with *sacrifice*.
- D) Being courageous and confident to resolve problems as well as conduct one's life and duties with *wisdom*.
- E) Being secure and confident in having a guarantee for the future life in consequence of having done only *good deeds*.

ปีที่ ๓ **ปรมัตถะ จุติหมายสูงสุด** หรือ **ประโยชน์อย่างยิ่ง**

- ก) ถึงถูกโลกธรรมกระทบ ถึงจะพบความผันผวนปรวนแปร ก็ไม่หวั่นไหว มีใจเกษมศานต์มั่นคง
- ข) ไม่ถูกความยึดติดถือมั่นบีบคั้นจิต ให้ผิดหวังโคกเศร้า มีจิตโล่งโปร่งเบาเป็นอิสระ
- ค) สดชื่น เบิกบานใจ ไม่ขุ่นมัวเศร้าหมอง ผ่องใส ไร้ทุกข์ มีความสุขที่แท้
- ง) รู้เท่าทันและทำการตรงตามเหตุปัจจัย ชีวิตหมดจดสดใส เป็นอยู่ด้วยปัญญา

ถ้าบรรลุจุติหมายชีวิตถึงขั้นที่ ๒ ขึ้นไป เรียกว่าเป็น **“บัณฑิต”**

ข. จุติหมาย ๓ ด้าน จุติหมาย ๓ ขั้นนี้ พึงปฏิบัติให้สำเร็จครบ ๓ ด้าน คือ

ด้านที่ ๑ **อัตตัตถะ จุติหมายเพื่อตน** หรือ **ประโยชน์ตน** คือ ประโยชน์ ๓ ขั้นข้างต้น ซึ่งพึงทำให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง หรือพัฒนาชีวิตของตนขึ้นไปให้ได้ให้ถึง

ด้านที่ ๒ **ปรตถะ จุติหมายเพื่อผู้อื่น** หรือ **ประโยชน์ผู้อื่น** คือ ประโยชน์ ๓ ขั้นข้างต้น ซึ่งพึงช่วยเหลือผู้อื่นให้ได้ให้ถึง ด้วยการชักนำสนับสนุนให้เขาพัฒนาชีวิตของตนขึ้นไปตามลำดับ

ด้านที่ ๓ **อุภยัตถะ จุติหมายร่วมกัน** หรือ **ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย** คือ ประโยชน์สุขและความดีงามร่วมกันของชุมชนหรือสังคม รวมทั้งสภาพแวดล้อมและปัจจัยต่างๆ ซึ่งพึงช่วยกันสร้างสรรค์ บำรุงรักษา เพื่อเกื้อหนุนให้ทั้งตนและผู้อื่นก้าวไปสู่จุติหมาย ๓ ขั้นข้างต้น

Level 3: *paramattha*, i.e. the highest objective or greatest benefit:

- A) Having a secure, peaceful and stable mind, unshaken even when affected by the ways of the world or confronted with vicissitudes or changes.
- B) Not being so distressed by clinging or attachment as to feel disappointed or sorrowful; having a mind that is relieved, clear, buoyant and free.
- C) Being refreshed, cheerful, not sullen or depressed; being radiant and free from suffering; enjoying genuine bliss.
- D) Being well aware of causes and conditions and acting accordingly; leading a life that is impeccable and bright; conducting oneself with wisdom.

One who is able to attain from the second level of benefit upwards is known as a wise man (paṇḍita).

B. Three fronts of objectives. These three levels of objectives should be realized on all three fronts:

1st front: *attattha*, i.e. the objective for oneself or one's own benefit; the three levels of benefits explained above, which one should realize for oneself or develop one's life to attain.

2nd front: *parattha*, i.e. the objective for others or other people's benefit; i.e. the three levels of benefits explained above, which one should help other people successively achieve by guiding and encouraging them to develop their lives.

3rd front: *ubhayattha*, i.e. the mutual objective or benefit to both parties; the collective benefit, happiness and virtue of the community or society, including environmental conditions and factors, which we should help create and conserve in order to help both ourselves and others advance to the three levels of objectives mentioned above.

ชาวพุทธชั้นนำ

ชาวพุทธที่เรียกว่า อุบาสก และอุบาสิกา นับว่าเป็นชาวพุทธชั้นนำ จะต้องมีความเข้มแข็งที่จะตั้งมั่นอยู่ในหลัก ให้เป็นตัวอย่างแก่ชาวพุทธทั่วไป นอกจากรักษาวินัยชาวพุทธแล้ว ต้องมีอุบาสกธรรม ๕ ดังนี้

๑. **มีศรัทธา** เชื่อประกอบด้วยปัญญา ไม่มัวมลาย มั่นในพระรัตนตรัย ไม่หวั่นไหว ไม่แกว่งไกว ถือธรรมเป็นใหญ่และสูงสุด
๒. **มีศีล** นอกจากตั้งอยู่ในศีล ๕ และสัมาสีปแล้ว ควรถือศีลอุโบสถตามกาล เพื่อพัฒนาตนให้ชีวิตและความสุขพึงพาวัตถุน้อยลง ลดการเบียดเบียน และเกื้อกูลแก่ผู้อื่นได้มากขึ้น
๓. **ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื้อกรรม** มุ่งหวังผลจากการกระทำด้วยเรี่ยวแรงความเพียรพยายามตามเหตุผล ไม่ตื่นข่าวเล่าลือโชคลางเรื่องขลังมงคล ไม่หวังผลจากการขออำนาจดลบันดาล
๔. **ไม่แสวงหาพาหิรทักษิณีย์** ไม่ไขว่คว้าเขตบุญขุนคลังผู้วิเศษศักดิ์สิทธิ์ นอกหลักพระพุทธศาสนา
๕. **ชวนช่วยในการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา** ใส่ใจริเริ่ม และสนับสนุนกิจกรรมการกุศล ตามหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

หมายเหตุ:

- ๑. **วินัยของคฤหัสถ์** คือ คีหิวินัย ได้แก่พระพุทธโอวาทใน "สิงคาลกสูตร" พระไตรปิฎก เล่ม ๑๑ (ที.ปา. ๑๑/๑๗๒-๒๐๖/๑๙๔-๒๐๗)
- ๒. "อุบาสกธรรม ๕" มาในพระไตรปิฎก เล่ม ๒๒ (อง.ปญจก. ๒๒/๑๗๕/๒๓๐)

BUDDHISTS OF THE LEADING TYPE

Those Buddhists who are referred to as upāsaka and upāsikā [Buddhist lay followers] are considered Buddhists of the leading type. They must be steadfast and firmly established in the [Buddhist] principles to serve as examples for Buddhists in general. Apart from observing the Buddhist's discipline, they must possess the five qualities of Buddhist lay followers (upāsakadhamma) as follows:

1. They have faith, their belief being endowed with wisdom; they are not given to blind faith; they have confidence in the Triple Gem [the Buddha, the Dhamma and the Sangha], neither being shaken nor faltering; they adhere to the Dhamma as the principal and supreme cause.

2. They have morality; apart from maintaining themselves in the Five Precepts and righteous livelihood, they should undertake the Eight Observances on due occasions to develop themselves so that their lives and happiness depend less on material needs, thus reducing harm and increasing beneficence towards others.

3. They do not get carried away by superstition; they believe in deeds, aspiring to results from their own deeds through their own effort in a rational way; they are not excited by wildly rumored superstition, talismans or lucky charms; they do not aspire to results from praying for miracles.

4. They do not seek the gift-worthy outside of this teaching; they do not grasp at fields of merit, miracle workers or holy personalities that are outside the Buddhist principles.

5. They apply themselves to supporting and helping with the Buddhist cause; they attend to, initiate and support charity work in accordance with the teaching of the Perfectly Enlightened One.

Notes

- *The Buddhist's Discipline*, a simplified version of "Part I: The Buddhist's Life Standards" in *A Constitution for Living* (revised in 1997), was completed on August 10, 2000. Then Dr. Somseen Chanawangsa revised the original English version to bring it in line with the present revised edition.
- The lay people's discipline, *gihivanaya*, is the Buddha's teaching in the *Sīṅgālakasutta* [D.III.180–193].
- The five *upāsakadhamma* is from [A.III.206].

ภาค ๒

ธรรมบุญชีวิต

หมวดนำ

คนกับความเป็นคน

๑. คนผู้เป็นสัตว์ประเสริฐ

(สมาชิกในสังกัดมนุษยชาติ)

มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ ซึ่งแตกต่างจากสัตว์ทั้งหลายอื่น สิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ ได้แก่ **ศึกษา** หรือการศึกษา คือการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา มนุษย์ที่ฝึก ศึกษา หรือพัฒนาแล้ว ถือว่าเป็น “สัตว์ประเสริฐ” เป็นผู้รู้จักดำเนินชีวิตที่ดีงามด้วยตนเอง และช่วยให้สังคมดำรงอยู่ในสันติสุขโดยสวัสดิ์

มนุษย์ที่จะชื่อว่าฝึก ศึกษา หรือพัฒนาตน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ผู้เป็นสมาชิกใหม่ของมนุษยชาติ พึงมีคุณสมบัติที่เป็นต้นทุน ๗ ประการ ที่เรียกว่า **แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม** หรือ **รุ่งอรุณของการศึกษา** ซึ่งเป็นหลักประกันของชีวิตที่จะพัฒนาสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ผู้เป็นสัตว์ประเสริฐอย่างแท้จริง ดังนี้

๑. **กัลยาณมิตรตตา** (มีกัลยาณมิตร) **แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี** คือ อยู่ร่วมหรือใกล้ชิดกับกัลยาณชน เริ่มต้นแต่มีพ่อแม่เป็นกัลยาณมิตรในครอบครัว รู้จักคบคน และเข้าร่วมสังคมกับกัลยาณชน ที่จะมียุติคุณชักนำและชักชวนกันให้เจริญงอกงามในการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยเฉพาะให้เรียนรู้และพัฒนาการสื่อสารสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยเมตตา มีศรัทธาที่จะดำเนินตามแบบอย่างที่ดี และรู้จักใช้ปัจจัยภายนอก ทั้งที่เป็นบุคคล หนังสือ และเครื่องมือสื่อสารทั้งหลาย ให้เป็นประโยชน์ในการแสวงหาความรู้และความดีงาม เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาชีวิต แก้ปัญหา และทำการสร้างสรรค์

๒. **สืบล้มปทา** (ทำศีลให้ถึงพร้อม) **มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต** คือ รู้จักจัดระเบียบความเป็นอยู่กิจกรรมกิจการและสิ่งแวดล้อมให้เอื้อโอกาสแก่การพัฒนาชีวิต อย่างน้อยมีศีลขั้นพื้นฐาน คือมีพฤติกรรมที่ถูกต้องในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้วยการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์อย่างเกื้อกูล ไม่เบียดเบียนกัน และในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ด้วยการกินใช้ปัจจัย ๔ ตลอดจนอุปกรณ์เทคโนโลยีทั้งหลาย ในทางที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิต เกื้อหนุนการศึกษา การสร้างสรรค์ และระบบดุลยสัมพันธ์ของธรรมชาติ

๓. **ฉันทลัมปทา** (ทำฉันทะให้ถึงพร้อม) **มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์** คือ เป็นผู้มีพลังแห่งความใฝ่รู้ ใฝ่ดี ใฝ่ทำ ใฝ่สร้างสรรค์ ใฝ่สัมฤทธิ์ ใฝ่ความเป็นเลิศ อยากช่วยทำทุกสิ่งทุกคนที่ตนประสบเกี่ยวข้องให้เข้าถึงภาวะที่ดีงาม ไม่หลงติดอยู่แค่คิดจะได้จะเอาและหาความสุขจากการเสพบริโภค ที่ทำให้จมอยู่ใต้วัฏวนแห่งความมัวเมาและการแย่งชิง แต่รู้จักใช้อิทธิย์ มีตาที่ดู หูที่ฟัง เป็นต้น ในการเรียนรู้ หาความสุขจากการศึกษา และมีความสุขจากการทำสิ่งดีงาม ด้วยการใช้สมองและมือในการสร้างสรรค์

๔. **อัตตลัมปทา** (ทำตนให้ถึงพร้อม) **มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่เป็นคนจะให้ถึงได้** คือ ระลึกอยู่เสมอถึงความจริงแท้แห่งธรรมชาติของมนุษย์ผู้เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก ซึ่งเมื่อฝึกแล้วจะประเสริฐเลิศสูงสุด แล้วตั้งใจฝึกตนจนมองเห็นความยากลำบากอุปสรรคและปัญหา เป็นจุดเวทีที่ทดสอบและพัฒนาสติปัญญาความสามารถ มีจิตสำนึกในการพัฒนาตนยิ่งขึ้นไป จนเต็มสุดแห่งศักยภาพ ด้วยการพัฒนาที่พร้อมทุกด้าน ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

๕. **ทิวฏฐิสัมปทา** (ทำทิวฏฐิให้ถึงพร้อม) **ถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆ ตามเหตุและผล** คือ ตั้งอยู่ในหลักความคิดความเชื่อถือที่ดีงามมีเหตุผล อย่างน้อยถือหลักเหตุปัจจัย ที่จะนำไปสู่การพิจารณาไตร่ตรองสืบสวนค้นคว้า เป็นทางเจริญปัญญา และเชื่อการกระทำว่าเป็นอำนาจใหญ่สุดที่บันดาลชะตากรรม กับทั้งมีพฤติกรรมและจิตใจที่อยู่ในอำนาจเหตุผล แม้จะฝฝทำให้สำเร็จ และถึงามสูงสุด ก็รู้เท่าทันความเป็นไปได้ภายในขอบเขตของเหตุปัจจัยที่มี และที่ทำ ถึงสำเร็จก็ไม่เหลิงลอย ถึงพลาดก็ไม่หงอยงอ ดำรงจิตผ่องใสเป็นอิสระได้ ไม่ว่าวามไวยวายเอาแต่ใจตน ตลอดจนไม่ปล่อยตัวเลื่อนไหลไปตาม กระแสความตื่นข่าวและค่านิยม

๖. **อัปปมาทสัมปทา** (ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม) **ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท** คือ มีจิตสำนึกในความไม่เที่ยง มองเห็นตระหนักถึงความไม่คงที่ ไม่คงทน และไม่คงตัว ทั้งของชีวิตและสิ่งทั้งหลายรอบตัว ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอกตลอดเวลา ทำให้นั่งนอนใจอยู่ไม่ได้ และมองเห็นคุณค่าความสำคัญของกาลเวลา แล้วกระตือรือร้นขวนขวายเร่งศึกษาและป้องกันแก้ไขเหตุปัจจัยของความเสื่อม และเสริมสร้างเหตุปัจจัยของความเจริญงอกงาม โดยใช้เวลาทั้งคืนวันที่ผ่านมาไปให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

๗. **โยนิโสมนสิการสัมปทา** (ทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม) **ฉลาดคิด แยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริง** คือ รู้จักคิด รู้จักพิจารณา มองเป็น คิดเป็น เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นไปในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย โดยใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวนสืบค้นวิเคราะห์วิจัย ไม่ว่าจะเพื่อให้เห็นความจริง หรือเพื่อให้เห็นแง่ด้านที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ กับทั้งสามารถแก้ไขปัญหา และจัดทำดำเนินการต่างๆ ให้สำเร็จได้ด้วยวิธีการแห่งปัญญา ที่จะทำให้พึ่งตนเองและเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้

๒. คนสมบูรณ์แบบ

(สมาชิกแบบอย่างของมนุษยชาติ)

คนสมบูรณ์แบบ หรือมนุษย์โดยสมบูรณ์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าอย่างแท้จริงของมนุษยชาติ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นคนเต็มคน ผู้สามารถนำหมู่ชนและสังคมไปสู่สันติสุขและความสวัสดิ มีธรรมหรือคุณสมบัติ ๗ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. **ธัมมัญญตา รู้หลักและรู้จักเหตุ** คือรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลาย ที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต ในการปฏิบัติกิจหน้าที่และดำเนินกิจการต่างๆ รู้เข้าใจสิ่งที่จะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผล เช่น รู้ว่า ตำแหน่ง ฐานะ อาชีพ การงานของตน มีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไร มีอะไรเป็นหลักการ จะต้องทำอะไรอย่างไร จึงจะเป็นเหตุให้บรรลุถึงผลสำเร็จที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้นๆ ดังนี้ เป็นต้น ตลอดจนขั้นสูงสุดคือรู้เท่าทันกฎธรรมดาหรือหลักความจริงของธรรมชาติ เพื่อปฏิบัติต่อโลกและชีวิตอย่างถูกต้อง มีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิตนั้น

๒. **อัตถัญญตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล** คือรู้ความหมาย และความมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำ รู้ว่าที่ตนทำอยู่อย่างนั้นๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้นๆ เพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร หรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไร ที่ให้มีหน้าที่ ตำแหน่ง ฐานะ การงานอย่างนั้นๆ เขากำหนดวางกันไว้เพื่อความมุ่งหมายอะไร กิจการที่ตนทำอยู่ขณะนี้ เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง เป็นผลดีหรือผลเสียอย่างไร ดังนี้ เป็นต้น ตลอดจนถึงขั้นสูงสุด คือ รู้ความหมายของคติธรรมดา และประโยชน์ที่เป็นจุดหมายแท้จริงของชีวิต

๓. **อัตตัญญตา รู้ตน** คือ รู้ตามเป็นจริงว่า ตัวเรานั้น ว่าโดยฐานะภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสม และทำการต่างๆ ให้สอดคล้องถูกต้อง ที่จะสัมฤทธิ์ผล ตลอดจนแก้ไขปรับปรุงตนให้เจริญงอกงาม

ถึงความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป

๔. **มัตตัญญูตา รู้ประมาณ** คือ รู้จักพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภค ในการใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะพอดี ในการพูด การปฏิบัติกิจและทำการต่างๆ ตลอดจนการพักผ่อนนอนหลับและการสนุกสนานรื่นเริงทั้งหลาย ทำการทุกอย่างด้วยความเข้าใจวัตถุประสงค์เพื่อผลดีแท้จริงที่พึงต้องการ โดยมีใช้เพียงเพื่อเห็นแก่ความพอใจ ชอบใจ หรือเอาแต่ใจของตน แต่ทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบทั้งหลาย ที่จะลงตัวให้เกิดผลดีงามตามที่มองเห็นด้วยปัญญา

๕. **กาลัญญูตา รู้กาล** คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน ปฏิบัติการต่างๆ และเกี่ยวข้องกับผู้อื่น เช่น รู้ว่า เวลาไหน ควรทำอะไร อย่างไร และทำให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา ให้ถูกเวลา ตลอดจนรู้จักกะเวลา และวางแผนการใช้เวลาอย่างได้ผล

๖. **ปริสัณญูตา รู้ชุมชน** คือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมนุม และชุมชน รู้การอันควรประพฤติปฏิบัติในถิ่นที่ชุมนุม และต่อชุมชนนั้นว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกิจอย่างนี้ ควรต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้มีระเบียบวินัยอย่างนี้ มีวัฒนธรรมประเพณีอย่างนี้ มีความต้องการอย่างนี้ ควรเกี่ยวข้อง ควรต้องสงเคราะห์ ควรรับใช้ ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้อย่างนี้ๆ เป็นต้น

๗. **บุคคัลัญญูตา รู้บุคคล** คือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิงหรือหย่อนอย่างไร และรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลอื่นๆ ด้วยดีว่า ควรจะคบหรือไม่ ได้คติอะไร จะสัมพันธ์เกี่ยวข้อง จะใช้ จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี ดังนี้ เป็นต้น

ธรรม ๗ ข้อนี้ เรียกว่า **สัปปริสธรรม** แปลว่า ธรรมของสัปปริสชน คือ คนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีคุณสมบัติของความเป็นคนที่สมบูรณ์

หมวดหนึ่ง

คนกับสังคม

*

๓. คนมีศีลธรรม

(สมาชิกในหมู่อารยชน)

คนมีศีลธรรม หรือมีมนุษยธรรม ที่เรียกได้ว่าเป็นอารยชน มีธรรม คือ คุณสมบัติ ดังนี้

ก. มีสุจริตทั้งสาม คือ มีความประพฤติดีประพฤติชอบ ๓ ประการ

๑. กายสุจริต ความสุจริตทางกาย ทำสิ่งที่ต้องถูกต้อง ประพฤติชอบ ด้วยกาย

๒. วาจาสุจริต ความสุจริตทางวาจา พูดสิ่งที่ต้องถูกต้อง ประพฤติชอบ ด้วยวาจา

๓. มโนสุจริต ความสุจริตทางใจ คิดสิ่งที่ต้องถูกต้อง ประพฤติชอบ ด้วยใจ

(ที่.ป. ๑๑/๒๒๘/๒๒๗)

ข. ประพฤติตามอารยธรรม โดยปฏิบัติถูกต้องตามทางแห่งกุศลกรรม ๑๐ ประการ คือ

• ทางกาย ๓

๑. ละเว้นการฆ่า การสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน; มีเมตตากรุณา ช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน

๒. ละเว้นการแย่งชิงลักขโมย และการเอาัดเอาเปรียบ; เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน

๓. ละเว้นการประพฤติผิดล่วงละเมิดในของรักของหวงแหนของผู้อื่น; ไม่ข่มเหงจิตใจ หรือทำลายลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกัน

● ทางวาจา ๔

๔. ละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง; กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่จงใจพูดให้ผิดจากความจริงเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใดๆ

๕. ละเว้นการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก; พูดแต่คำที่สมานและส่งเสริมสามัคคี

๖. ละเว้นการพูดคำหยาบคาย สกปรกเสียหาย; พูดแต่คำสุภาพ นุ่มนวลควรฟัง

๗. ละเว้นการพูดเหลวไหลเพ้อเจ้อ; พูดแต่คำจริง มีเหตุมีผล มีสารประโยชน์ ถูกกาลเทศะ

● ทางใจ ๓

๘. ไม่ละโมภ ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้; คิดให้ คิดเสียสละ ทำให้เพื่อแผ้วถางขวาง

๙. ไม่คิดร้ายมุ่งเบียดเบียน หรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย; ตั้งความปรารถนาดี แผ่ไมตรี มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

๑๐. มีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว; รู้เท่าทันความจริงที่เป็นธรรมดาของโลกและชีวิต มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ธรรม ๑๐ ข้อนี้ เรียกว่า **กุศลกรรมบถ** (ทางทำกรรมดี) บ้าง **ธรรมจริยา** บ้าง **อารยธรรม** บ้าง เป็นรายละเอียดขยายความสุจริต ๓ ข้อ ข้างต้นด้วย คือ ข้อ ๑-๓ เป็น กายสุจริต ข้อ ๔-๗ เป็น วจีสจจริต ข้อ ๘-๑๐ เป็น มโนสุจริต

ค. อย่างต่ำมีศีล ๕ หลักความประพฤติ ๑๐ ข้อต้นนั้น เป็นธรรมจรรยา และเป็นอารยธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ทำคนให้เจริญขึ้นพร้อม ทั้งทางกาย ทาง วาจา และทางใจ แต่ผู้ใดยังไม่มั่นคงในอารยธรรม ท่านสอนว่าผู้นั้นพึงควบคุมตนให้ได้ในทางกายและวาจาก่อนเป็นอย่างน้อย ด้วยการประพฤติตามหลัก ศีล ๕ ที่เป็นส่วนเบื้องต้นของธรรมจรรยา ๑๐ ประการนั้น ก็ยังจะได้ชื่อว่าเป็น คนมีศีลธรรม คือ

๑. เว้นจากปาณาติบาต ละเว้นการฆ่าการสังหาร ไม่ประทุษร้ายต่อชีวิต และร่างกาย

๒. เว้นจากอกินนาทาน ละเว้นการลักขโมยเบียดบังแย่งชิง ไม่ประทุษร้ายต่อทรัพย์สิน

๓. เว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร ละเว้นการประพฤติผิดในกาม ไม่ประทุษร้าย ต่อของรักของหวงแหน อันเป็นการทำลายเกียรติภูมิและจิตใจ ตลอดจนทำ วงศ์ตระกูลของเขาให้สับสน

๔. เว้นจากมุสาวาท ละเว้นการพูดเท็จโกหกหลอกลวง ไม่ประทุษร้าย เขา หรือประโยชน์สุขของเขาด้วยวาจา

๕. เว้นจากสุราเมรัย ไม่เสพเครื่องดองของมีเมาสิ่งเสพติด อันเป็นเหตุ ให้เกิดความประมาทมัวเมา ก่อความเสียหายผิดพลาดเพราะขาดสติ เช่น ทำให้เกิดอุบัติเหตุ แม้อย่างน้อยก็เป็นผู้คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของ ผู้ร่วมสังคม

(อภ.ปญจก. ๒๒/๑๗๒/๒๒๗)

๔. คนมีคุณแก่ส่วนรวม

(สมาชิกที่ดีของสังคม)

สมาชิกที่ดีผู้ช่วยสร้างสรรค์สังคม มีธรรม คือ หลักความประพฤติ ดังนี้

ก. **มีพรหมวิหาร** คือ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่ กว้างขวางดุจพระพรหม ๔ อย่าง ต่อไปนี้

๑. เมตตา **ความรัก** คือ ความปรารถนาดี มีไมตรี ต้องการช่วยเหลือ ให้ทุกคนประสบประโยชน์และความสุข

๒. กรุณา **ความสงสาร** คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง

๓. มุทิตา **ความเบิกบานพลอยยินดี** เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแจ่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงามประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย พร้อมทั้งจะช่วยส่งเสริมสนับสนุน

๔. อุเบกขา **ความมีใจเป็นกลาง** คือ มองตามเป็นจริง โดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เทียบตรงดุจตาชั่ง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามหลักการ เหตุผล และความเที่ยงธรรม*

(ที.ม. ๑๐/๑๘๔/๒๒๕)

* กรณีสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ใช้อุเบกขา คือ เมื่อเห็นคนที่ตนดูแล เป็นอยู่ดี ต่างชวนชวนในกิจหน้าที่ของตน ก็รู้จักวางที่เฉยคอยดูโดยสงบ ไม่เข้าข้างใจ ไม่ก้าวท้าวแทรกแซง ท่านแสดงอุปมาข้อหนึ่งว่า อุเบกขานั้น เหมือนดั่งนายสารถี เมื่อมัววิ่งถูกทางเรียบสนิท ก็นั่งคุมสงบนิ่งคอยดูเฉยอยู่ โดยนัยนี้ จึงแสดงความหมายของอุเบกขาอย่างคลุมความว่า ความรู้จักวางที่เฉยดู เมื่อเห็นเข้ารับผิดชอบตนเองได้ หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลสมควรแก่ความรับผิดชอบของตน

เมื่อมีคุณธรรมภายในเป็นพื้นฐานจิตใจเช่นนี้แล้ว พึงแสดงออกภายนอกตามหลักความประพฤติ ต่อไปนี้

ข. บำเพ็ญการสงเคราะห์ คือ ปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี ที่เรียกว่า **สังคหัตถุ ๔** อย่าง ดังต่อไปนี้

๑. **ทาน ให้อภัย** คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือ สงเคราะห์ ด้วยปัจจัยสี่ ทุน หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยา

๒. **ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน** คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจง แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผล เป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สนิทสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๓. **อัตถจริยา ทำประโยชน์แก่เขา** คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนช่วยช่วยเหลือกิจการต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไข ปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

๔. **สมานัตตตา เอาตัวเข้าสมาน** คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอทั้งต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบ และเสมอในสุขทุกข์ คือ ร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไข ปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

พูดสั้นๆ ว่า: ช่วยด้วยทุนด้วยของหรือความรู้; ช่วยด้วยถ้อยคำ; ช่วยด้วยกำลังงาน; ช่วยด้วยการร่วมเผชิญและแก้ปัญหา

๕. คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน

(สมาชิกที่ดีของชุมชน)

คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน ซึ่งจะช่วยให้หมู่ชนอยู่ร่วมกันด้วยดี มีธรรม คือ หลักความประพฤติ ดังนี้

ก. **พึงตนได้** คือ ทำตนให้เป็นที่พักของตนได้ พร้อมที่จะรับผิดชอบตนเอง ไม่ทำตัวให้เป็นปัญหาหรือเป็นภาระถ่วงหมู่คณะ หรือหมู่ญาติ ด้วยการประพฤติธรรมสำหรับสร้างที่พักแก่ตนเอง (เรียกว่า **นาถกรณธรรม**) ๑๐ ประการ คือ

๑. **ศีล ประพฤติดีมีวินัย** คือ ดำเนินชีวิตโดยสุจริต ทั้งทางกาย ทางวาจา มีวินัย และประกอบสัมมาชีพ

๒. **พาหุสัจจะ ได้ศึกษาศดับมาก** คือ ศึกษาเล่าเรียนสดับตรับฟังมาก อันใดเป็นสายวิชาของตน หรือตนศึกษาศิลปวิทยาใด ก็ศึกษาให้ชำชอง มีความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง รู้ชัดเจนและใช้ได้จริง

๓. **กัลยาณมิตรตตา รู้จักคบคนดี** คือ มีกัลยาณมิตร รู้จักเลือกเสวนา เข้าหาที่ปรึกษาหรือผู้แนะนำสั่งสอนที่ดี เลือกสัมพันธ์เกี่ยวข้องและถ้อยเยี่ยงอย่างสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี ซึ่งจะทำให้ชีวิตเจริญอกงาม

๔. **โสวัสสตา เป็นคนที่พูดกันง่าย** คือ ไม่ถือรั้นกระด้าง รู้จักรับฟัง เหตุผลและข้อเท็จจริง พร้อมทั้งจะแก้ไขปรับปรุงตน

๕. **กิงกรณียสุ ทักขตา ขวนขวายกิจของหมู่** คือเอาใจใส่ช่วยเหลือธุระ และกิจการของชนร่วมหมู่คณะ ญาติ เพื่อนพ้อง และของชุมชน รู้จักใช้ปัญญา ไตร่ตรองหาวิธีดำเนินการที่เหมาะสม ทำได้ จัดได้ ให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี

๖. **ธรรมกามตา เป็นผู้ใคร่ธรรม** คือ รักธรรม ชอบศึกษา ค้นคว้า สอบถามหาความรู้หาความจริง รู้จักพูด รู้จักรับฟัง สร้างความรู้สึกลีลาสนมสบายใจ ชวนให้ผู้อื่นอยากเข้ามาปรึกษาและร่วมสนทนา

๗. **วิริยารัมภะ มีความเพียรขยัน** คือ ขยันหมั่นเพียร พยายามหลีกเลี่ยงความชั่ว ประกอบความดี บากบั่น ก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ละเลยทอดทิ้งธุระหน้าที่

๘. **สันตุลลิจ्ञี มีสันโดษรู้พอดี** คือ ยินดี พึงพอใจแต่ในลาภผล ผลงานและผลสำเร็จต่างๆ ที่ตนสร้างหรือแสวงหามาได้ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรพยายามของตนเองโดยทางชอบธรรม และไม่มัวเมาเห็นแก่ความสุขทางวัตถุ

๙. **สติ มีสติคงมั่น** คือ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการที่ทำ คำที่พูด กิจที่ทำแล้ว และที่จะต้องทำต่อไปได้ จะทำอะไรก็รอบคอบ รู้จักยับยั้งชั่งใจ ไม่ผลีผลาม ไม่เลินเล่อ ไม่เลื่อนลอย ไม่ประมาท ไม่ยอมถลำลงในทางผิดพลาด ไม่ปล่อยปละละเลยทิ้งโอกาสสำหรับความดีงาม

๑๐. **ปัญญา มีปัญญาเหนืออารมณ์** คือ มีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้ดี รู้ชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้จักพิจารณาวินิจฉัยด้วยใจเป็นอิสระ ทำการต่างๆ ด้วยความคิดและมีวิจาร์ณญาณ

(ที่.ป. ๑๑/๓๕๗/๒๘๑)

ข. อยู่ร่วมในหมู่ด้วยดี ในด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่เป็นเพื่อนร่วมงานร่วมกิจการ หรือร่วมชุมชน ตลอดจนพี่น้องร่วมครอบครัว พึงปฏิบัติตามหลักการอยู่ร่วมกัน ที่เรียกว่า **สาราณียธรรม** (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกรู้ถึงกัน) ๖ ประการ คือ

๑. **เมตตากายกรรม ทำต่อกันด้วยเมตตา** คือ แสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ ร่วมชุมชน ด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่างๆ โดยเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒. เมตตาวจีกรรม **พูดต่อกันด้วยเมตตา** คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓. เมตตามโนกรรม **คิดต่อกันด้วยเมตตา** คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔. สาธารณโภคี **ได้มาแบ่งกันกินใช้** คือ แบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

๕. สีสัมมัญญตา **ประพฤติให้ดีเหมือนเขา** คือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจ หรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖. ทิฏฐิสัมมัญญตา **ปรับความเห็นเข้ากันได้** คือ เคารพรับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญ ยึดถืออุดมคติหลักแห่งความดีงาม หรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน

(ที.ปจ. ๑๑/๓๑๗/๒๕๗)

๖. คนมีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี

(สมาชิกที่ดีของรัฐ)

สมาชิกของรัฐมีส่วนร่วมให้เกิดการปกครองที่ดี โดยเฉพาะคนในสังคมประชาธิปไตย พึงรู้หลักและปฏิบัติดังนี้

ก. **รู้หลักอธิปไตย** คือ รู้หลักความเป็นใหญ่ที่เรียกว่า **อธิปไตย ๓ ประการ*** ดังนี้

๑. **อัตตาริปไตย ถือตนเป็นใหญ่** คือ ถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ ของตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนาและสิ่งที่เนื่องด้วยตน เป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่วทำดีด้วยเคารพตน

๒. **โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่** คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ กระทำการด้วยปรารถนาจะเอาใจหมู่ชน หากความนิยม หรือหวั่นกลัวเสียงกล่าวว่าเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่วทำดี ด้วยเคารพเสียงหมู่ชน

๓. **ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่** คือ ถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนาสิ่งที่ได้ศึกษา ตรวจสอบตามข้อเท็จจริง และความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัด และพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญาจะมองเห็นได้ด้วยความรู้ที่จริง เป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงาม เป็นประมาณอย่างสามัญ ได้แก่ ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา

เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว ถ้าต้องการรับผิดชอบต่อรัฐประชาธิปไตย พึงถือหลักข้อ ๓ คือ ธรรมาธิปไตย

(ที.ป๋า. ๑๑/๒๒๘/๒๓๑)

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๒ หน้า ๔๐

ข. มีส่วนในการปกครอง โดยปฏิบัติตามหลักการร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเลื่อม นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียว ที่เรียกว่า **อปริหานิยธรรม ๗ ประการ** คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ พบปะปรึกษาหารือกิจการงาน (ที่พึงรับผิดชอบตามระดับของตน) โดยสม่ำเสมอ

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลายที่พึงทำร่วมกัน

๓. ไม่ถืออำนาจใครต่อความสะเดก บัญญัติวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ อันมิได้ตกลงบัญญัติไว้ และไม่เหยียบย่ำล้มล้างสิ่งที่ตกลงวางบัญญัติกันไว้แล้ว ถือปฏิบัติมันอยู่ในบทบัญญัติใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมเนียม

๔. ท่านผู้ใดเป็นผู้ใหญ่มีประสบการณ์ยาวนาน ให้เกียรติเคารพนับถือท่านเหล่านั้น มองเห็นความสำคัญแห่งถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันพึงรับฟัง

๕. ให้เกียรติและคุ้มครองกุลสตรี มิให้มีการข่มเหงรังแก

๖. เคารพบูชาสักการะเจดีย์ ปูชนียสถาน อนุสาวรีย์ประจำชาติ อันเป็นเครื่องเตือนความทรงจำ เราให้ทำดี และเป็นที่รวมใจของหมู่ชน ไม่ละเลย พิธีเคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานเหล่านั้นตามประเพณี

๗. จัดการให้ความอารักขา บำรุง คุ้มครอง อันชอบธรรม แก่บรรพชิต ผู้ทรงศีลทรงธรรมบริสุทธิ ซึ่งเป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก

(ที่.ม. ๑๐/๖๘/๘๖)

นอกจากนี้ พึงประพจน์ตนเป็นผู้ครองเรือนและหัวหน้าครอบครัวที่ดีตามหลักปฏิบัติในบทที่ ๑๒ ว่าด้วยคนครองเรือนที่เลิศล้ำ โดยเฉพาะข้อ จ. ครองตนเป็นพลเมืองที่ดี

๗. คนผู้นำรัฐ

(พระมหากษัตริย์ หรือผู้ปกครองบ้านเมือง)

ท่านผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้นำ และผู้ปกครองรัฐ ตั้งตั้งแต่พระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ ตลอดจนนักปกครองโดยทั่วไป มีหลักธรรมที่เป็นคุณสมบัติ และเป็นข้อปฏิบัติ ดังนี้

ก. ทรงศัพทพิรชาธรรม คือ มีคุณธรรมของผู้ปกครอง หรือ **ราชธรรม** (ธรรมของพระราชา) ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. ทาน **ให้ปันช่วยประชา** คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้ มีใช้เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวก จัดสรรความสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ให้ประชาราษฎร์ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนประสบทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

๒. ศีล **รักษาความสุจริต** คือ ประพฤติดีงาม ล้ำรวมกายและวจีหาวรรคประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตตัตถิคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

๓. ปริจาคะ **บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ** คือ สามารถเสียสละความสุข ลำบากเป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

๔. อาชวะ **ปฏิบัติภาระโดยซื่อตรง** คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไรรมารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

๕. มัททวะ **ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน** คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองศ์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกริยาสุภาพนุ่มนวล

ละมุนละไม ควรได้รับความรักที่ดี แต่มีขาดยาเกรง

๖. **ตปะ พ้นมัวเมาด้วยเผากิเลส** คือ แผลเผากิเลสตัณหา มีให้เข้ามาครอบงำจิต ระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออยู่อย่างง่าย ๆ สามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

๗. **อักโธระ ถือเหตุผลไม่โกรธา** คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความและกระทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจักษ์ไว้ระงับความเคืองชุน่ วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบตามธรรม

๘. **อวิหิงสา มือหิงสาน่าร่มเย็น** คือ ไม่หลงระเหิรอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใดด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

๙. **ขันติ ข้านะเชิญด้วยขันติ** คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยาก ถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยถ้อยคำเลียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณียที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

๑๐. **อวิโรธนะ มิปฏิบัติคลาดจากธรรม** คือ ประพฤติมิให้ผิดจากประศาสน์ธรรม อันถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและราษฎรเป็นที่ตั้ง อันได้ประจักษ์ประจักษ์ปรากฏโดยชอบธรรม ก็ไม่ขัดขืน การใดจะเป็นไปโดยชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลัก หนักแน่นในธรรมคงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำดีร้ายลบล้างการะหรืออิฏฐารมณ์อันอิฏฐารมณ์ใดๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม ก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ก็ดี ไม่ประพฤติดีให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป

ข. บำเพ็ญกรณียกิจของจักรพรรดิ คือ ปฏิบัติหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่า **จักรวรรดิวัตร** (ธรรมนิยมหรือหน้าที่ประจำของจักรพรรดิ) ๕ ประการ* คือ

๑. **ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่** คือ ยึดถือความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผล หลักการ กฎกติกาที่ชอบธรรม เป็นบรรทัดฐาน เคารพ ธรรม เชิดชูธรรม นิยมธรรม ตั้งตนอยู่ในธรรม ประพฤติธรรมด้วยตนเอง

๒. **ธรรมิการักษา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม** คือ จัดอำนาจการรักษาคู่ครองป้องกันอันชอบธรรม แก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน คือ คนภายใน** ข้าราชการฝ่ายทหาร ข้าราชการฝ่ายปกครอง ข้าราชการพลเรือน นักวิชาการ และคนต่างอาชีพ เช่นพ่อค้าและเกษตรกร ชาวนิคมนชนบทและชนชายแดน พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม ตลอดจนสัตว์เท้าสัตว์ปีก อันควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย

๓. **อธรรมการปฏิเสชนา ห้ามกั้นการอาธรรม** คือ จัดการป้องกันแก้ไขมิให้การกระทำที่ไม่เป็นธรรม การเบียดเบียนข่มเหง และความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อน เกิดมีขึ้นในบ้านเมือง ชักนำประชาชนให้ตั้งมั่นในสุจริตและนิยมธรรม รวมทั้งจัดวางระบบที่กันคนร้าย ให้โอกาสคนดี

๔. **ธนาอุปทาน ปันทรัพย์แก่ชนผู้ยากไร้** มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน เช่น จัดให้ราษฎรทั้งปวงมีทางหาเลี้ยงชีพ ทำมาหากินได้โดยสุจริต

๕. **ปริพจน ไม่ขาดการสอบถามปรึกษา** แสวงปัญญาและความดีงามยิ่งขึ้นไป โดยมีที่ปรึกษาที่ทรงวิชาการทรงคุณธรรม ผู้ประพฤดีดี ประพฤติชอบ ผู้ไม่ประมาทหมั่นมา ที่จะช่วยให้เจริญปัญญาและกุศลธรรม หมั่นพบปะพระสงฆ์และนักปราชญ์ ไต่ถามหาความรู้หาความดีงามหาความจริง และถกข้อปัญหาต่างๆ อยู่โดยสม่ำเสมอตามกาลอันควร เพื่อซักซ้อมตรวจสอบตนให้

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๓ หน้า ๙๑

** หมายถึง พระมหากษัตริย์ หรือคนในครอบครัวและในปกครองส่วนตัว ซึ่งพึงคุ้มครอง โดยให้การบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอน เป็นต้น ให้อยู่สุขสงบและเคารพนับถือกัน

เจริญก้าวหน้า และดำเนินกิจการในทางที่ถูกต้องชอบธรรม ดีงาม และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

(ที.ปว. ๑๑/๓๕/๖๕)

ค. ประกอบราชสังคหะ คือ ทำนุบำรุงทวยราษฎร์ ให้ประชาชาติดำรงอยู่ในเอกภาพและสามัคคี ด้วยหลักธรรมที่เรียกว่า **ราชสังคหัตถุ** (หลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระราชา) ๔ ประการ คือ

๑. **สัสสเมธะ จลตบํารุงธัญญาหาร** คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตรให้อุดมสมบูรณ์

๒. **บุริสเมธะ จลตบํารุงข้าราชการ** คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงข้าราชการ ด้วยการส่งเสริมคนดีมีความสามารถ และจัดสวัสดิการให้ดี เป็นต้น

๓. **สัมมาปาสะ ผูกประสานปวงประชา** คือ ผดุงผลานประชาชนไว้ด้วยนโยบายส่งเสริมอาชีพ เช่น จัดทุนให้คนยากจนยืมไปสร้างตนในพาณิชยกรรม หรือดำเนินกิจการต่างๆ ไม่ให้ฐานะเหลื่อมล้ำห่างเหินจนแตกแยกกัน

๔. **วาชไปยะ มีวาหะตุดตัมใจ** คือ รู้จักพูด รู้จักชี้แจงแนะนำ รู้จักหักทลายไถ่ถามทุกข์สุขราษฎรทุกชั้น แม้ปราชัยก็ไพเราะน่าฟัง ทั้งประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐาน มีประโยชน์ เป็นทางแห่งการสร้างสรรค์ แก้ไขปัญหา เสริมความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจดี ความเชื่อถือ และความนิยมนับถือ

(ส.ส. ๑๕/๓๕๑/๑๑๐)

ง. ละเว้นอคติ นักปกครอง เมื่อปฏิบัติหน้าที่ พึงเว้นความลำเอียง หรือความประเพณีที่คลาดเคลื่อนจากธรรม ๔ ประการ

๑. นันทาคติ	ลำเอียงเพราะชอบ
๒. โทสาคติ	ลำเอียงเพราะชัง
๓. โมหาคติ	ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา
๔. ภยาคติ	ลำเอียงเพราะขลาดกลัว

(ที.ปว. ๑๑/๑๗๖/๑๙๖)

หมวดสอง

คนกับชีวิต

*

๘. คนมีชีวิตอยู่อย่างมั่นใจ

(ชีวิตที่เลิศล้ำสมบูรณ์)

คนที่มีความมั่นใจในชีวิตของตน จนไม่หวาดหวั่นพรันพรึงแม้ต่อความตาย ก็เพราะได้ดำเนินชีวิตของตนอยู่อย่างดีที่สุด และได้ใช้ชีวิตนั้นให้เกิดคุณประโยชน์ค้ำค้ำกับการที่ได้เกิดมาแล้วชาติหนึ่ง เรียกได้ว่าเป็นอยู่อย่างผู้มีชัย ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต คนเช่นนั้นคือผู้ที่ได้เข้าถึงจุดหมายแห่งการมีชีวิต และดำเนินชีวิตของตนตามหลักการต่อไปนี้

ก. นำชีวิตสู่จุดหมาย คือ ดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของการมีชีวิต ที่เรียกว่า **อรรถะ** หรือ **อรรถ ๓** คือ

๑. **ทิวภูมิธัมมิกัตถะ** **จุดหมายชั้นตาเห็น** หรือ **ประโยชน์ปัจจุบัน** ที่สำคัญ คือ

- ก) **มีสุขภาพดี** ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค งามสง่า อายุยืนยาว
- ข) **มีเงินมีงาน** มีทรัพย์จากอาชีพสุจริต พึ่งตนได้ทางเศรษฐกิจ
- ค) **มีสถานภาพดี** ทรงยศ เกียรติ ไฉยริ เป็นที่ยอมรับในสังคม
- ง) **มีครอบครัวผาสุก** ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าถือ

ทั้งหมดนี้ พึงให้เกิดมีโดยธรรม และใช้หรือปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

๒. **สัมปรายิกัตถะ** **จุดหมายชั้น**เลยตาเห็น หรือ **ประโยชน์เบื้องต้น** ที่เป็นคุณค่าของชีวิต ซึ่งให้เกิดความสุขล้ำลึกภายใน โดยเฉพาะ

- ก) ความอบอุ่นซาบซึ้งสุขใจ ด้วยศรัทธา มีหลักใจ
- ข) ความภูมิใจ ในชีวิตสะอาด ที่ได้ประพาสแต่การดีงามสุจริต
- ค) ความอิมใจ ในชีวิตมีคุณค่า ที่ได้เสียสละบำเพ็ญประโยชน์
- ง) ความแคล้วคล้ำมั่นใจ ด้วยมีปัญญาที่จะแก้ปัญหา นำพาชีวิตไป
- จ) ความโปร่งโล่งมั่นใจ ว่าได้ทำกรรมดี มีหลักประกันวิถีสู่ภาพใหม่

๓. **ปรมาตถะ** **จุดหมายสูงสุด** หรือ **ประโยชน์อย่างยิ่ง** คือ การมีปัญญา รู้เท่าทันความจริง เข้าถึงธรรมชาติของโลกและชีวิต อันทำให้จิตใจเป็นอิสระ

- ก) ไม่หวั่นไหวหรือถูกรบกวนด้วยความผันผวนปรวนแปรต่างๆ
- ข) ไม่ผิดหวังโศกเศร้าบีบคั้นจิตเพราะความยึดติดถือมั่นในสิ่งใด
- ค) ปลดปล่อย สงบ ผ่องใส สดชื่น เบิกบานใจตลอดเวลา
- ง) เป็นอยู่และทำการด้วยปัญญาซึ่งมองที่เหตุปัจจัย

อรรถะ ๓ ชั้นนี้ จัดแบ่งใหม่เป็น ๓ ด้านดังนี้

๑. **อัตตัตถะ** **จุดหมายเพื่อตน** หรือ **ประโยชน์ตน** คือ ประโยชน์ ๓ ชั้นข้างต้น ซึ่งพึงทำให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง หรือพัฒนาชีวิตของตนให้ลุลือถึง

๒. **ปรัตถะ** **จุดหมายเพื่อผู้อื่น** หรือ **ประโยชน์ผู้อื่น** คือ ประโยชน์ ๓ ชั้นข้างต้น ซึ่งพึงช่วยเหลือให้ผู้อื่นหรือเพื่อนมนุษย์ได้บรรลุถึง ด้วยการชักนำสนับสนุนให้เขาพัฒนาชีวิตของเขาเองขึ้นไปจนเข้าถึงตามลำดับ

๓. **อุภยัตถะ** **จุดหมายร่วมกัน** หรือ **ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย** คือ ประโยชน์สุขและความดีงามร่วมกันของชุมชนหรือสังคม รวมทั้งภาวะและปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ทั้งทางวัตถุ เช่น ป่า แม่น้ำ ถนนหนทาง และทางนามธรรม เช่น ศีลธรรม วัฒนธรรม ซึ่งพึงช่วยกันสร้างสรรค์บำรุงรักษา เพื่อก่อหนุนให้ทั้งตนและผู้อื่นก้าวไปสู่จุดหมาย ๓ ชั้นข้างต้น อย่างน้อยไม่ให้เกิด

แสวงประโยชน์ตนส่งผลกระทบเสียหายต่อประโยชน์สุขของส่วนรวม ดังตัวอย่าง พระภิกษุเมื่อปฏิบัติตามพระวินัย ย่อมช่วยรักษาสัมคัตติแห่งสงฆ์ อันเป็นบรรยากาศที่เกื้อหนุนให้ภิกษุที่อยู่ร่วมกันทุกรูปอยู่ผาสุก และเจริญอกงามในการปฏิบัติ จนอาจถึงปรมาตม์ คือประโยชน์สูงสุด

(พ.จุ. ๓๐/๗๕๕/๓๘๙)

ข. ภายในทรงพลัง คือ มีกำลังที่เกิดจากคุณธรรมความประพฤติปฏิบัติที่เป็นหลักประกันของชีวิต ซึ่งทำให้เกิดความมั่นใจในตนเองจนไม่มีความหวาดหวั่นกลัวภัย เรียกว่า **พละ** (ธรรมอันเป็นกำลัง) มี ๔ ประการ กล่าวคือ

๑. **ปัญญาพละ กำลังปัญญา** คือ ได้ศึกษา มีความรู้ความเข้าใจถูกต้องชัดเจน ในเรื่องราวและกิจการที่ตนเกี่ยวข้อง ตลอดไปถึงสภาวะอันเป็นธรรมดาของโลกและชีวิต เป็นผู้กระทำการต่างๆ ด้วยความเข้าใจเหตุผล และสภาพความจริง

๒. **วิริยพละ กำลังความเพียร** คือ เป็นผู้ประกอบกิจการหน้าที่การงานต่างๆ อยู่ตลอดเวลา ด้วยความบากบั่นพยายาม ไม่ได้ทอดทิ้งหรือย่อหย่อนท้อถอย

๓. **อนวัชพละ* กำลังสุจริต** หรือกำลังความบริสุทธิ์ คือมีความประพฤติและหน้าที่การงาน สุจริตไว้โทษ สะอาดบริสุทธิ์ ไม่มีข้อที่ใครจะติเตียนได้

๔. **สังคหพละ กำลังการสงเคราะห์** คือ ได้ช่วยเหลือเกื้อกูล ทำตนให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ เป็นสมาชิกที่มีคุณประโยชน์ของชุมชน

ตัวอย่างเช่น เป็นข้าราชการ พึงจำลัทธิ ว่า รู้งานดี ทำหน้าที่ไม่บกพร่องมือสะอาด ไม่ขาดมนุษยสัมพันธ์

(อง.นวก. ๒๓/๒๐๙/๓๗๖)

* แปลตามศัพท์ว่า กำลังการกระทำที่ปราศจากโทษ

ค. ตั้งตนบนฐานที่มั่น ซึ่งใช้เป็นที่ยืนหยัดให้สามารถยึดเอาผลสำเร็จสูงสุดอันเป็นที่หมายได้ โดยไม่เกิดความสำคัญตนผิด ไม่เปิดช่องแก่ความผิดพลาดเสียหาย และไม่เกิดสิ่งมัวหมองหมักหมมทับถมตน ด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมที่เรียกว่า **อธิษฐาน** (ธรรมเป็นที่มั่น) ๔ ประการ คือ

๑. **ปัญญา ใ้ปัญญา** คือ ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ทำกิจการต่างๆ ด้วยความคิด เมื่อประสบเหตุใดๆ ก็ไม่วู่วามตามอารมณ์หรือหลงไปตามสิ่งที่เข้ายวน ตีกลาสสิ่งต่างๆ ให้มีความรู้ชัด หยั่งเห็นเหตุผล เข้าใจภาวะของสิ่งทั้งหลาย จนเข้าถึงความจริง

๒. **สัจจะ รักษาสัจจะ** คือ สงวนรักษาดำรงตนมั่นในความจริงที่รู้ชัดเห็นชัดด้วยปัญญา เริ่มแต่จรงวาจา จรงในหลักการ จรงในการปฏิบัติ จนถึงจรงปรมาตย์

๓. **จาคะ เพิ่มพูนจาคะ** คือ คอยเสริมหรือทวี่ความเสียสละ ให้เข้มแข็งมีกำลังแรงยิ่งขึ้นอยู่เสมอ เพื่อป้องกันหรือตัดทอนตนไว้มิให้ตกไปเป็นทาสของลาภสักการะและผลสำเร็จเป็นต้นที่ตนได้สร้างขึ้น อันคอยล่อเร้าเข้ายวนให้เกิดความยึดติด ลำพอง และลุ่มหลงมัวเมา สิ่งใดเคยชินเป็นนิสัย หรือเคยยึดถือไว้ แต่ผิดพลาด ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ก็สามารถละได้ทั้งหมดเริ่มแต่สละอามิสจนถึงสละกิเลส

๔. **อุปสมะ รู้จักสงบใจ** คือรู้จักหาความสุขสงบทางจิตใจ ผีกตน ให้สามารถระงับความมัวหมองดับความขัดข้องุ่นวายอันเกิดจากกิเลสได้ ทำจิตใจให้สงบผ่องใสรู้จักรสแห่งสันติ คนที่รู้จักรสแห่งความสุขอันเกิดจากความสงบใจแล้ว ย่อมจะไม่หลงใหลมัวเมาในวัตถุ หรือลาภ ยศ สรรเสริญ เป็นต้น โดยง่าย

๙. คนประสบความสำเร็จ

(ชีวิตที่ก้าวหน้าและสำเร็จ)

ผู้ที่ต้องการดำเนินชีวิตให้เจริญก้าวหน้าประสบความสำเร็จ ไม่ว่าจะ
ในด้านการศึกษา หรืออาชีพการงานก็ตาม พึงปฏิบัติตามหลักต่อไปนี้

ก. หลักความเจริญ ปฏิบัติตามหลักธรรม ที่จะนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง
ที่เรียกว่า **จักร** (ธรรมประดุจล้อทั้งสี่ที่นำรถไปสู่จุดหมาย) ซึ่งมี ๔ ข้อ คือ

๑. **ปฏิรูปเทสวาสะ เลือกอยู่ถิ่นที่เหมาะสม** คือ เลือกหาถิ่นที่อยู่ หรือแหล่ง
เล่าเรียนดำเนินชีวิตที่ดี ซึ่งมีบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่อำนวยแก่การศึกษา พัฒนา
ชีวิต การแสวงหาความรู้ การสร้างสรรค์ความดีงาม และความเจริญก้าวหน้า

๒. **สัปปริสุปัสสยะ เสาะเสวนาคณดี** คือ รู้จักเสวนาคบหา หรือร่วมหม่กับ
บุคคลผู้รู้ ผู้ทรงคุณ และผู้ที่จะเกื้อกูลแก่การแสวงหาความรู้ ความก้าวหน้า
งาน และความสำเร็จโดยธรรม

๓. **อัตตสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ถูกวิธี** คือ ดำรงตนมั่นอยู่ในธรรมและทาง
ดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ตั้งเป้าหมายชีวิตและการทำงานให้ตั้งมั่นแน่วแน่ และนำตน
ไปถูกทางสู่จุดหมาย แน่วแน่ มั่นคง ไม่พรั่นถอย ไม่เผลอเลื่อนเซ

๔. **บุพเพกตบุญตา มีทุนดีได้เตรียมไว้** ทุนดีส่วนหนึ่ง คือ ความมีสติ
ปัญญา ความถนัด และร่างกายดี เป็นต้น ที่เป็นพื้นมาแต่เดิม และอีกส่วนหนึ่ง
คือ อาศัยพื้นเดิมเท่าที่ตัวมีอยู่ รู้จักแก้ไขปรับปรุงตน ศึกษาหาความรู้ สร้างเสริม
คุณสมบัติ ความดีงาม ฝึกฝนความชำนาญเตรียมไว้ก่อนแต่ต้น ซึ่งเมื่อมี
เหตุต้องใช้ก็จะเป็นผู้พร้อมที่จะต้อนรับความสำเร็จ สามารถสร้างสรรค์
ประโยชน์สุข และก้าวสู่ความเจริญยิ่งๆ ขึ้นไป

(อง. จตุกก. ๒๑/๓๑/๔๑)

ข. หลักความสำเร็จ ปฏิบัติตามหลักธรรม ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จแห่งกิจการนั้นๆ ที่เรียกว่า **อิทธิบาท** (ธรรมให้ถึงความสำเร็จ) ซึ่งมี ๔ ข้อ คือ

๑. **ฉันทะ มีใจรัก** คือ พอใจจะทำสิ่งนั้น และทำด้วยใจรัก ต้องการทำให้เป็นผลสำเร็จอย่างดีแห่งกิจหรืองานที่ทำ มีใช้สักว่าทำพอให้เสร็จๆ หรือ เพียงเพราะอยากได้รางวัลหรือผลกำไร

๒. **วิริยะ พากเพียรทำ** คือ ขยันหมั่นประกอบ หมั่นกระทำสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ทอดทิ้ง ไม่ทอดถอย ก้าวไปข้างหน้า จนกว่าจะสำเร็จ

๓. **จิตตะ เอาจิตฝักใฝ่** คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด ไม่ปล่อยจิตใจให้ฟุ้งซ่านเลือนลอย ใช้ความคิดในเรื่องนั้นบ่อยๆ เสมอๆ ทำกิจหรืองานนั้นอย่างอุทิศตัวอุทิศใจ

๔. **วิมังสา ใช้ปัญญาสอบสวน** คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนเกินเลยบกพร่องขัดข้อง เป็นต้น ในสิ่งที่ทำนั้น โดยรู้จักทดลอง วางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น เพื่อจัดการและดำเนินงานนั้นให้ได้ผลดียิ่งขึ้นไป

ตัวอย่างเช่น ผู้ทำงานทุกๆ ไป อาจจำสั้นๆ ว่า **รักงาน สุ้งาน ใส่ใจงาน และทำงานด้วยปัญญา**

(ที่.ป/ว. ๑๑/๒๓๑/๒๓๓)

ค. หลักผลิตโพธิญาณ ดำเนินตามพระพุทธรูปปฏิปทา ด้วยการปฏิบัติตามธรรม ๒ อย่างที่เป็นเหตุให้พระองค์บรรลุสัมโพธิญาณ เรียกว่า **อุปัฏฐาตธรรม** (ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติเห็นคุณประจักษ์กับพระองค์เอง) คือ

๑. **อสนฺตมุจฺจิตา กุสเลสุ ธมฺเมสุ ไม่สันโดษในกุศลธรรม** คือ ไม่รู้อิ่ม ไม่รู้พอ ในการสร้างสรรค์ความดีและสิ่งที่ดี

๒. **อปฺปฏฺวณฺนิตา จ ปธานสฺมี บำเพ็ญเพียรไม่ระย่อ** คือ เพียรพยายาม ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ยอมถอยหลัง ไม่ยอมแพ้ ไม่ยอมท้อถอยต่ออุปสรรคและความเหน็ดเหนื่อยยากลำบาก

(ที่.ป/ว. ๑๑/๒๒๗/๒๒๓)

๑๐. คนรู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพ

(ชีวิตที่เป็นหลักฐาน)

คนที่เราจะเรียกได้ว่า รู้จักหา รู้จักใช้ทรัพย์ หรือหาเงินเป็น ใช้เงินเป็น เป็นคนทำมาหากินที่ดี ตั้งตัวสร้างหลักฐานได้ และใช้ทรัพย์สมบัติให้เป็นประโยชน์ เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ทางเศรษฐกิจอย่างถูกต้อง ก็เพราะปฏิบัติตามหลักธรรมต่อไปนี้

ก. ขันหาและรักษาสम्บัติ ปฏิบัติตามหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน หรือหลักธรรมอันอำนวยการประโยชน์สุขขั้นต้น ที่เรียกว่า **ทฤษฎัมมิกัตถ-สังวัตตนิกรกรรม*** ๔ ประการ

๑. **อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น** คือ ขยันหมั่นเพียร ในการปฏิบัติหน้าที่การงาน และการประกอบอาชีพที่สุจริต ผักผ่อนให้มีความขำขัน ชำนาญและรู้จัก รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจสอบหาวิธีการที่เหมาะสมที่สุด จัดการและดำเนินการให้ได้ผลดี

๒. **อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา** คือ รู้จักคุ้มครอง เก็บ รักษา โภคทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. **กัลยาณมิตตตตา คบหาคนดีเป็นมิตร** คือ รู้จักเสวนาคบหาคน ไม่คบ ไม่เอาอย่างผู้ที่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย เลือกลักษณะศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ ผู้มีความสามารถ ผู้นำเคารพนับถือ และมีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพการงาน

๔. **สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตแต่พอดี** คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เป็นอยู่พอดีสมรายได้ มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มิประหยัดเก็บไว้

(อภ.อญจก. ๒๓/๑๔๔/๒๘๙)

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๔ หน้า ๙๑

ข. ขันแจกจัดสรรทรัพย์ เมื่อหาทรัพย์มาได้แล้ว รู้จักจัดสรรทรัพย์นั้น โดยถือหลักการแบ่งทรัพย์เป็น ๔ ส่วน ที่เรียกว่า **โกศวิภาค ๔** คือ

- เอเกน โภเค ภุญเชยฺย ๑ ส่วน ใช้จ่ายเลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรบำรุงเลี้ยง และทำประโยชน์
- ทฺวํหิ กมํ ปโยชเย ๒ ส่วน ใช้เป็นทุนประกอบกิจการงาน
- จตุตถญจ นิธายเยยฺย อิก ๑ ส่วน เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น

(ที.ปา. ๑๑/๑๙๗/๒๐๒)

ค. ขันจ่ายยกินใช้ พึงเข้าใจและคำนึงไว้เสมอว่า การที่เพียรพยายามแสวงหา รักษา และครอบครองโภคทรัพย์ไว้นั้น ก็เพื่อจะใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่น ถ้าไม่ใช้ทรัพย์สมบัติให้เกิดคุณประโยชน์แล้ว การหาและการมีทรัพย์สมบัติก็ปราศจากคุณค่า หากความหมายใดๆ มิได้

ดังนั้น เมื่อมีทรัพย์หรือหาทรัพย์มาได้แล้ว พึงปฏิบัติต่อทรัพย์หนึ่งส่วนแรกในข้อ ข. ตามหลัก **โภคาทียะ** (ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคะ หรือเหตุผลที่อริยสาวกควรยึดถือ ในการที่จะมีหรือครอบครองทรัพย์สมบัติ) ๕ ประการ ดังพุทธพจน์ว่า

อริยสาวกแสวงหาโภคทรัพย์มาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางสุจริตชอบธรรมแล้ว

๑. เลี้ยงตัว เลี้ยงมารดาบิดา บุตร ภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข

๒. บำรุงมิตรสหาย และผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข

๓. ใช้ปกป้องรักษาสวัสดิภาพ ทำตนให้มั่นคงปลอดภัยจากภัยอันตราย

๔. ทำพละ คือ สละเพื่อบำรุงและบูชา ๕ อย่าง

(๑) ญาติพละ สงเคราะห์ญาติ

(๒) อติถิพละ ต้อนรับแขก

- (๓) บุพเพเตตพลี ทำบุญหรือสักการะอุทิศผู้ล่วงลับ
- (๔) ราชพลี บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากร เป็นต้น
- (๕) เทวตพลี ถวายเทวดา คือ ทำบุญอุทิศสิ่งที่เคารพบูชาตามความเชื่อถือ

๕. อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ และเหล่าบรรพชิตผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทหมัวเมา

เมื่อได้ใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโภคะจะหมดสิ้นไปก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้โภคะนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถึงโภคะเพิ่มขึ้น ก็สบายใจ เช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจในทั้งสองกรณี

(อง.ปญจก. ๒๒/๔๑/๔๘)

การใช้จ่ายใน ๕ ข้อนี้ ท่านมุ่งแจกแจงรายการที่พึงจ่าย ให้รู้ว่าควรใช้ทรัพย์ทำอะไรบ้าง มิใช่หมายความว่าให้แบ่งส่วนเท่ากันไปทุกข้อ

นอกจากนั้น ท่านมุ่งกล่าวเฉพาะรายการที่พึงจ่ายเป็นประจำสำหรับคนทั่วไป แต่ถ้าผู้ใดสามารถ ก็ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้มากขึ้นไปอีก ตามหลัก **สังคหวัตถุ** (ในบทที่ ๔) เป็นต้น

๑๑. คนครองเรือนที่เลิศล้ำ

(ชีวิตบ้านที่สมบูรณ์)

คนที่เราจะเรียกว่าประสบความสำเร็จในการครองเรือน เป็นคุณุหัตถ์ หรือชาวบ้านที่ดี น่าเคารพนับถือเป็นแบบฉบับ ควรถือเป็นตัวอย่าง จะต้องวัด ด้วยหลักเกณฑ์ ดังนี้

ก. มีความสุขสี่ประการ คือ ความสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี หรือ ความสุขที่ชาวบ้านควรพยายามทำให้เกิดขึ้นแก่ตนเองอยู่เสมอ เรียกสั้นๆ ว่า **สุขของคฤหัตถ์ (กามโกคิสุข) ๔** คือ

๑. **อัตถิสุข สุขเกิดจากควมมีทรัพย์** คือ ความภูมิใจ เอิบอímและอุ่นใจ ว่า ตนมีโภคทรัพย์ ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และ โดยทางชอบธรรม

๒. **โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์** คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจว่า ตน ได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงผู้ที่ควรเลี้ยง และบำเพ็ญคุณประโยชน์

๓. **อนณสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้** คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจว่า ตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔. **อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ** คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจว่า ตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครติเตียนไม่ได้ ทั้ง ทางกาย ทางวาจา และทางใจ*

บรรดาสุข ๔ อย่างนี้ **อนวัชชสุข** มีค่ามากที่สุด

(อภ. จตุกก. ๒๑/๖๒/๔๑)

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๕ หน้า ๔๑

ข. เป็นชาวบ้านแบบฉบับ คนครองเรือน แยกได้เป็นหลายประเภท จัดเป็นชั้นๆ ได้ตั้งแต่ร้ายไปถึงดี และที่ดีก็มีหลายระดับ คุณศัพท์ที่ดี น่าเคารพนับถือ แท้จริง คือประเภทที่ ๑๐ ใน **ชาวบ้าน ๑๐** ประเภทต่อไปนี้

กลุ่มที่ ๑ หาทรัพย์โดยทางไม่ชอบธรรม

๑. ได้ทรัพย์มาแล้ว ไม่เลียงตนให้เป็นสุข ทั้งไม่เพื่อแผ่แบ่งปันและไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำความดี (เสียทั้ง ๓ ส่วน)

๒. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลียงตนให้เป็นสุข แต่ไม่เพื่อแผ่แบ่งปันและไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำความดี (เสีย ๒ ส่วน ดี ๑ ส่วน)

๓. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลียงตนให้เป็นสุขด้วย เพื่อแผ่แบ่งปันและใช้ทรัพย์นั้นทำความดีด้วย (เสีย ๑ ส่วน ดี ๒ ส่วน)

กลุ่มที่ ๒ หาชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง

๔. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๑ (เสีย ๓ ดี ๑)

๕. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๒ (เสีย ๒ ดี ๒)

๖. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๓ (เสีย ๑ ดี ๓)

กลุ่มที่ ๓ หาโดยชอบธรรม

๗. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๑ (เสีย ๒ ดี ๑)

๘. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๒ (เสีย ๑ ดี ๒)

๙. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๓ แต่ยังติด ยังมัวเมา หมกมุ่น กินใช้ทรัพย์สมบัติ โดยไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่จะทำตนให้เป็นอิสระเป็นนายเหนือโรคทรัพย์ได้ (เสีย ๑ ดี ๓)

พวกพิเศษ ผู้ที่แสวงหาชอบธรรม และใช้อย่างมีสติ-สัมปชัญญะ มีจิตใฝ่เป็นอิสระ มีลักษณะดังนี้

๑๐. แสวงหาทรัพย์โดยทางชอบธรรม; ได้มาแล้ว เลียงตนให้เป็นสุข; เพื่อแผ่แบ่งปัน และใช้ทรัพย์นั้นทำความดี; ไม่ลุ่มหลง ไม่หมกมุ่นมัวเมา กินใช้

ทรัพย์สมบัติโดยรู้เท่าทัน เห็นคุณโทษ ทางดีทางเลี้ยวของมัน มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้น เป็นนายเหนือโรคทรัพย์

ประเภทที่ ๑๐ นี้ พระพุทธเจ้าสรรเสริญว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐ สูงสุด ควรชมทั้ง ๔ สถาน คือ เป็นคฤหัสถ์แบบฉบับที่น่าเคารพนับถือ

(อภ.ทสก. ๒๔/๓๑/๑๘๘)

ค. กำกับชีวิตด้วยธรรมสี่ คือ ปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับการครองชีวิตของคฤหัสถ์ ที่เรียกว่า **ฆราวาสธรรม* ๔** ประการ ดังนี้

๑. **สัจจะ ความจริง** คือ ดำรงมั่นในสัจจะ เชื่อตรง เชื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง ทำจริง จะทำอะไรก็ให้เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจได้

๒. **ทมะ ฝึกตน** คือ บังคับควบคุมตนเองได้ รู้จักปรับตัว และแก้ไขปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าดีขึ้นอยู่เสมอ

๓. **ขันติ อุตทน** คือ มุ่งหน้าทำหน้าที่การทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็งอดทน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย

๔. **จาคะ เสียสละ** คือ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ ชอบช่วยเหลือเกื้อกูล บำเพ็ญประโยชน์ สละโลก ละทิฐิมานะได้ ร่วมงานกับคนอื่นได้ ไม่ใจแคบเห็นแก่ตัว หรือเอาแต่ใจตน

(พ.สุ. ๒๕/๓๑๑/๓๖๑)

ง. รับผิดชอบชีวิตที่เกี่ยวข้อง คือ มีความสัมพันธ์อันดีงามอบอุ่นเป็นสุขภายในครอบครัว ตลอดถึงญาติมิตร ผู้ร่วมงาน และคนที่พึ่งพาอาศัยอยู่ในปกครองทั้งหมด โดยทำหน้าที่มิใช่เพียงนำประโยชน์ทางวัตถุมาให้เขาอย่างเดียว แต่นำประโยชน์สุขทางจิตใจมาให้ด้วย โดยประพฤติตนเป็นตัวอย่างช่วยชักจูงให้คนในครอบครัวและผู้เกี่ยวข้องใกล้ชิดทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้นด้วยคุณธรรมที่เรียกว่า **อารยวัติ** ทั้ง ๕ ดังต่อไปนี้

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๖ หน้า ๔๑

๑. จงกงามด้วยศรัทธา คือ ให้มีความเชื่อความมั่นใจในพระรัตนตรัย และในการที่จะทำความดี มีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ

๒. จงกงามด้วยศีล คือ ให้มีความประพฤติดีงาม สุจริต รู้จักเลี้ยงชีวิต มีวินัย และมีกิริยามารยาทอันงาม

๓. จงกงามด้วยสุตะ คือ ให้มีความรู้จากการเล่าเรียนสดับฟัง โดยแนะนำหรือชวนชวายให้ศึกษาหาความรู้ที่จะฟื้นฟูปรับปรุงชีวิตจิตใจ

๔. จงกงามด้วยจาคะ คือ ให้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจต่อกัน และพอใจทำประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์

๕. จงกงามด้วยปัญญา คือ ให้มีความรู้คิด เข้าใจเหตุผล รู้ดี รู้ชั่ว รู้คุณ โทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ มองสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง มีวิจารณญาณ รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาเหตุปัจจัย แก้ไขปัญหา และจัดทำดำเนินการต่างๆ ให้ได้ผลดี

(อภ.ปญจก. ๒๒/๔๐/๔๗)

จ. ครองตนเป็นพลเมืองที่ดี นำชีวิตและครอบครัวของตนไปสู่ความเจริญสงบสุข และเป็นพลเมืองที่สร้างสรรค์สังคม โดยประพฤติ ดังนี้

๑. น สาธารณทหารสุส ไม่คบชู้สูกหาหมวกมุ่นในทางเพศ
๒. น ภุญเช สาธุเมกโก ไม่ใจแคบเสพลิงเลิศจรสผู้เดียว
๓. น เสเว โลกายติก ไม่พรวาเวลาถกถ้อยที่เลื่อนลอยไร้สาระ
๔. สีสวา ประพฤติดี มีวินัย ตั้งอยู่ในศีล ๕
๕. วตตสมปนโน ปฏิบัติกิจหน้าที่สม่ำเสมอโดยสมบูรณ์
๖. อปบมตโต ไม่ประมาท กระตือรือร้นทุกเวลา
๗. วิจกขโณ มีวิจารณญาณ ทำการโดยใช้ปัญญา
๘. นิวาตตุตติ อตถกทโธ สุภาพ ไม่ดื้อกระด้าง ยินดีรับฟังผู้อื่น
๙. สุรโต เลี้ยงงาม รักความประณีตสะอาดเรียบร้อย

๑๐. สขีโล มุทุ พุดจาน่าฟัง ทั้งใจกายก็อ่อนโยน ไม่หยาบคาย
๑๑. สงคเหตฺตา จ มิตฺตานํ มีน้ำใจเอื้อสงเคราะห์ต่อมิตรสหาย
๑๒. สัฎฐาคี เพื่อแผ่แบ่งปัน ช่วยเหลือคนทั่วไป
๑๓. วิชานวา รู้จักจัดการงานให้เรียบร้อยและได้ผลดี
๑๔. ตบฺเปยฺย บำรุงพระสงฆ์ทรงความรู้ ผู้ทรงศีลทรงธรรม
๑๕. ธมฺมกาโม ไคร้ธรรม รักความสุจริต
๑๖. สุตฺถโร อ่านมากฟังมาก รู้วิชาของตนเชี่ยวชาญ
๑๗. ปริปุจฺจโก ชอบสอบถามค้นคว้า ใฝ่หาความรู้ยิ่งขึ้นไป

(พ.ศ. ๒๔๘๔/๒๔๙๓/๓๓๒)

๑๒. คนไม่หลงโลก

(ชีวิตที่ไม่ถลำพลาต)

บุคคลที่ไม่ประมาทหมัวเมาจนตกเป็นทาสของโลกและชีวิต อย่างที่เรียกว่า หลงโลก เมาชีวิต ก็เพราะมีสติ รู้จักมอง รู้จักพิจารณา รู้จักวางตัววางใจต่อความจริงต่างๆ อันมีประจำอยู่กับโลกและชีวิตเป็นคติธรรมตา ดังนี้

ก. รู้ทันโลกธรรม คือ รู้จักพิจารณา รู้เท่าทัน ตั้งสติให้ถูกต้องต่อสภาวะอันหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ในชีวิตที่อยู่ท่ามกลางโลก ซึ่งเรียกว่า **โลกธรรม** (ธรรมตาของโลก หรือความเป็นไปตามคติธรรมตา ซึ่งหมุนเวียนมาหาชาวโลก และชาวโลกก็หมุนเวียนตามมันไป) ๘ ประการ คือ

ขึ้นชม	ชมขึ้น
๑. ได้ลาภ	๒. เสื่อมลาภ
๓. ได้ยศ	๔. เสื่อมยศ
๕. สรรเสริญ	๖. นินทา
๗. สุข	๘. ทุกข์

โลกธรรม ๘ นี้ จัดเป็น ๒ ฝ่าย คือ ที่ขึ้นชมน่าปรารถนาน่าชอบใจ คนทั่วไปอยากได้ เรียกว่า **อภิวุฏฐารมณ** พวกหนึ่ง ที่ชมขึ้น ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ คนทั่วไปเกลียดกลัว เรียกว่า **อนิภิวุฏฐารมณ** พวกหนึ่ง

แต่จะชอบใจอยากได้หรือไม่ก็ตาม โลกธรรมเหล่านี้ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้แก่ทุกคน ทั้งแก่ปุถุชนผู้ไม่มีการศึกษา และแก่อริยสาวกผู้มีการศึกษา จะแตกต่างกัน ก็แต่การวางใจและการปฏิบัติตนต่อสิ่งเหล่านี้ กล่าวคือ

๑. **ปุถุชนผู้ไม่มีการศึกษา** ไม่รู้จักฝึกรบมตณ ย่อมไม่เข้าใจ ไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริง ลุ่มหลงลืมตน ยินดียินร้าย คราวได้ก็หลงใหลมัวเมา หรือลำพองจนเหลิงลอย คราวเสียก็หงอยละเหี่ยหมดกำลัง หรือถึงกับคลุ้มคลั่งไป ปลอ่ยให้โลกธรรมเข้าครอบงำย่ำยีจิต พุยุบเรื่อยไป ไม่พ้นจากทุกข์โศก

๒. **ส่วนผู้มีการศึกษา เป็นอริยสาวก** รู้จักพิจารณารู้เท่าทันตามความเป็นจริงว่า สิ่งเหล่านี้ ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม ที่เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง ไม่คงทน ไม่สมบูรณ์ มีความแปรปรวนได้เป็นธรรมดา จึงไม่หลงใหลมัวเมาเคลิ้มไปตามอิฏฐารมณ์ ไม่ซุ่มมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไปในเพราะอนิฏฐารมณ์ มีสติดำรงอยู่ได้ วางตัววางใจพอดี ไม่หลงในสุขและไม่ถูกทุกข์ท่วมทับ

ยิ่งกว่านั้น อริยสาวกอาจใช้โลกธรรมเหล่านั้นให้เป็นประโยชน์ เช่น ใช้อนิฏฐารมณ์เป็นบทเรียน บททดสอบ หรือเป็นแบบฝึกหัดในการพัฒนาตน และใช้อิฏฐารมณ์เป็นโอกาสหรือเป็นอุปกรณ์ในการสร้างสรรค์ความดีงามและบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้ยิ่งขึ้นไป

(อจ.อภฺรฺตฺต, ๒๓/๓๖/๑๕๙)

ข. ไม่มองข้ามเทวทูต คือ รู้จักมอง รู้จักพิจารณาสภาวะที่ปรากฏอยู่เสมอในหมู่มนุษย์ อันเป็นสัญญาณเตือนใจให้ระลึกถึงคติธรรมดาของชีวิต ที่ไม่ควรลุ่มหลงมัวเมา ซึ่งเรียกว่า **เทวทูต** (สื่อแจ้งข่าวของยมเทพ หรือตัวแทนของพญายม) ๕ อย่าง คือ

๑. **เด็กอ่อน** ว่าคนเราทุกคนเกิดมา ก็อย่างนี้ เพียงเท่านี้
๒. **คนแก่** ว่าทุกคน หากมีชีวิตอยู่ได้นาน ก็ต้องประสบภาวะเช่นนี้
๓. **คนเจ็บ** ว่าภาวะเช่นนี้ เราทุกคนอาจประสบได้ด้วยกันทั้งนั้น
๔. **คนต้องโทษ** ว่ากรรมชั่วนั้น ไม่ต้องพูดถึงตายไป แม้ในบัดนี้ก็มีผลเดือดร้อนเป็นทุกข์

๕. **คนตาย** ว่าภาวะเช่นนี้ เราทุกคนต้องได้พบ ไม่มีใครพ้น และกำหนดไม่ได้ว่า ที่ไหน เมื่อใด

มองเห็นสภาพเช่นนี้เมื่อใด เช่น เมื่อผ่านเข้าไปในสุสาน ท้นทสสถาน และโรงพยาบาลเป็นต้น ก็มีให้มีโอกาสหดหู่หรือหวาดกลัว แต่ให้มัสติ รู้จักใช้ปัญญาพิจารณา จะได้เกิดความสังเวช เร่งชวนช่วยประกอบแต่กัลยาณกรรม คือ การกระทำที่ดีงาม ดำเนินชีวิตด้วยความไม่มัวเมา ไม่ประมาท

(ม.อ. ๑๔/๕๐๗/๓๓๕)

ค. คำนี้สูตรแห่งชีวิต แม้ไม่ใช้เวลาที่มองเห็นเทวทูต ก็ควรพิจารณาอยู่เสมอตามหลักที่เรียกว่า **อภินิพจน์** (สิ่งที่ทุกคน ไม่ว่าหญิง ไม่ว่าชาย ไม่ว่าชาวบ้าน ไม่ว่าชาวดัตถ์ ควรหัดพิจารณาเนื่องๆ) ซึ่งมีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. **ชรามมตา** ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้

๒. **พยาธิมมตา** ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้

๓. **มรณมมตา** ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้

๔. **ปิยวินาภาวตา** ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เราจักต้องประสบความพลัดพราก ทั้งจากคนและของที่รักที่ชบใจไปทั้งสิ้น

๕. **กัมมัสสกตา** ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาทของกรรมนั้น

เมื่อพิจารณาอยู่เสมออย่างนี้ ก็จะช่วยป้องกันความมัวเมา ในความเป็นหนุ่มสาว ในทรัพย์สมบัติ และในชีวิต เป็นต้น บรรเทาความลุ่มหลง ความถือมั่นยึดติด และป้องกันการทำความทุจริต ทำให้เร่งชวนช่วยทำแต่สิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์

(อภ.ปญจก. ๒๒/๕๗/๘๑)

หมวดสาม

คนกับคน

*

๑๓. คนร่วมชีวิต

(คู่ครองที่ดี)

คู่ครองที่ดี ที่จะเป็นคู่ร่วมชีวิตกันได้ นอกจากจากามคุณแล้ว ควรมีคุณสมบัติ และประพฤติตามข้อปฏิบัติ ดังนี้

ก. **คู่สร้างคู่สม** มีหลักธรรมของคู่ชีวิต ที่จะทำให้อายุยืนยาว สดชื่น สดชื่น กลมกลืนกัน เป็นพื้นฐานอันมั่นคงที่จะทำให้อยู่ครองกันได้ยืดยาว เรียกว่า **สมชีวิตรม ๔ ประการ** คือ

๑. **สมลัทธิ มีศรัทธาสมกัน** เคารพนับถือในลัทธิศาสนา สิ่งเคารพบูชา แนวความคิดความเชื่อถือ หรือหลักการต่างๆ ตลอดจนแนวความสนใจอย่างเดียวกัน หนักแน่นเสมอกัน หรือปรับเข้าหากัน ลงกันได้

๒. **สมลีลา มีศีลสมกัน** มีความประพฤติ ศีลธรรม จรรยา มารยาท พื้นฐานการอบรม พอเหมาะสมสอดคล้อง ไปกันได้

๓. **สมจาคา มีจาคะสมกัน** มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความโอบอ้อมอารี ความมีใจกว้าง ความเสียสละ ความพร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น พอกลมกลืนกัน ไม่ขัดแย้งบีบคั้นกัน

๔. **สมปัญญา มีปัญญาสมกัน** รู้เหตุรู้ผล เข้าใจกัน อย่างน้อยพูดกันรู้เรื่อง

(อง. จตุกก. ๒๑/๕๕/๘๐)

ข. คู่ขึ้นชมคู่ระกำ หรือ คู่บุญคู่กรรม คือ คู่ครองที่มีคุณธรรม ลักษณะนิสัย ความประพฤติปฏิบัติ การแสดงออกต่อกัน ที่ทำให้เกื้อกูลกันหรือถูกกัน ก็มี ต้องยอมทนกันหรืออยู่กันอย่างขมขื่น ก็มี ในกรณีนี้ ท่านแสดง **ภรรยา** ประเภทต่างๆ ไว้ ๗ ประเภท คือ

๑. **วธกภริยา ภรรยาเยี่ยงเพชฌฆาต** คือ ภรรยาที่มีได้อยู่กินด้วยความพอใจ ดูหมิ่น และคิดทำลายสามี

๒. **โจริภริยา ภรรยาเยี่ยงโจร** คือ ภรรยาชนิดที่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ

๓. **อัยยาภริยา ภรรยาเยี่ยงนาย** คือ ภรรยาที่เกียจคร้าน ไม่ใส่ใจการทำงาน ปากร้าย หยาบคาย ชอบข่มสามี

๔. **มาตาภริยา ภรรยาเยี่ยงมารดา** คือ ภรรยาที่หวังดีเสมอ คอยห่วงใย เอาใจใส่ สามีหาทรัพย์มาได้ก็เอาใจใส่คอยประหยักรักษา

๕. **ภคินีภริยา ภรรยาเยี่ยงน้องสาว** คือ ภรรยาผู้เคารพรักสามี ดังน้องรักที่มีใจอ่อนโยน รู้จักเกรงใจ มักคล้อยตามสามี

๖. **สขีภริยา ภรรยาเยี่ยงสหาย** คือ ภรรยาที่เป็นเหมือนเพื่อน มีจิตรักดี เวลาพบสามีก็ร่าเริงยินดี วางตัวดี ประพฤติดี มีกิริยามารยาทงาม เป็นคู่คิดคู่ใจ

๗. **ทาสีภริยา ภรรยาเยี่ยงนางทาสี** คือ ภรรยาที่ยอมอยู่ใต้อำนาจสามี ถูกสามีตะคอกตบตี กีดต้อน ไม่แสดงความโกรธตอบ

(อง.สตุตทก. ๒๓/๖๐/๕๒)

ท่านสอนให้ภรรยาสำรวจตนว่า ที่เป็นอย่างนี้ ตนเป็นภรรยาประเภทไหน ถ้าจะให้ดี ควรเป็นภรรยาประเภทใด สำหรับชายอาจใช้เป็นหลักสำรวจอุปนิสัยของตนว่าควรแกหญิงประเภทใดเป็นคู่ครอง และสำรวจหญิงที่จะเป็นคู่ครองว่าเหมาะกับอุปนิสัยตนหรือไม่

แม้สามีก็ย่อมมีหลายประเภท พึงเทียบเอาจากภรรยาประเภทต่างๆ เหล่านี้

ค. คู่ศีลธรรมคู่ความดี เอาหลักธรรมสำหรับการครองเรือน คือ **ฆราวาสธรรม**^{*} ๔ ประการมาใช้ต่อกันในบ้านด้วย ดังนี้

๑. **สัจจะ ความจริง** คือ ซื่อสัตย์ต่อกัน ทั้งจริงใจ จริงวาจา และจริงในการกระทำ

๒. **ทมะ ฝึกตน** คือ รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่อง ข้อขัดแย้ง ปรับตัวปรับใจเข้าหากัน และปรับปรุงตนให้ดีขึ้นยิ่งขึ้นไป

๓. **ขันติ อุตทน** คือ มีจิตใจเข้มแข็งหนักแน่น ไม่ว้าวาม ทนต่อความล่วงล้ำก้ำเกินกัน และร่วมกันอดทนต่อความเหนื่อยยากลำบากตรากตรำ ฝ่าฟันอุปสรรคไปด้วยกัน

๔. **จาคะ เสียสละ** คือ มีน้ำใจ สามารถเสียสละความสุขสำราญ ความพอใจส่วนตนเพื่อคู่ครองได้ เช่น อดหลับอดนอนพยาบาลกันในยามเจ็บไข้ เป็นต้น ตลอดจนมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อญาติมิตรสหายของคู่ครอง ไม่ใจแคบ

(ส.ส. ๑๕/๘๔๕/๓๑๖)

ง. คู่ผูกพันที่ต่อกัน สงเคราะห์ อนุเคราะห์กัน ตามหลักปฏิบัติในทิส ๖ ข้อที่ว่าด้วย **ทิสเบื้องหลัง**^{**} คือ

สามิปฏิบัติต่อภรรยา โดย

๑. ยกย่องให้เกียรติสมฐานะที่เป็นภรรยา

๒. ไม่ดูหมิ่น

๓. ไม่นอกใจ

๔. มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้าน

๕. หาเครื่องแต่งตัวมาให้ เป็นของขวัญตามโอกาส

^{*} ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๖ หน้า ๕๑

^{**} ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๘ หน้า ๕๑-๕๒

ภรรยาอนุเคราะห์สามี โดย

๑. จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
๒. สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
๓. ไม่นอกใจ
๔. รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
๕. ขยัน ช่างจัดช่างทำ เองงานทุกอย่าง

(ที่.ปว. ๑๑/๒๐๑/๒๐๔)

จ. ภรรยาพึงได้รับน้ำใจ สตรีมีความทุกข์จำเพาะตัวอีกส่วนหนึ่ง ต่างหากจากผู้ชาย ซึ่งสามีพึงเข้าใจ และพึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่ เห็นอกเห็นใจ คือ

๑. ผู้หญิงต้องจากหม่อมญาติมาอยู่กับตระกูลของสามีทั้งที่ยังเป็นเด็กสาว สามีควรให้ความอบอุ่นใจ
๒. ผู้หญิงมีระดู ซึ่งบางครั้งก่อให้เกิดความแปรปรวนทั้งใจกาย ฝ่ายชายควรเข้าใจ
๓. ผู้หญิงมีครรภ์ ซึ่งยามนั้นต้องการความเอาใจใส่บำรุงกายใจเป็นพิเศษ
๔. ผู้หญิงคลอดบุตร ซึ่งเป็นคราวเจ็บปวดทุกข์แสนสาหัส และเสี่ยงชีวิตมาก สามีควรใส่ใจเหมือนเป็นทุกข์ของตน
๕. ผู้หญิงคอยปรนนิบัติเอาใจฝ่ายชาย ฝ่ายชายไม่ควรเอาแต่ใจตัว พึงซาบซึ้งในความเอื้อเฟื้อ และมีน้ำใจตอบแทน

(นัย ส.สพ. ๑๘/๔๖๒/๒๕๗)

๑๔. คนรับผิดชอบตระกูล

(หัวหน้าครอบครัวที่ดี)

ผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว นอกจากปฏิบัติตามหลักธรรมอื่นๆ ที่กล่าวมาข้างต้น เช่น เป็นคนที่รู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นต้นแล้ว พึงปฏิบัติตามหลักธรรมเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อวงศ์ตระกูลบางอย่าง ต่อไปนี้

ก. รักษาตระกูลให้คงอยู่ โดยปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับดำรงความมั่งคั่งของตระกูลให้ยั่งยืน หรือเหตุที่ทำให้ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นาน เรียกว่า **กุลจิรัฏฐิติธรรม ๔** อย่าง คือ

๑. อนุรักษ์อาณา ของหายของหมด รู้จักหามาได้
๒. ชีวินณปฏิสังขรณา ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม
๓. ปริमितปานโภชนา รู้จักประมาณในการกิน การใช้
๔. อธิปัจจัยสัจฉนตสถาปนา ตั้งหญิงหรือชายมีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน

(อจ. จุตกถ. ๒๑/๒๕๙/๓๓๗)

ข. บุคคลที่เหมือนไฟ บุคคลต่อไปนี้เป็นเหมือนไฟ ถ้าปฏิบัติถูกต้องย่อมเกิดคุณมาก แต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจเกิดโทษร้ายแรง เป็นเหมือนไฟเผาผลาญตัว จึงควรปฏิบัติดูพวกนัถือการบูชาไฟในสมัยโบราณ บำเรอไฟที่ตนบูชาด้วยความเอาใจใส่ระมัดระวังตั้งใจทำให้ถูกต้อง เพราะมีความเคารพยำเกรง เรียกว่า **อัคคิปาริจรียา** (ไฟที่ควรบำรุง หรือบุคคลที่ควรบูชาด้วยการใส่ใจบำรุงเลี้ยง และให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดูไฟบูชาของผู้บูชาไฟ) มี ๓ อย่าง คือ

๑. อาหุไนยัคคิ **ไฟที่ควรแก่ของค่านับ** ได้แก่บิดามารดา
๒. คหปตัคคิ **ไฟประจำตัวเจ้าบ้าน** ได้แก่บุตร ภรรยา และคนในปกครอง

๓. ทักขิไณยัคคิ **ไฟทักขิไณย** ได้แก่บรรพชิต หรือพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีล ซึ่งทำหน้าที่สั่งสอน ผดุงธรรม ที่ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ไม่ประมาทหมัวเมา

(ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๒๙)

ค. ใส่ใจบุตรธิดา ในฐานะที่เป็นบิดามารดา พึงรู้จัก **บุตร ๓ ประเภท** และให้การค้ำชูอบรมให้เป็นบุตรชนิดที่ดีที่สุด คือ

๑. อภิชาติบุตร **บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา** ดีเลิศกว่าพ่อแม่
๒. อนุชาติบุตร **บุตรที่ตามเยี่ยงบิดามารดา** เสมอด้วยพ่อแม่
๓. อวชาติบุตร **บุตรที่ต่ำลงกว่าบิดามารดา** เลื่อมทรมานทำลายวงศ์ตระกูล

(อุ.อิติ. ๒๕/๒๕๒/๒๗๙)

ง. ทำหน้าที่ผู้มาก่อน คือ พึงอนุเคราะห์บุตรธิดาตามหลักปฏิบัติในฐานะที่บิดามารดาเป็นเสมือน **ทิศเบื้องหน้า*** ดังนี้

๑. ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว
๒. ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. เป็นธุระในเรื่องจะมีคู่ครองที่สมควร
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาส

(ที.ปา. ๑๑/๑๙๘/๒๐๒)

จ. เป็นราษฎรที่มีคุณภาพ ครอบครัวยุเป็นหน่วยสังคมพื้นฐาน ที่จะเป็นส่วนประกอบช่วยให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรืองมั่นคง ดังนั้น หัวหน้าครอบครัวที่ดี พึงเป็นราษฎรที่ดีของชาติด้วย โดยครองตนเป็นพลเมืองที่ดีตามหลักปฏิบัติในบทที่ ๑๑ ข้อ จ.

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๘ หน้า ๙๑-๙๒

๑๕. คนสี่ปตระกูล

(ทนายทที่ดี)

ผู้เป็นทนายท นอกจากจะรับทรัพย์สมบัติและวงศ์ตระกูลมารักษาสืบต่อแล้ว จะต้องรับเอาหน้าที่และคุณธรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการรักษาวงศ์ตระกูล มาปฏิบัติสืบต่อไปด้วย แต่ในเบื้องต้น ในฐานะที่เป็นทนายทที่ดี พึงปฏิบัติตามหลักธรรมต่อไปนี้

ก. **เปิดประตูสู่ความเจริญก้าวหน้า** ดำเนินตามหลักธรรมที่เป็นทวารแห่งประโยชน์สุข หรือข้อปฏิบัติที่เป็นจุดประตูล้ำอันเปิดออกไปสู่ความเจริญก้าวหน้าของชีวิต ที่เรียกว่า **วัฒนธรรม ๖*** ประการ ต่อไปนี้

๑. **อาโรคยะ รักษาสุขภาพดี** มีลาภอันประเสริฐ คือความไร้โรคทั้งจิตและกาย

๒. **ศีล มีระเบียบวินัย** ประพฤติดีมีมรรยาทงาม ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม

๓. **พุทธานุมัต ได้คนดีเป็นแบบอย่าง** ศึกษาเยี่ยงนิมแบบอย่างของมหาบุรุษพุทธชน

๔. **สุตะ ตั้งใจเรียนให้รู้จริง** เล่าเรียนค้นคว้าให้รู้เชี่ยวชาญ ไล่ลำดับเหตุการณ์ให้รู้เท่าทัน

๕. **ธรรมานุวัติ ทำแต่สิ่งที่ถูกต้องดีงาม** ดำรงมั่นในสุจริต ทั้งชีวิตและงานดำเนินตามธรรม

๖. **อลินตา มีความขยันหมั่นเพียร** มีกำลังใจแข็งแกร่ง ไม่ท้อถอยเฉื่อยชาเพียรก้าวหน้าเรื่อยไป

(พ.ชา. ๒๗/๘๔/๒๗)

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๗ หน้า ๑๑

ข. ปิดช่องทางที่เข้ามาของความเสื่อม หลีกเว้นความประพฤติที่เป็นช่องทางของความเสื่อมความพินาศ ซึ่งจะเป็นเหตุให้โรคทรัพย์ย่อยยับไป ที่เรียกว่า **อบายมุข ๖ ประการ** คือ

๑. ติดสุรายาเมา ซึ่งมีโทษ ๖

๑. ทรัพย์หมดไป ๆ เห็นชัด ๆ
๒. ก่อการทะเลาะวิวาท
๓. ทำลายสุขภาพ
๔. เสื่อมเกียรติเสียชื่อเสียง
๕. ทำให้แสดงด้าน ไม่รู้จักอาย
๖. ทอนกำลังปัญญา

๒. เอาแต่เที่ยวกลางคืน ซึ่งมีโทษ ๖

๑. เป็นการไม่รักษาตัว
๒. เป็นการไม่รักษาลูกเมีย
๓. เป็นการไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
๔. เป็นที่ระแวงสงสัย
๕. เป็นเป้าให้เขาใส่ความหรือข่าวลือ
๖. เป็นทางมาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก

๓. จ้องจะดูการเล่น ซึ่งมีโทษ ทำให้การงานเสื่อมเสีย เพราะใจกังวล คอยคิดจ้อง และเสียเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้นๆ เช่น เต็นรำที่ไหน ขั้บร้อง ดนตรี ที่ไหน ไปที่นั้น

๔. ไม่เว้นการพนัน ซึ่งมีโทษ ๖

๑. เมื่อชนะ ย่อมก่อเวร
๒. เมื่อแพ้ ก็เสียดาบทรัพย์ที่เสียไป
๓. ทรัพย์หมดไป ๆ เห็นชัดๆ

๔. เข้าที่ประชุม เขาไม่เชื่อถ้อยคำ
๕. เป็นที่หิมน้ประมาทของเพื่อนฝูง
๖. ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้จะหาคู่ครองให้ลูกของเขา เพราะเห็นว่า จะเลี้ยงลูกเมียไม่ไหว

๕. **มั่วสุ่มมิตรชั่ว** ซึ่งมีโทษทำให้กลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบ ทั้ง ๖ ประเภท คือ ได้เพื่อนที่ชักนำให้กลายเป็นนักการพนัน นักเลงผู้หญิง นักเลงเหล้า นักลวงของปลอม นักหลอกนักต้ม และนักเลงหัวไม้

๖. **มั่วแต่เกียจคร้าน** ซึ่งมีโทษ ทำให้ยกเหตุต่างๆ เป็นข้ออ้าง ผัดเพี้ยน ไม่ทำงาน โภคะใหม่ก็ไม่เกิด โภคะที่มีอยู่ก็หมดสิ้นไป คือ ให้อ้างไปทั้ง ๖ กรณี ว่า หนาวนัก ร้อนนัก เย็นไปแล้ว ยังเข้านัก หิวนัก อิ่มนัก แล้วไม่ทำงาน

(ที.ป.า. ๑๑/๑๗๙/๑๙๖)

ค. เชื่อมสายสัมพันธ์กับบรรพการี คือ ในฐานะที่เป็นบุตรธิดา พี่เฒ่าพี่สาว มารดา ผู้เปรียบเสมือน **ทิศเบื้องหน้า*** ดังนี้

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
๓. ดำรงวงศ์สกุล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

(ที.ป.า. ๑๑/๑๙๙/๒๐๒)

* ดูบันทึกท้ายภาค ข้อ ๔ หน้า ๙๑-๙๒

ง. มีหลักประกันของชีวิตที่พัฒนา พระพุทธเจ้าตรัสว่า ลูกๆ คือเด็กทั้งหลาย เป็นฐานรองรับมนุษยชาติ ลูกในครอบครัวคือเด็กในสังคม ควรได้รับการฝึกอบรมให้เป็นผู้มีคุณสมบัติที่เป็นต้นทุนในตัว ซึ่งจะทำให้พร้อมที่จะก้าวหน้าไปในการศึกษาพัฒนาชีวิตของตน และเป็นสมาชิกที่มีคุณค่าของสังคม ด้วยการปลูกฝังคุณสมบัติที่เรียกว่า **แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม** หรือ **รุ่งอรุณของการศึกษา** ๗ ประการ ดังนี้

๑. แสงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี
๒. มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต
๓. มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์
๔. มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้
๕. ยึดถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆ ตามเหตุและผล
๖. ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท
๗. ฉลาดคิดแยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริง

ดูคำอธิบายใน **หมวดนำ** คนกับความเป็นคน **๑. คนผู้เป็นสัตว์**

ประเสริฐ

๑๖. คนที่จะคบหา

(มิตรแท้-มิตรเทียม)

การคบเพื่อนเป็นสิ่งสำคัญ มีผลต่อความเจริญก้าวหน้าและความเสื่อมของชีวิตอย่างมาก จึงควรทราบหลักธรรมเกี่ยวกับเรื่องมิตรที่เป็นข้อสำคัญๆ ไว้ ในที่นี้จะแสดงเรื่องคนที่ควรคบ คนที่ไม่ควรคบ และหลักปฏิบัติต่อกันระหว่างมิตรสหาย ดังต่อไปนี้

ก. มิตรเทียม พึงรู้จักมิตรเทียม หรือศัตรูผู้มาในร่างของมิตร (มิตรปฏิรูปก) ๔ ประเภท ดังนี้

๑. คนปอกลอก ขนเอาของเพื่อนไปฝ่ายเดียว (หรชน*) มีลักษณะ ๔

๑. คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
๒. ยอมเสียน้อย โดยหวังจะเอาให้มาก
๓. ตัวมีภัย จึงมาช่วยทำกิจของเพื่อน
๔. คบเพื่อน เพราะเห็นแก่ประโยชน์

๒. คนดีแต่พูด (วจีบรม) มีลักษณะ ๔

๑. ดีแต่ยกของหมดแล้วมาปราศรัย
๒. ดีแต่อ้างของยังไม่มีมาปราศรัย
๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์มิได้
๔. เมื่อเพื่อนมีกิจ อ้างแต่เหตุขัดข้อง

๓. คนหัวประจบ (อนุปิยาภณี) มีลักษณะ ๔

๑. จะทำชั่วก็เออออ
๒. จะทำดีก็เออออ
๓. ต่อหน้าสรรเสริญ
๔. ลับหลังนินทา

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๙ หน้า ๙๒

๔. คนชวนจับหาย (อภัยสหาย) มีลักษณะ ๔

๑. คอยเป็นเพื่อนดื่มน้ำเมา
๒. คอยเป็นเพื่อนเที่ยวกลางคืน
๓. คอยเป็นเพื่อนเที่ยวดูการละเล่น
๔. คอยเป็นเพื่อนไปเล่นการพนัน

ข. มิตรแท้ พึงรู้จักมิตรแท้ หรือมิตรด้วยใจจริง (สุหรมิตร) ๔ ประเภท ดังนี้

๑. มิตรอุปการะ (อุปการก) มีลักษณะ ๔

๑. เพื่อนประมาท ช่วยรักษาเพื่อน
๒. เพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อน
๓. เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้
๔. มีกิจจำเป็น ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ (สมานสุขทุกข์) มีลักษณะ ๔

๑. บอกความลับแก่เพื่อน
๒. รักษาความลับของเพื่อน
๓. มีภัยอันตรายไม่ละทิ้ง
๔. แม้ชีวิตก็สละให้ได้

๓. มิตรแนะนำประโยชน์ (อัตถักขาเย) มีลักษณะ ๔

๑. จะทำชั่วเลวร้าย คอยห้ามปรามไว้
๒. แนะนำสนับสนุนให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ไม่เคยได้รู้ได้ฟัง
๔. บอกทางสุขทางสวรรค์ให้

๔. มิตรมีใจรัก (อนุกัมปี) มีลักษณะ ๔

๑. เพื่อนมีทุกข์ พลอยไม่สบายใจ (ทุกข์ ทุกข์ด้วย)
๒. เพื่อนมีสุข พลอยแจ่มชื่นยินดี (สุข สุขด้วย)
๓. เขาติเตียนเพื่อน ช่วยยับยั้งแก้ไข
๔. เขาสรรเสริญเพื่อน ช่วยพูดเสริมสนับสนุน

(ที.ป. ๑๑/๑๓๒/๒๐๑)

ค. **มิตรต่อมิตร** พึงสงเคราะห์อนุเคราะห์กัน ตามหลักปฏิบัติในฐานะที่เป็น
เสมือน **ทิศเบื้องซ้าย*** ดังนี้

พึงปฏิบัติต่อมิตรสหาย ดังนี้

๑. เพื่อแผ้วแบ่งปัน
๒. พุดจามีน้ำใจ
๓. ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
๔. มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย
๕. ซื่อสัตย์จริงใจ

มิตรสหายอนุเคราะห์ตอบ ดังนี้

๑. เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน
๒. เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน
๓. ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

(ที่.ป/ว. ๑๑/๒๐๒/๒๐๔)

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๘ หน้า ๙๑-๙๒

๑๗. คนงาน-นายงาน

(ลูกจ้าง-นายจ้าง)

คนที่มาทำกิจการงานร่วมกัน ในฐานะลูกจ้างฝ่ายหนึ่ง และนายจ้างฝ่ายหนึ่ง ควรปฏิบัติต่อกันให้ถูกต้องตามหน้าที่ เพื่อความสัมพันธ์อันดีต่อกัน และเพื่อให้งานได้ผลดี โดยทำตามหลักปฏิบัติในทศ ๖ ข้อที่ว่าด้วย **ทศเบื้องล่าง*** ดังนี้

ก. นายจ้าง พึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน ดังนี้

๑. จัดงานให้ทำ ตามความเหมาะสมกับกำลัง เพศ วัย ความสามารถ
๒. ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่
๓. จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น
๔. มีอะไรได้พิเศษมา ก็แบ่งปันให้
๕. ให้มีวันหยุด และพักผ่อนหย่อนใจ ตามโอกาสอันควร

ข. คนรับใช้และคนงาน มีน้ำใจช่วยเหลือนาย ดังนี้

๑. เริ่มทำงานก่อน
๒. เลิกงานทีหลัง
๓. เอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
๕. นำความดีของนายงานและกิจการไปเผยแพร่

(ที.ป/ว. ๑๑/๒๐๓/๒๐๕)

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๘ หน้า ๙๑-๙๒

หมวดสี่

คนกับมรรคา

*

๑๘. คนผู้สั่งสอนหรือให้การศึกษา

(ครู อาจารย์ หรือผู้แสดงธรรม)

ผู้ทำหน้าที่สั่งสอน ให้การศึกษาแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะครู อาจารย์ พึงประกอบด้วยคุณสมบัติ และประพฤติตามหลักปฏิบัติ ดังนี้

ก. **เป็นกัลยาณมิตร** คือ ประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตร หรือ กัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ ดังนี้

๑. **ปิโย น่ารัก** คือ มีเมตตากรุณา ใส่ใจคนและประโยชน์สุขของเขา เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจผู้เรียนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม

๒. **ครุ นำเคารพ** คือ เป็นผู้หนักแน่น ถือหลักการเป็นสำคัญ และมีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอับอายใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย

๓. **ภาวนีโย นำเจริญใจ** คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอ๋ยอ้างและรำลึกถึงด้วยความซาบซึ้ง มั่นใจ และภาคภูมิใจ

๔. **วตฺตา รู้จักพูดให้ได้ผล** คือ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕. **วจนฺทฺขโม อุดทนต่อถ้อยคำ** คือ พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษาซักถาม แม้จุกจิก ตลอดจนคำล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ อุดทนฟังได้ ไม่เบือนหน้า ไม่เสียอารมณ์*

* ดูบันทึกท้ายภาค ข้อ ๑๑ หน้า ๙๒

๖. **คมวิริยจ กถ์ กตฺตา แกลงเรื่องล้าลึกได้** คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ยุ่งยากลึกซึ้งให้เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๗. **โน จญฺจาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในอฐาน** คือ ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย หรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร

(อง.สตุตฺก. ๒๓/๓๔/๓๓)

ข. ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้ โดยตั้งตนอยู่ในธรรมของผู้แสดงธรรม ที่เรียกว่า **ธรรมเทศกธรรม ๕ ประการ** คือ

๑. **อนุบุพพิกา สอนให้มีขั้นตอนถูกต้องลำดับ** คือ แสดงหลักธรรม หรือเนื้อหา ตามลำดับความง่ายยากลุ่มลึก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

๒. **ปริยายทสฺสวรี จับจุดสำคัญมาขยายให้เข้าใจเหตุผล** คือ ชี้แจง ยกเหตุผลมาแสดง ให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น อธิบายยกย่องไปต่างๆ ให้มองเห็นกระจ่างตามแนวเหตุผล

๓. **อนุหยาตา ตั้งจิตเมตตาสอนด้วยความปรารถนาดี** คือ สอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้ เป็นประโยชน์แก่ผู้รับคำสอน

๔. **อนามิสันดร ไม่มีจิตเพ่งเล็งมุ่งเห็นแก่อามิส** คือ สอนเขามีใจมุ่งที่ตนจะได้ลาภ สินจ้าง หรือผลประโยชน์ตอบแทน

๕. **อนุปหัจฺจ วาจิตตรงไม่กระทบตนและผู้อื่น** คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เลียดสีชมเชยผู้อื่น

(อง.ปญฺจก. ๒๒/๑๕๙/๒๐๕)

ค. มีลีลาครุครบทั้งสี่ ครูที่สามารถมีลีลาของนักสอน ดังนี้

๑. **สันทสฺสนา ชีให้ชัด** จะสอนอะไร ก็ชี้แจงแสดงเหตุผล แยกแยะ อธิบาย ให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง ดังจูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. **สมทปฺปนา ขวนให้ปฏิบัติ** คือ สิ่งใดควรทำ ก็บรรยายให้มองเห็นความสำคัญ และซาบซึ้งในคุณค่า เห็นสมจริง จนผู้ฟังยอมรับ อ่ยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๑๒ หน้า ๙๒

๓. สมุตเตชนา **เร้าให้กล้า** คือ ปลุกใจให้คึกคัก เกิดความกระตือรือร้น มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จ ไม่กลัวเหน็ดเหนื่อยหรือยากลำบาก

๔. สัมปหังสนา **ปลุกให้ร่าเริง** คือ ทำบรรยากาศให้สนุกสนาน แจ่มใส เบิกบานใจ ให้ผู้ฟังชุ่มชื่น มีความหวัง มองเห็นผลดีและทางสำเร็จ

จำง่าย ๆ ว่า สอนให้ **แจ่มแจ้ง วูบใจ แกล้งกล้า ร่าเริง**

(เช่น ที.ส. ๙/๑๙๘/๑๖๑)

ง. มีหลักตรวจสอบสาม เมื่อพูดอย่างรวบรัดที่สุด ครูอาจตรวจสอบตนเอง ด้วยลักษณะการสอนของพระบรมครู ๓ ประการ คือ

๑. สอนด้วยความรู้จริง รู้จริง ทำได้จริง จึงสอนเขา
๒. สอนอย่างมีเหตุผล ให้เขาพิจารณาเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยปัญญาของเขาเอง
๓. สอนให้ได้ผลจริง สำเร็จความมุ่งหมายของเรื่องที่สอนนั้นๆ เช่น ให้เข้าใจได้จริง เห็นความจริง ทำได้จริง นำไปปฏิบัติได้ผลจริง เป็นต้น

(อง.ตัก. ๒๐/๕๖๕/๓๕๖)

จ. ทำหน้าที่ครูต่อศิษย์ คือ ปฏิบัติต่อศิษย์ โดยอนุเคราะห์ตามหลักธรรม เสมือนเป็น **ทิศเบื้องขวา*** ดังนี้

๑. แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี
๒. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๓. สอนศิลปวิทยาให้ลั่นเชิง
๔. ส่งเสริมยกย่องความดีงามความสามารถให้ปรากฏ
๕. สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ คือ สอนฝึกศิษย์ให้ใช้วิชาเลี้ยงชีพได้จริงและรู้จักดำรงตนด้วยดี ที่จะประกันให้ดำเนินชีวิตดีงามโดยสวัสดิ มีความสุขความเจริญ**

(ที.ป. ๑๑/๒๐๐/๒๐๓)

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๘ หน้า ๙๑-๙๒

** ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๑๓ หน้า ๙๒

๑๙. คนผู้เล่าเรียนศึกษา

(นักเรียน นักศึกษา นักค้นคว้า)

คนที่เล่าเรียนศึกษา จะเป็นนักเรียน นักศึกษา หรือนักค้นคว้าก็ตาม นอกจากจะพึงปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับคนที่ประสบความสำเร็จ คือ จักร ๔* และอิทธิบาท ๔* แล้ว ยังมีหลักการที่ควรรู้ และหลักปฏิบัติที่ควรประพฤติอีก ดังต่อไปนี้

ก. รู้หลักคุณภาพของการศึกษา คือ รู้จักองค์ประกอบที่เป็น ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ ประการ ดังนี้

๑. องค์ประกอบภายนอกที่ดี ได้แก่ **มีกัลยาณมิตร** หมายถึง รู้จักหาผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อน หนังสือ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคมโดยทั่วไป ที่ดี ที่เกื้อกูล ซึ่งจะชักจูง หรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้ ด้วยการฟัง การสนทนา ปรึกษา ซักถาม การอ่าน การค้นคว้า ตลอดจนการรู้จักเลือกใช้สื่อมวลชนให้เป็นประโยชน์

๒. องค์ประกอบภายในที่ดี ได้แก่ **โยนิโสมนสิการ** หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี รู้จักคิด หรือคิดเป็น คือ มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา ลึบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย จนเข้าถึงความจริง และแก้ปัญหาหรือทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นได้

กล่าวโดยย่อว่า

ข้อหนึ่ง รู้จักพึ่งพาให้ได้ประโยชน์จากคนและสิ่งทีแวดล้อม

ข้อสอง รู้จักพึ่งตนเอง และทำตัวให้เป็นที่พึ่งของผู้อื่น

(ม.ล. ๑๒/๔๙๗/๕๓๙)

* ดู บทที่ ๑๐

ข. มีหลักประกันของชีวิตที่พัฒนา เมื่อรู้หลักบุพภาคของการศึกษา ๒ อย่างแล้ว พึงนำมาปฏิบัติในชีวิตจริง พร้อมกับสร้างคุณสมบัติอื่นอีก ๕ ประการให้มีในตน รวมเป็นองค์ ๗ ที่เรียกว่า **แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดั่งาม** หรือ **รุ่งอรุณของการศึกษา** ที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบว่าเหมือนแสงอรุณเป็นบุพนิมิตแห่งอาทิตย์อุทัย เพราะเป็นคุณสมบัติต้นทุนที่เป็นหลักประกันว่า จะทำให้ก้าวหน้าไปในการศึกษา และชีวิตจะพัฒนาสู่ความดีงามและความสำเร็จที่สูงประเสริฐอย่างแน่นอน ดังต่อไปนี้

๑. แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี
๒. มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต
๓. มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์
๔. มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้
๕. ยึดถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆ ตามเหตุและผล
๖. ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท
๗. ฉลาดคิดแยบคายให้ได้ประโยชน์และความจริง

ดูคำอธิบายใน **หมวดนำ** คนกับความเป็นคน **๑. คนผู้เป็นสัตว์ประเสริฐ**

ค. ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา ในทางปฏิบัติ อาจสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ อย่างข้างต้นนั้นได้ ด้วยการปฏิบัติตามหลัก **วุฒิธรรม*** (หลักการสร้างความเจริญงอกงามแห่งปัญญา) ๔ ประการ

๑. **สัปปริสสังสวะ เสวนาผู้รู้** คือ รู้จักเลือกหาแหล่งวิชา คบหาท่านผู้รู้ ผู้ทรงคุณความดี มีภูมิธรรมภูมิปัญญาน่านับถือ

๒. **สัทธัมมัสสนะ ฟังดูคำสอน** คือ เอาใจใส่ลำดับตรับฟังคำบรรยาย คำแนะนำสั่งสอน แสวงหาความรู้ ทั้งจากตัวบุคคลโดยตรง และจากหนังสือ หรือสื่อมวลชน ตั้งใจเล่าเรียน ค้นคว้า หมั่นปรึกษาสอบถาม ให้เข้าถึงความรู้ที่จริงแท้

* ดู บันทึกท้ายข้อ ข้อ ๑๔ หน้า ๙๒

๓. โยนิโสมนสิการ **คิดให้แยบคาย** คือ รู้ เห็น ได้อ่าน ได้ฟังสิ่งใด ก็รู้จักคิดพิจารณาด้วยตนเอง โดยแยกแยะให้เห็นสภาวะและสืบสาวให้เห็นเหตุผลว่านั่นคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น จะเกิดผลอะไรต่อไป มีข้อดี ข้อเสีย คุณโทษอย่างไร เป็นต้น

๔. ธรรมานุธรรมปฏิบัติ **ปฏิบัติให้ถูกต้องหลัก** นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนรับฟังและตรិตรองเห็นชัดแล้ว ไปใช้หรือปฏิบัติหรือลงมือทำ ให้ถูกต้องตามหลักตามความมุ่งหมาย ให้หลักย่อยสอดคล้องกับหลักใหญ่ ข้อปฏิบัติย่อยสอดคล้องกับจุดหมายใหญ่ ปฏิบัติธรรมอย่างรู้เป้าหมาย เช่น สันโดษเพื่อเกื้อหนุนการทำงาน ไม่ใช่สันโดษกลายเป็นเกียจคร้าน เป็นต้น

(อง. จตุกก. ๒๑/๒๔๘/๓๓๒)

ง. ศึกษาให้เป็นพหุสูตร คือ จะศึกษาเล่าเรียนอะไร ก็ทำตนให้เป็นพหุสูตรในด้านนั้น ด้วยการสร้างความรู้ความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจนถึงขั้นครบ **องค์ของพหุสูตร** (ผู้ได้เรียนมาก หรือผู้คงแก่เรียน) ๕ ประการ คือ

๑. พหุสูตรา **ฟังมาก** คือ เล่าเรียน สดับฟัง รู้เห็น อ่าน สัมผัสความรู้ในด้านนั้นไว้ให้มากมายกว้างขวาง

๒. ธตา **จำได้** คือ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำเรื่องราวหรือเนื้อหาสาระไว้ได้แม่นยำ

๓. วจสา **ปริจิตา คล่องปาก** คือ ท่องบ่น หรือใช้พูดอยู่เสมอ จนแคล่วคล่องจัดเจน ใครสอบถามก็พูดชี้แจงแถลงได้

๔. มนสาธุเปกขิตา **เจนใจ** คือ ใส่ใจนึกคิดจนเจนใจ นึกถึงครั้งใด ก็ปรากฏเนื้อความสว่างชัดเจน มองเห็นโล่งตลอดไปทั้งเรื่อง

๕. ทิฏฐิยา **สุปฏิวิธา ขบได้ด้วยทฤษฎี** คือ เข้าใจความหมายและเหตุผลแจ่มแจ้งลึกซึ้ง รู้ที่ไปที่มา เหตุผล และความสัมพันธ์ของเนื้อความและรายละเอียดต่างๆ ทั้งภายในเรื่องนั่นเอง และที่เกี่ยวโยงกับเรื่องอื่นๆ ในสายวิชาหรือทฤษฎีนั้นประปรังตลอดสาย

(อง. ปญจก. ๒๒/๘๗/๑๒๙)

จ. เคารพผู้จุดประทีปปัญญา ในด้านความสัมพันธ์กับครูอาจารย์ ฟังแสดง
การวะนัถือ ตามหลักปฏิบัติในเรื่องทิศ ๖ ข้อว่าด้วย **ทิศเบื้องขวา*** ดังนี้

๑. ลูกต้อนรับ แสดงความเคารพ
๒. เข้าไปหา เพื่อบำรุง รับใช้ ปรีक्षा ชักถาม รับคำแนะนำ เป็นต้น
๓. ฟังด้วยดี ฟังเป็น รู้จักฟังให้เกิดปัญญา
๔. ประนินบัติ ช่วยบริการ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ

(ที.ป. ๑๑/๒๐๐/๒๐๓)

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๔ หน้า ๙๑-๙๒

๒๐. คนใกล้ชิดศาสนา

(อุบาสก อุบาสิกา)

พุทธศาสนิกชน มีหลักปฏิบัติที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตนกับพระ
พุทธศาสนา ดังนี้

ก. เกื้อกูลพระ โดยปฏิบัติต่อพระสงฆ์ เสมือนเป็น **ทิศเบื้องบน*** ดังนี้

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
๕. อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔

(ที.ป.า. ๑๑/๒๐๘/๒๐๖)

ข. กระทำบุญ คือ ทำความดีด้วยวิธีการต่างๆ ที่เรียกว่า **บุญกิริยาวัตถุ** (เรื่อง
ที่จัดว่าเป็นการทำบุญ) ๓ อย่าง คือ

๑. **ทานมัย** ทำบุญด้วยการให้ปันทรัพย์สิ่งของ
๒. **สีลมัย** ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดีปฏิบัติชอบ
๓. **ภาวนามัย** ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือ ผูกอบรมจิตใจให้เจริญ
ด้วยสมาธิ และปัญญา

และควรเจาะจงทำบุญบางอย่างที่เป็นส่วนรายละเอียดเพิ่มขึ้นอีก ๗ ข้อ
รวมเป็น ๑๐ อย่าง คือ

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๘ หน้า ๙๑-๙๒

๔. อปจายนมัย ทำบุญด้วยการประพาสสุภาพอ่อนน้อม
๕. ไวยาวจมัย ทำบุญด้วยการช่วยขนหยาวยรับใช้ ให้บริการ บำเพ็ญประโยชน์
๖. ปัตติทานมัย ทำบุญด้วยการให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในการทำความดี
๗. ปัตตานุโมทนามัย ทำบุญด้วยการพลอยยินดีในการทำความดีของผู้อื่น
๘. ธัมมัสสวนมัย ทำบุญด้วยการฟังธรรม ศึกษาหาความรู้ที่ปราศจากโทษ
๙. ธัมมเทศนามัย ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์
๑๐. ทิฏฐชุกัมม ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ถูกต้อง รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงให้เป็นสัมมาทิฏฐิ

(ที.ป.า. ๑๑/๒๒๘/๓๓๐; ที.อ. ๓/๒๔๖)

ค. คັນพระศาสนา ถ้าจะปฏิบัติให้เคร่งครัดยิ่งขึ้น ถึงขั้นเป็นอุบาสก อุบาสิกา คือ ผู้ใกล้ชิดพระศาสนาอย่างแท้จริง ควรตั้งตนอยู่ในธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสก เรียกว่า **อุบาสกธรรม ๗ ประการ** คือ

๑. ไม่ขาดการเยี่ยมเยียนพบปะพระภิกษุ
๒. ไม่ละเลยการฟังธรรม
๓. ศึกษาในอริยสัจ คือ ฝึกอบรมตนให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติรักษาศีลขั้นสูงขึ้น
๔. พรั่งพร้อมด้วยความเลื่อมใส ในพระภิกษุทั้งหลาย ทั้งที่เป็น เภระ นวกะ และ ปุณกลาง*
๕. ฟังธรรมโดยมิใช่จะตั้งใจคอยจ้องจับผิดหาช่องที่จะติเตียน
๖. ไม่แสวงหาทักษิโณชฌายนอกหลักคำสอนนี้ คือ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา
๗. กระทำความสนับสนุนในพระศาสนานี้เป็นที่ต้น คือ เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนา**

(อิง.ส.ศุดก. ๒๓/๒๗/๒๖)

* ตามพระวินัย ภิกษุบวชใหม่ จนถึงยังไม่ครบ ๕ พรรษา เรียกว่า นวกะ ภิกษุบวชครบ ๕ พรรษา แต่ยังไม่เต็ม ๑๐ พรรษา เรียกว่า มัชฌิมะ ภิกษุบวชครบ ๑๐ พรรษาแล้วขึ้นไป เรียกว่า เภระ

** ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๑๕ หน้า ๘๒

ง. เป็นอุบาสกอุบาสิกาชั้นนำ อุบาสก อุบาสิกาที่ดี มีคุณสมบัติที่เรียกว่า **อุบาสกธรรม ๕ ประการ** คือ

๑. มีศรัทธา เชื่อมีเหตุผล มั่นในคุณพระรัตนตรัย
๒. มีศีล อย่างน้อยดำรงตนได้ในศีล ๕
๓. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล มุ่งหวังผลจากการกระทำ มิใช่จากโชคลาง หรือสิ่งที่ตื่นกันไปว่าขลังศักดิ์สิทธิ์
๔. ไม่แสวงหาทุกข์ไถ่ถอนนอกหลักคำสอนนี้
๕. เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนา*

(อภ.ปญจก. ๒๒/๑๗๕/๒๓๐)

จ. หมั่นสำรวจความก้าวหน้า กล่าวคือ โดยสรุป ให้ถือธรรมที่เรียกว่า **อารยวัณ ๕ ประการ** เป็นหลักวัดความเจริญในพระศาสนา

๑. ศรัทธา เชื่อถูกหลักพระศาสนา ไม่มกมายไขว้เขว
๒. ศีล ประพฤติและเลี้ยงชีพสุจริต เป็นแบบอย่างได้
๓. สุตะ รู้เข้าใจหลักพระศาสนาพอแก่การปฏิบัติและแนะนำผู้อื่น
๔. จาคะ เพื่อแผ่เสียสละ พร้อมที่จะช่วยเหลือผู้ซึ่งพึงช่วย
๕. ปัญญา รู้เท่าทันโลกและชีวิต ทำจิตใจให้เป็นอิสระได้

(อภ.ปญจก. ๒๒/๖๓-๔/๙๑-๒)

* ดูบันทึกท้ายภาค ข้อ ๑๕ หน้า ๙๒

๒๑. คนสืบศาสนา

(พระภิกษุ)

พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา มีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติธรรม เผยแผ่คำสอน สืบต่อพระพุทธศาสนา มีคุณธรรมและหลักความประพฤติที่ต้องปฏิบัติตามมากมาย แต่ในที่นี้จะแสดงไว้เฉพาะหน้าที่ที่สัมพันธ์กับคฤหัสถ์ และขอเตือนใจในทางความประพฤติปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

ก. อนุเคราะห์ชาวบ้าน พระสงฆ์อนุเคราะห์คฤหัสถ์ตามหลักปฏิบัติในฐานะที่ตนเป็นเสมียน ทิศเบื้องบน* ดังนี้

๑. ห้ามปรามสอนให้เว้นจากความชั่ว
๒. แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
๔. ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง
๕. ชี้แจงอธิบายทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ สอนวิธีดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จ

(ที่ป.๑. ๑๑/๒๐๔/๒๐๖)

ข. หมั่นพิจารณาตนเอง คือ พิจารณาเตือนใจตนเองอยู่เสมอตามหลัก ปัพพชิต-อภิณหปัจเจกชน (ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ) ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์ สละแล้วซึ่งฐานะ ควรเป็นอยู่ง่าย จะจุจี้ถือตัวเอาแต่ใจตนไม่ได้**
๒. ความเป็นอยู่ของเราเนื่องด้วยผู้อื่น ต้องอาศัยเขาเลี้ยงชีพ ควรทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย และบริโภคน้อย ๔ โดยพิจารณา ไม่บริโภคด้วยตัณหา**

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๘ หน้า ๙๑-๙๒

** ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๑๖ หน้า ๙๒

๓. เรามีอากัปกิริยาที่พึงทำต่างจากคฤหัสถ์ อากัปกิริยาใดๆ ของสมณะ เราต้องทำอากัปกิริยานั้นๆ และยังจะต้องปรับปรุงตนให้ดียิ่งขึ้นไปกว่านี้*

๔. ตัวเราเองยังติเตียนตัวเองโดยศีลไม่ได้อยู่หรือไม่

๕. เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ผู้เป็นวิญญูชน พิจารณาแล้ว ยังติเตียนเราโดยศีลไม่ได้อยู่หรือไม่

๖. เราจักต้องถึงความพลัดพรากจากของรักของชอบใจไปทั้งสิ้น

๗. เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาทของกรรมนั้น

๘. วันคืนล่วงไปๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่

๙. เรายินดีในสิ่งที่ส่งต่ออยู่หรือไม่

๑๐. คุณวิเศษยิ่งกว่ามนุษย์สามัญที่เราบรรลุแล้วมีอยู่หรือไม่ ที่จะให้เราเป็นผู้ไม่เก้อเขิน เมื่อถูกเพื่อนบรรพชิตถาม ในกาลภายหลัง

(อง.ทสภ. ๒๔/๔๘/๙๑)

* ดู บันทึกท้ายภาค ข้อ ๑๖ หน้า ๙๒

๒๒. คนถึงธรรม

(ผู้หมดกิเลส)

หยาดน้ำไม่ติดใบบัว วารีไม่ติดปทุม จันใด มุนียอมไม่ติดในรูปที่เห็น
ในเสียงที่ได้ยิน และในอารมณ์ที่ได้รับรู้ จันนั้น

(พ.ศ. ๒๕/๔๑๓/๔๙๓)

ผู้ถึงธรรม ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่พร่ำเพ้อถึงสิ่งที่ยังไม่มีมาถึง
ดำรงอยู่ด้วยสิ่งที่ปัจจุบัน ฉะนั้นผิวพรรณจึงผ่องใส

ส่วนชนทั้งหลายผู้ยังอ่อนปัญญา ฝ้าแต่ฝันเพ้อถึงสิ่งที่ยังไม่มีมาถึง และ
หวนละห้อยถึงความหลังอันล่วงแล้ว จึงซุบซิดหม่นหมอง เสมือนต้นอ้อสด ที่
เขาถอนทั้งขึ้นทั้งไว้ที่ในกลางแดด

(ส.ส. ๑๕/๒๒/๗)

ผู้ใดไม่มีกิเลสเป็นเหตุคอยกังวลว่า นี่ของเรา นี่ของคนอื่น ผู้นั้นไม่ต้อง
ผจญกับความยึดถือว่า “ของข้าๆ” จึงไม่เศร้าโศกว่า ของเราไม่มี, เขาไม่
กระวนกระวาย ไม่ติดข้อง ไม่หวั่นไหว เป็นผู้สม่ำเสมอในที่ทั้งปวง เมื่อเขาไม่
หวั่นไหว มีความรู้แจ้งชัด จึงปราศจากความรู้สึกปรุ่งแต่งใดๆ เขาเลิกรำพึง
รำพันหมดแล้ว จึงมองเห็นแต่ความปลอดโปร่งในที่ทุกสถาน

(พ.ศ. ๒๕/๔๒๒/๕๑๙)

ผู้ถึงธรรมดับกิเลสเสียได้ อยู่สบายทุกเวลา ผู้ใดไม่ติดอยู่ในกามทั้ง
หลาย เขาจะเย็นสบาย ไม่มีที่ให้กิเลสตั้งตัวได้

ตัดความติดข้องเสียให้หมด กำจัดความกระวนกระวายในหทัยเสียให้
ได้ พักจิตได้แล้ว จึงถึงความสงบใจ อยู่สบาย

(อภ.ติก. ๒๐/๔๗๔/๑๗๕)

ถาม: นี่แน่ะพระ ท่านไม่มีทุกข์บ้างหรือ ท่านไม่มีความสนุกบ้างหรือ ท่านนั่งอยู่คนเดียวไม่เบื่อหน่ายบ้างหรือ?

ตอบ: นี่แน่ะท่านผู้ยิ่งใหญ่ ข้าพเจ้าไม่มีความทุกข์หรือ ความสนุก ข้าพเจ้าก็ไม่มี ถึงข้าพเจ้าจะนั่งอยู่คนเดียว ก็หาไม่มีความเบื่อหน่ายไม่

ถาม: นี่แน่ะพระ ทำอย่างไรท่านจึงไม่มีทุกข์ ทำอย่างไรท่านจึงไม่มีความสนุก ทำอย่างไรท่านนั่งคนเดียว จึงไม่หงอยเหงาเบื่อหน่าย

ตอบ: คนมีความทุกข์นั้นแหละ จึงมีความสนุก คนมีความสนุคนั้นแหละ จึงมีความทุกข์ พระไม่มีทั้งสนุก ไม่มีทั้งทุกข์ เรื่องเป็นอย่างนี้ จงเข้าใจเถิดนะท่าน

(ส.ส. ๑๕/๒๖๘/๗๖)

ความงุ่นง่านหงุดหงิด ย่อมไม่มีในใจของพระอรียะผู้ผ่านพ้นไปแล้วจากการ (คิดกังวล) ที่จะได้เป็น จะไม่ได้เป็น อย่างนั้นอย่างนี้ ท่านปราศจากภัย มีแต่สุข ไม่มีโศก แม้แต่เทวดาก็มองใจท่านไม่ถึง

(พ.อุ. ๒๕/๖๕/๑๐๑)

ผู้ถึงธรรมไม่มีกิจ เพราะผู้ถึงธรรมทำกิจเสร็จแล้ว คนว่ายน้ำยังหาที่หยั่งไม่ได้ ตราบใด ก็ต้องเอาตัวกระเสือกกระสนไปจนเต็มที ตราบนั้น แต่พอหาที่หยั่งพบ ขึ้นยืนบนบกได้แล้ว ก็ไม่ต้องพยายาม เพราะเขาข้ามถึงฝั่งเสร็จแล้ว

(ส.ส. ๑๕/๒๓๑/๖๕)

ยังเป็นอยู่ที่ไม่เดือดร้อน เวลาจะตายก็ไม่เศร้าโศก ถ้าเป็นปราชญ์ มองเห็นที่หมายแล้วไซ้ ถึงอยู่ท่ามกลางโลกที่โศกก็หาโศกไม่

(พ.อุ. ๒๕/๑๐๘/๑๔๒)

จะไปไหน ก็ไม่หวาด จะนอนไหน ก็ไม่หวั่น ทั้งคืนวันไม่มีเดือตร้อนใจ
อะไรที่จะสูญเสียก็ไม่เห็นที่ไหนในโลก ดังนั้น จนหลับไป ก็มีแต่ใจหวังดีที่คิด
ปรานีช่วยปวงสัตว์

(ส.ส. ๑๕/๔๕๔/๑๖๒)

คามะ วา ยทิ วารญเณ
ยตถ อรหุโต วิหรนฺติ

ไม่ว่าบ้าน ไม่ว่าป่า
ท่านผู้ไกลกิเลสอยู่ที่ไหน

นินฺนุเน วา ยทิ วา ถเล
ตํ ภูมिरามเณยฺยกํ

ไม่ว่าที่ลุ่ม หรือที่ดอน
ที่นั่นไซ้รู้คือสถานอันรื่นรมย์

(พ.ธ. ๒๕/๑๘/๒๘)

บันทึกท้ายภาค

ที่มาทำยหมวดธรรมแต่ละหมวดในหนังสือนี้ ได้แสดงไว้หมวดละที่มาเดียว พอเป็นหลักฐานเท่านั้น ส่วนความหมายและคำอธิบาย ได้ขยายบ้าง ย่อบ้าง ตามสมควร และได้ตรวจสอบกับที่มาแห่งอื่นๆ ด้วย ทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถา แต่ไม่อาจแสดงที่มาไว้ให้ครบถ้วน เพราะจะทำให้หนังสือนี้มีลักษณะเป็นตำรามากเกินไป อย่างไรก็ดี มีข้อความบางตอนที่ควรสังเกต ขอชี้แจงไว้เป็นพิเศษ ดังนี้:-

๑. ใน สัปปริสธรรม ๗ ประการ **อัมมัญญุต** ยังมีความหมายอีกแห่งหนึ่งว่า เมื่อเห็นหรือได้ยินได้ฟังอะไร ก็จับหลักจับสาระมองเห็นเนื้อแท้ของสิ่งหรือเรื่องราวนั้นได้ **อัตถัญญุต** มีความหมายว่า เมื่อเห็นหรือได้ยินได้ฟังอะไรก็เข้าใจความหมาย ความมุ่งหมาย วัตถุประสงค์แนวทางที่จะขยายความของสิ่งนั้นเรื่องนั้นได้ ธรรม ๒ ข้อนี้ เป็นแกนของสัปปริสธรรมทั้งหมด
๒. ในอริยปไตยสูตร (อ.ต.ก.๒๐/๔๗๙/๑๘๖) พระพุทธเจ้าทรงแสดงความหมายของ **อริยปไตย ๓** เฉพาะในแง่การปฏิบัติธรรมของพระภิกษุ แต่ความหมายเช่นนั้นอาจถือได้ว่า เป็นคำอธิบายเฉพาะกรณี หรือเป็นตัวอย่าง ดังจะเห็นว่า **ธรรมาธิปไตย** เป็นธรรมข้อหนึ่งของ พระเจ้าจักรพรรดิ (ดู บทที่ ๗) เป็นคุณสมบัติของนักปกครอง เช่นเดียวกับที่เป็นคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า (อ.ต.ก.๒๐/๔๕๓/๑๓๙; อ.ป.ป.จ.ก.๒๒/๑๓๓/๑๖๙) ใน วิสุทธิมคค (๑/๑๒,๑๖) ท่านจำแนกศีลเป็น ๓ ประเภท ตามอริยปไตย ๓ นี้ นอกจากนั้น พระอรรถกถาจารย์มักใช้ **อัตตาริยปไตย** และ **โลกาธิปไตย** เป็นคำอธิบายความหมายของหิริ และโอตตปปะ (ที.อ. ๓/๒๑๕; ม.อ.๒/๔๒๒; อิติ.อ.๒๐๕; ข.อ.๑/๑๙๘) ส่วนในหนังสือนี้ ได้นำมา

ยกย่องอธิบายในแง่ของการปกครองทั้ง ๓ ข้อ เพราะเข้ากับเรื่องนี้ได้ดี และให้มองเห็นประโยชน์อีกด้านหนึ่ง

๓. **จักรวรรดิวัตร** ในพระบาลีมีเพียง ๔ หัวข้อใหญ่ แต่ในหนังสือนี้จัดเป็น ๕ (แยกข้อ ๑ เป็น ๒ ข้อ) เพื่อให้ดูง่ายขึ้น ส่วนที่เรียกกันว่า จักรวรรดิวัตร ๑๒ ดังรู้จักกันมากนั้น ท่านนำมาจากอรรถกถา (ที.อ. ๓/๔๖)
๔. **ทิวฏฐัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม** นี้ ประชุมรูปศัพท์ตามบาลี ส่วนที่ท่านให้ชาวบ้านจำง่าย ๆ พูดกันมาติดปากว่า **ทิวฏฐัมมิกัตถประโยชน์** คำว่า **ประโยชน์** เป็นคำสร้อยเติมไว้ให้คล้องปากเท่านั้น เพราะตรงกับ **อรรถะ** ที่มีอยู่แล้วนั่นเอง
๕. ใน **สุขของคฤหัสถ์** ๔ สุขข้อสุดท้ายที่แปลกันมาว่า “สุขเกิดจากประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ” ชวนให้เข้าใจจำกัดเฉพาะการงานอาชีพเท่านั้น แต่ตามพระบาลีท่านหมายถึงกรรมดีทางไตรทวาร ในที่นี้จึงยกย่องคำแปลเสียใหม่เพื่อให้เข้าใจตรงตามพระบาลี (สุขเกิดจากการงานอาชีพสุจริต รวมอยู่ในสุขข้อที่ ๑ แล้ว)
๖. เมื่อว่าเต็มความหมาย **มรवासธรรม** ใช้สำหรับการครองชีวิตโดยทั่วไปของชาวบ้าน และตามบาลีเดิมเรียกว่า **มรเมสิธรรม** (ธรรมของผู้แสวงเรือน) อนึ่ง ในที่นี้ **ทมะ** ท่านหมายเอาปัญญา **ขันติ** ท่านหมายเอาความเพียร (มาใน พ.สุ.๒๕/๓๑๑/๓๖๑ ด้วย; ส.อ. ๑/๓๙๑; สุตต.อ. ๑/๓๒๓)
๗. ในบาลีเดิม เรียกว่า **อรรถทวาร** (ประตูแห่งประโยชน์) อรรถกถาอธิบาย **อรรถ** ว่าได้แก่ “วุฒิ” ส่วน **ทวาร** มีคำไขความว่า “ปมุข” หรือ “มุข” จึงเรียกว่า **วุฒิมุข** ก็ได้ สำหรับ “วุฒิ” นั้น คนไทยคุ้นกับคำว่า **วัฒน** ซึ่งเป็นไวยากรณ์ ในที่นี้จึงใช้คำว่า **วัฒนมุข** (ปากช่องแห่งความเจริญ)
๘. บุคคลทั้งหลายในสังคมที่แวดล้อมตัวเราอยู่ ซึ่งเราควรจะต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์ให้ถูกต้อง ด้วยวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามสถานะแห่งความสัมพันธ์กับตัวเรา พระพุทธเจ้าตรัสเรียกด้วยคำเปรียบเทียบว่า

ทิส ๖ เพราะเป็นจุดด้านต่างๆ ของเทศะที่อยู่รอบตัวเรา กล่าวคือ

๑. ทิศเบื้องหน้า	คือ ผู้มาก่อน	ได้แก่ บิดามารดา
๒. ทิศเบื้องขวา	คือ ผู้ที่ควรเคารพ	ได้แก่ ครูอาจารย์
๓. ทิศเบื้องหลัง	คือ ผู้ตามมา	ได้แก่ บุตร ภรรยา หรือคู่ครอง
๔. ทิศเบื้องซ้าย	คือ ผู้เคียงข้าง	ได้แก่ มิตรสหาย
๕. ทิศเบื้องล่าง	คือ ผู้เป็นฐานกำลัง	ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน
๖. ทิศเบื้องบน	คือ ผู้มีคุณความดีสูง	ได้แก่ พระสงฆ์

๙. หรชน เป็นศัพท์ตัดทอน บาลีเดิมเป็น *อภยทตฺตฺห*

๑๐. *อนุกมฺป* บาลีเดิมเป็น *อนุกมฺปก*

๑๑. ใน*องค์คุณของกัลยาณมิตร ๗* ข้อ ๕ *วณฺทขโม* คำบาลีท่านมุ่งความหมายว่า อดทนต่อคำพูดของผู้อื่น คือ รับฟังคำตำหนิ วิพากษ์วิจารณ์ได้ และพร้อมที่จะแก้ไขปรับปรุงตน (ดูความหมาย ใน *อง.อ. ๓/๒๐๐* และตัวอย่างใน *ส.อ. ๑/๑๔๕*)

๑๒. คำบาลี ๕ ข้อนี้ เป็นรูปที่ปรุงใหม่ ตามบาลีแท้เป็น

๑. <i>อนุปฺพุทฺถิ</i>	๒. <i>ปริยายทสฺสว</i>	๓. <i>อนุทยตํ ปฏิจ</i>
๔. <i>น อามิสฺนฺตโร</i>	๕. <i>อตฺตานญจ ปรญจ อนุปฺพจ</i>	

๑๓. หน้าที่ครูต่อศิษย์ ข้อที่ ๕ *สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิส* อธิบายตามอรรถกถาว่า สอนให้เขาเอาวิชาความรู้ไปใช้ประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเอง และคุ้มครองตนได้ ตลอดจนเมื่อศิษย์ไปทำมาหากินที่อื่นแล้ว อาจารย์ก็แนะนำแก่ผู้อื่นให้เกิดความเชื่อถือไปหาศิษย์นั้น (*ที.อ.๓/๑๘๓*)

๑๔. *วุฒิธรรม* หรือ *วุฒิ ๔* นั้น ตามพระบาลีเรียกว่า *ปญญาวุฒิธรรม* คือธรรมเครื่องเจริญแห่งปัญญา มิใช่ความเจริญทั่วๆ ไป ดังนั้น จึงนำมาจัดเข้าในหมวดการเรียนการศึกษ

๑๕. แปลรักษาศัพท์ว่า *กระทำบุพการในศาสนา* ดังนั้นจะแปลว่า “ออกนำในการอุปถัมภ์และช่วยกิจการพระพุทธศาสนา” ก็ได้

๑๖. คำอธิบายถือตาม *อง.อ. ๓/๓๙๕* แปลกจากที่เรียนกันมาบ้าง

แถลงความเป็นมา ๑

(ช่วงแรก: มีเฉพาะ กรรมบุญชีวิต)

หนังสือนี้มีกำเนิดจากความคิดที่จะอนุโมทนาต่อศรัทธา และคุณงามความดี อันเป็นบุญจริยา ของพุทธศาสนิกชนชาวไทยในสหรัฐอเมริกา ซึ่งได้ไปช่วยอุปถัมภ์ สนับสนุนการปฏิบัติศาสนกิจของผู้เขียน ระหว่างพำนักอยู่ ณ ประเทศนั้นใน พ.ศ. ๒๕๑๙

เรื่องมีว่า เมื่อต้น พ.ศ. ๒๕๑๙ ผู้เขียนได้รับอาราธนาไปเป็นวิทยากร ในวิชา ฝ่ายพระพุทธศาสนา ณ สวอร์ทมอร์วิทยาลัย (Swarthmore College) ในรัฐเพนซิลเวเนีย โดยมีคุณบุญเลิศ โพรธี ร่วมเดินทางไปช่วยทำหน้าที่เป็นไวยาวัจกร

ระหว่างพำนักอยู่ ณ ที่นั้น พุทธศาสนิกชนชาวไทยในถิ่นใกล้เคียง คือตำบล ที่ติดต่อกับสวอร์ทมอร์บ้าง ในเมืองฟิลาเดลเฟียบ้าง ตลอดถึงบางเมือง ในรัฐนิวเจอร์ซีย์ ได้ไปเยี่ยมเยียนและอุปถัมภ์อำนวยความสะดวกต่างๆ โดยเฉพาะด้าน พาหนะ นอกจากนั้น ยังได้บริจาคปัจจัยทำบุญในโอกาสต่างๆ ด้วย

ผู้เขียนได้เกิดความรู้สึกในเวลานั้นว่า การที่ท่านผู้มีจิตศรัทธาทั้งหลาย ไป ถวายความอุปถัมภ์ด้วยภัตตาหาร และการอำนวยความสะดวกต่างๆ ก็นับเป็น ความเกื้อกูลอย่างยิ่งอยู่แล้ว สำหรับปัจจัยที่บริจาคถวายนั้นตั้งใจว่าจะส่งผลานิสงส์ กลับคืนให้แก่ผู้บริจาคด้วยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะเกิดดอกออกผลเป็นบุญกุศล เพิ่มพูนคุณความดียิ่งขึ้นไป โดยที่ทั้งผู้บริจาคและผู้รับบริจาคได้มีส่วนบำเพ็ญ จาตธรรมร่วมกัน

อาศัยความตั้งใจนี้ ประกอบกับความคิดพื้นเดิมที่ว่า น่าจะหนังสือแสดง หลักธรรมพื้นฐานๆ ง่ายๆ ที่เหมาะแก่เหตุผลทั่วไปได้สักเล่มหนึ่ง สำหรับมอบให้เป็น ประโยชน์ด้านความรู้ทางธรรม แก่ท่านผู้ศรัทธาซึ่งอยู่ห่างไกล พร้อมทั้งจะได้เผย แพร่ให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนอื่นๆ กว้างขวางออกไปด้วย

อาศัยข้อปรารภนี้ ผู้เขียนจึงได้ใช้เวลาช่วงท้ายของการพำนักที่สวอร์ทมอร์ หลังจากทำหน้าที่วิทยากรให้แก่วิทยาลัยนั้นเสร็จสิ้นแล้ว รวบรวมเรียบเรียงหนังสือ **คู่มือดำเนินชีวิต** ขึ้น งานเรียบเรียง แม้จะได้ใช้หนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ที่

ผู้เขียนจัดทำไว้ก่อนแล้วเป็นฐาน ก็ยังกินเวลาในการปรุงแต่ง ชัดเกลาคำอธิบาย และตรวจสอบความหมายตามคัมภีร์ อีกมิใช่น้อย เมื่อเขียนเสร็จยังไม่ทันได้พิมพ์ ก็เดินทางออกจากสวอร์ทมอร์ลีย์ก่อน

ต่อมา ระหว่างพักอยู่ที่วัดวชิรธรรมปทีป นครนิวยอร์ก ตามคำอาราธนา ของวัดนั้น จึงได้มีโอกาสจัดพิมพ์ขึ้น ในรูปตัวพิมพ์ดีด โรเนียวเย็บเล่ม โดยได้รับความช่วยเหลือจากพระสงฆ์วัดวชิรธรรมปทีป และได้ใช้ทุน ซึ่งผู้ศรัทธาได้บริจาค ถวายที่สวอร์ทมอร์ลีย์ สมตามความตั้งใจ นอกจากนั้น ทางวัดวชิรธรรมปทีปเองก็ได้ พิมพ์เผยแพร่เพิ่มเติมอีกส่วนหนึ่งด้วย ต่อมา ทางเมืองไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเจ้าภาพอื่น บางราย ได้ขออนุญาตบ้าง ถือวิสาสะบ้าง นำไปพิมพ์แจก ในโอกาสต่างๆ นับว่าหนังสือได้แพร่หลายมากขึ้น

ทางด้านผู้เขียนเอง เมื่อกลับเมืองไทยแล้ว ก็ได้ปรับปรุง **คู่มือดำเนินชีวิต** จัดพิมพ์เป็นธรรมทานใหม่อีก ในเดือนมกราคม ๒๕๒๒ นับเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๔ มีที่แก้ไขปรับปรุงจากเดิมเป็นอันมาก และได้เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า **ธรรมบุญชีวิต** หลังจากนั้น มีผู้ขอพิมพ์เผยแพร่อีก ๒๓ ครั้ง

เฉพาะในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้แก้ไขปรับปรุงอย่างมากตลอดเล่ม โดยมุ่งให้อ่านง่ายและจำง่ายยิ่งขึ้น*

ขออนุโมทนา และอำนวยการแก่พุทธศาสนิกชน ย่านใกล้เคียงสวอร์ทมอร์ลีย์ ในฐานที่ท่านเหล่านั้นเป็นเจ้าของศรัทธาและบุญจริยา ที่เป็นแรงดลใจให้หนังสือ เล่มน้อยนี้เกิดมีขึ้น และขออนุโมทนาอาจารย์สิริ เพ็ชรไชย ที่ได้ช่วยอนุเคราะห์รับ ภาระเป็นไวยาวัจกรเพื่อการนี้โดยตลอด ขอทุกท่านจงเป็นผู้มีส่วนในความดีงาม และกุศลผลานิสงส์ ซึ่งจะพึงบังเกิดมีจากธรรมวิทยาทานนี้ทั่วกัน

พระราชวรมนี (ประยูรค์ ปยุตโต)

๑๙ เมษายน ๒๕๒๓

* กรมการศาสนาขอพิมพ์ใหม่ในชื่อว่า **พุทธจริยธรรม**

แถลงความเป็นมา ๒

(ช่วงที่ ๒: มี *กรรมบุญชีวิต* พากย์อังกฤษ และ วินัยชาวพุทธ)

หนังสือ *กรรมบุญชีวิต* นี้ เมื่อแรกเรียบเรียงขึ้น และพิมพ์ครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ มีชื่อว่า *คู่มือดำเนินชีวิต* ผู้เรียบเรียงได้แก้ไขปรับปรุงเนื้อหาและเปลี่ยนเป็นชื่อปัจจุบัน เมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๔ ในเดือนมกราคม ๒๕๒๒

ต่อมา ในเดือนเมษายน ๒๕๒๓ ได้แก้ไขปรับปรุงให้อ่านง่ายอย่างยิ่งขึ้น และนับแต่นั้นได้มีการพิมพ์ซ้ำเรื่อยมาจนใน พ.ศ. ๒๕๓๓ นับได้เกินกว่า ๑๐๐ ครั้ง แต่ต่อจากนั้นไม่นานก็เลิกติดตามสถิติการพิมพ์ เพราะเป็นการยากที่จะนับครั้งได้ครบถ้วน

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ อาจารย์บรูส อีแวนส์ (Bruce Evans) แห่งมูลนิธิพุทธธรรมได้แปล *กรรมบุญชีวิต* เป็นภาษาอังกฤษ และหลังจากได้ตรวจสอบคำแปลแล้ว ก็ได้ตีพิมพ์ทั้งฉบับแปลภาษาอังกฤษ และฉบับสองพากย์ เป็นครั้งแรก ในเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๓๙

สำหรับการพิมพ์ครั้งใหม่ในปี ๒๕๔๐ นี้ *กรรมบุญชีวิต* ได้มีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๒ ประการ คือ การปรับปรุงและเพิ่มเติมเนื้อหาในพากย์ภาษาไทย พร้อมทั้งตรวจชำระคำแปลภาษาอังกฤษ ทั้งส่วนเดิมและส่วนที่เพิ่มเข้ามาใหม่ ประการหนึ่ง และการนำเอาเรื่อง "มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ" มาพิมพ์เพิ่มเข้าเป็นส่วนนำหน้า อีกประการหนึ่ง โดยมีเหตุปาวรดังนี้

(ก) ลุถึงปี ๒๕๔๐ นี้ อาจารย์บรูส อีแวนส์ เห็นว่า *กรรมบุญชีวิต* ฉบับแปลที่ทำไว้เดิม เป็นการแปลแบบจับความ เมื่อมีการพิมพ์ทั้งพากย์ภาษาไทยและพากย์ภาษาอังกฤษรวมเป็นเล่มเดียวกัน ควรจะให้คำแปลนั้นตรงกับภาษาไทยอย่างแม่นยำและสมบูรณ์มากขึ้น จึงชำระคำแปลใหม่ ตลอดเล่ม

ระหว่างรอการสอบทานคำแปลก่อนจัดพิมพ์ ผู้เรียบเรียงเห็นเป็นโอกาสอันควรที่จะเพิ่มเนื้อหาบางอย่างที่คิดไว้ เพื่อให้หนังสือใกล้ความสมบูรณ์มากที่สุด จึงได้เพิ่มหลักธรรมสำคัญเรื่อง *บุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของมรรค* เข้ามา และจัดเป็นบทแรกของหนังสือ ให้ชื่อว่า "คนผู้เป็นสัตว์ประเสริฐ" กับทั้งได้เปลี่ยนชื่อ บทนำ

ใหม่ จาก “คนเต็มคน” เป็น “คนกับความเป็นคน”

นอกจากนี้ ใน หมวดสอง (คนกับชีวิต) ได้ย้ายบทที่ ๘ (คนไม่หลงโลก) ไปเป็นบทสุดท้ายของหมวด (บทที่ ๑๒)

พร้อมนั้นก็ได้แทรกเสริมเพิ่มความปรับสำนวนในที่อื่นๆ อีกหลายแห่ง เพื่อให้หนังสือได้ความครบถ้วนทางธรรม และสำเริงประโยชน์แก่ผู้อ่านมากขึ้น

(ข) หลังจากทำงานปรับปรุง**ธรรมานุญชีวิต** เสร็จเรียบร้อยแล้ว ระหว่างรอการพิมพ์ มีเหตุประจวบให้ผู้เรียบเรียงจัดทำหนังสือเสร็จอีกเล่มหนึ่ง เป็นหนังสือขนาดเล็ก ชื่อว่า **มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ**

“มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ” นั้น เดิมเป็นบทสรุป จัดไว้เป็นภาคผนวกของหนังสือที่มีชื่ออย่างเดียวกันนั้น ซึ่งเกิดจากธรรมกถาและคำอวยพรในพิธีลาสิกขาของผู้บรรพชาอุปสมบทตามประเพณีบวชเรียน และมีผู้ศรัทธาขอพิมพ์เป็นธรรมทานในวันขึ้นปีใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๗

ต่อมา เมื่ออธิบดีกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ขออนุญาตพิมพ์บทสรุปนั้นแจกเป็นธรรมทานในวันขึ้นปีใหม่ ๑ มกราคม ๒๕๔๑ ผู้เรียบเรียงได้ปรับปรุงให้กะทัดรัดอ่านง่ายและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยปรับข้อความและสำนวนตามหนังสือ**ธรรมานุญชีวิต** ที่เพิ่งแก้ไขปรับปรุงใหม่เสร็จเรียบร้อยแล้ว และได้ขอให้อาจารย์บรูส อีเวนส์ แปลเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อให้เข้าสู่ด้วยกันกับหนังสือ **ธรรมานุญชีวิต** ที่มีทั้งพากย์ภาษาไทย และพากย์แปลภาษาอังกฤษ

“มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ” นี้ เกิดจากความดำริที่จะย้ำเน้นถึงความสำคัญของการที่ชาวพุทธควรจะมีข้อปฏิบัติที่ยึดถือปฏิบัติกันอย่างจริงจัง โดยรู้ข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ใน**สังคาถกสูตร** (ที.ป.๑๑/๑๗๒-๒๐๖) ขึ้นมาส่งเสริมให้เป็นกฎเกณฑ์สำหรับชาวพุทธ ที่จะยึดถือปฏิบัติกันอย่างเป็นมาตรฐานทั่วไป ในการที่จะดำเนินชีวิตและร่วมสร้างสรรค์สังคมให้ตั้งงามมีความสุขความเจริญ อันจะเป็นการสอดคล้องกับมติดั้งเดิมที่อรรถกถากล่าวว่า **สังคาถกสูตร** นั้นเป็น “คิหิวินัย” คือ วินัยของคฤหัสถ์ หรือแบบแผนการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือน (ที.อ.๓/๑๓๔, ๑๕๑) คู่กันกับ “ภิกขุวินัย” คือ วินัยของพระภิกษุสงฆ์

เนื้อหาทั้งหมดของ “มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ” นี้ มีรวมอยู่แล้วในหนังสือ

ธรรมานุญชีวิต ถือได้ว่า "มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ" เป็นเกณฑ์อย่างต่ำสำหรับการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ ส่วน **ธรรมานุญชีวิต** เป็นประมวลหลักธรรมทั่วไปเพื่อการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ซึ่งอาจถือเป็นส่วนขยายของ "มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ"

ผู้ปฏิบัติอาจใช้ "มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ" เป็นเกณฑ์ตรวจสอบเบื้องต้นสำหรับการดำเนินชีวิตของตน แล้วก้าวสู่คุณสมบัติและข้อปฏิบัติใน **ธรรมานุญชีวิต** เพื่อดำเนินชีวิตให้ดีขึ้น มีความสำเร็จ และเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น จนถึงความสมบูรณ์

ในด้านการแปล อาจารย์บรูส อีเวนส์ ได้ตั้งใจทำงานนี้ด้วยฉันทะ วิริยะ และ อาศัยความชำนาญในการแปล งานจึงสำเร็จด้วยดี นอกจากนั้น ในระหว่างตรวจชำระ และสอบทานคำแปล ก็ยังได้ปรับปรุงขัดเกลาถ้อยคำข้อความและสำนวนไปเรื่อยๆ ด้วยฉันทะเจตนาที่จะให้ **ธรรมานุญชีวิต** ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษนี้มีความถูกต้องแม่นยำ น่าอ่านมากที่สุด จึงขออนุโมทนาอาจารย์บรูส อีเวนส์ ไว้ในที่นี้เป็นอย่างยิ่ง

อนึ่ง ระหว่างนี้ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ผู้เรียบเรียงมีงานต่างๆ คั่งค้างมาก และ อาพาธบ่อยๆ ดร.สมคิด ฌานวงศ์ รองศาสตราจารย์ แห่งสถาบันภาษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยความเอื้อเฟื้อประสานงานของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และโดยอนุเมตตาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้มีน้ำใจมาช่วยให้กำลังร่วมมือสนับสนุน ผ่อนเบาภาระในการทำงานทางวิชาการ ข้อเสนอแนะต่างๆ และการร่วมพิจารณา ของ ดร.สมคิด ฌานวงศ์ ได้อำนวยประโยชน์แก่งานนี้อย่างมาก ขออนุโมทนาความมีน้ำใจเกื้อหนุนของ ดร.สมคิด ฌานวงศ์ ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ส่วนในการจัดเตรียมต้นแบบเพื่อการตีพิมพ์ โดยเฉพาะฉบับสองพากย์ ไทย-อังกฤษ ได้อาศัยพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินศร จินตาปญโญ) ช่วยดำเนินการจนเสร็จเรียบร้อย จึงขออนุโมทนาพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ เป็นอย่างมาก

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๕ ธันวาคม ๒๕๔๐

หมายเหตุ: ต่อมา ณ ๑๐ ส.ค. ๒๕๔๓ ได้ปรับ "ภาค ๑: มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ" ให้ง่ายขึ้น และเปลี่ยนชื่อเป็น "วินัยชาวพุทธ" แล้ว ดร.สมคิด ฌานวงศ์ ได้ปรับปรุงคำแปลภาษาอังกฤษ ให้ตรงกัน

ภาค ๓

ภูมิธรรมชาวพุทธ

(หมวดธรรมเลือกสรรจาก พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม)

ชุดที่ ๑

หลักใหญ่ที่ต้องรู้ไว้แต่ต้น

ก. หลักนำศรัทธา

[1.1] (พระ)รัตนตรัย และ ไตรสรณะ

- (พระ)รัตนตรัย (รัตนะ 3, แก้วอันประเสริฐ หรือสิ่งล้ำค่า 3 ประการ, หลักที่เคารพบูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน 3 อย่าง — *Ratanattaya*: the Triple Gem; Three Jewels)

1. พระพุทธเจ้า (พระผู้ตรัสรู้เอง และสอนผู้อื่นให้รู้ตาม — *Buddha*: the Buddha; the Enlightened One)

2. พระธรรม (คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งหลักความจริงอันพึงรู้และหลักความถูกต้องดีงามอันพึงประพฤติปฏิบัติ — *Dhamma*: the Dhamma; Dharma; the Doctrine)

3. พระสงฆ์ (หมู่สาวกผู้สืบคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยการเล่าเรียนปฏิบัติ รู้ตาม และแนะนำสั่งสอนผู้อื่น — *Saṅgha*: the Sangha; the Order)

บางที่เรียกกันว่า พระไตรรัตน์ แต่ในบาลีที่มา เรียกว่า สรณะ 3

- สรณะ 3 หรือ ไตรสรณะ (ที่พึ่ง, ที่ระลึก — *Sarana, Tisarana*: the Threefold Refuge; Three Refuges; Threefold Guide) หมายถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และ พระสงฆ์

การน้อมใจระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยนั้น เข้าใจความหมายอย่างถูกต้อง และยึดถือเป็นหลักแห่งความประพฤติปฏิบัติหรือเป็นเครื่องนำทางในการดำเนินชีวิต โดยยังใจจากอกุศล และนำจิตเข้าสู่กุศล เรียกว่า *สรณคมน์ ไตรสรณคมน์* หรือ *ไตรสรณาคมน์*.

พจนานุกรมฯ = [100, 116]

Kh.1.

ช.ช.25/1/1.

[1.2] พุทธคุณย่อ: พุทธคุณ 2 และ พุทธคุณ 3

• พุทธคุณ 2 (*Buddhagūṇa*: virtues, qualities or attributes of the Buddha)

1. อัตตहितสมบัติ (ความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ตน, ทรงบำเพ็ญประโยชน์ส่วนพระองค์เอง เสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว — *Attahita-sampatti*: to have achieved one's own good; accomplishment of one's own welfare) พระคุณข้อนี้มุ่งเอาพระปัญญาเป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จพุทธภาวะ คือ ความเป็นพระพุทธรเจ้า และความเป็น *อรรถนาถ* คือ พึ่งตนเองได้

2. ประहितปฏิบัติ (การปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น, ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น — *Parahita-paṭipatti*: practice for the good or welfare of others) พระคุณข้อนี้มุ่งเอาพระกรุณาเป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จพุทธกิจ คือ หน้าที่ของพระพุทธรเจ้า และความเป็นโลกนาถ คือ เป็นที่พึ่งของชาวโลกได้

พุทธคุณ 9 ที่จะกล่าวต่อไป [1.3] ย่อลงแล้วเป็น 2 อย่างดังแสดงมานี้ คือ ข้อ 1, 2, 3, 5 เป็นส่วน *อัตตहितสมบัติ* ข้อ 6, 7 เป็นส่วน *ประहितปฏิบัติ* ข้อ 4, 8, 9 เป็นทั้ง *อัตตहितสมบัติ* และ *ประहितปฏิบัติ*

พจนานุกรมฯ = [304]

DAJ.1.8 (ฉบับไทยยังไม่พิมพ์)

วิสุทธิกัฏฐา1/258/381; 246/338 (ฉบับโรมันยังไม่พิมพ์)

• **พุทธคุณ 3** (*Buddhagūṇa*: virtues, qualities or attributes of the Buddha)

1. **ปัญญาคุณ** (พระคุณคือพระปัญญา — *Paññā*: wisdom)
2. **วิสุทธิคุณ** (พระคุณคือความบริสุทธิ์ — *Visuddhi*: purity)
3. **กรุณาคุณ** (พระคุณคือพระมหากรุณา — *Karūṇā*: compassion)

พุทธบริษัทในประเทศไทยรู้จักพุทธคุณย่อชุด 3 ข้อนี้นานมาก แต่พุทธคุณที่กล่าวถึงทั่วไปในคัมภีร์ต่างๆ มี 2 คือ พระปัญญา และพระกรุณา ได้แก่อชุด 2 ข้อข้างต้น ทั้งนี้โดยถือว่า พระวิสุทธิ เป็นพระคุณเนื่องในพระปัญญาอยู่แล้ว เพราะเป็นผลเกิดเองจากการตรัสรู้ คัมภีร์ทั้งหลายจึงไม่แยกไว้เป็นข้อหนึ่งต่างหาก

พจนานุกรมฯ = [305]

(ฉบับโรมันยังไม่พิมพ์)

นัย วิสุทธิ. ฎีกา 1/1.

[1.3] พุทธคุณ 9 (คุณของพระพุทธเจ้า — *Buddhagūṇa*: virtues or attributes of the Buddha)

อิตปิ โส ภควา (แม้เพราะอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น — Thus indeed is he, the Blessed One,)

1. **อรหํ** (เป็นพระอรหันต์ คือ เป็นผู้บริสุทธิ์ ไกลจากกิเลส ทำลายกำแพงสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ควรได้รับความเคารพบูชา เป็นต้น — *Arahant*: holy; worthy; accomplished)
2. **สมมาสัมพุทธโธ** (เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง — *Sammāsambuddho*: fully self-enlightened)
3. **วิชชาจรณสมปนโน** (เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา คือความรู้ และจรณะ คือ ความประพฤติ — *Vijjācaraṇa-sampanno*: perfect in knowledge and conduct)

4. สุกโต (เป็นผู้เสด็จไปได้แล้ว คือ ทรงดำเนินพระพุทธรักษาให้เป็นไป โดยสำเร็จผลด้วยดี พระองค์เองก็ได้ตรัสรู้สำเร็จเป็นพระพุทธรเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจก็สำเร็จประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ชนทั้งหลายในที่ที่เสด็จไป และได้ประดิษฐานพระศาสนาไว้ แม้บริณีพพานแล้วก็เป็นประโยชน์แก่มหาชนสืบมา — *Sugato*: well-gone; well-farer; sublime)

5. โลกวิทู (เป็นผู้รู้แจ้งโลก คือ ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมตาแห่งโลกคือสังขารทั้งหลาย ทรงหยั่งทราบอริยาคัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจแห่งคติธรรมตาโดยถ่องแท้ เป็นเหตุให้ทรงดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมตานั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้ — *Lokavidū*: knower of the worlds)

6. อนุตตโร ปุริสทมมसारถิ (เป็นสารถิฝึกบุรุษที่ฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งกว่า คือ ทรงเป็นผู้ฝึกคนได้ดีเยี่ยม ไม่มีผู้ใดเทียมเท่า — *Anuttaro purisadammasārathi*: the incomparable leader of men to be tamed)

7. สตถา เทวมนุสสานิ (เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย — *Satthā deva-manussānam*: the teacher of gods and men)

8. พุทโธ (เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว คือ ทรงตื่นเองจากความเชื่อถือ และข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ถือกันมาผิดๆ ด้วย ทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมกมายด้วย อนึ่ง เพราะไม่ติด ไม่หลง ไม่ห่วงกังวลในสิ่งใดๆ มีการดำเนินประโยชน์ส่วนตนเป็นต้น จึงมีพระทัยเบิกบาน บำเพ็ญพุทธกิจได้ถูกต้องบริบูรณ์ โดยถือธรรมเป็นประมาณ การที่ทรงพระคุณสมบูรณ์เช่นนี้ และทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้เรียบร้อยบริบูรณ์เช่นนี้ ย่อมอาศัยเหตุคือความเป็นผู้ตื่น และย่อมทำให้เกิดผลคือทำให้ทรงเบิกบานด้วย — *Buddho*: awakened)

9. ภควา (ทรงเป็นผู้มีโชค คือ จะทรงทำการใด ก็ลุล่วงปลอดภัยทุกประการ หรือ เป็นผู้จำแนกแจกธรรม — *Bhagavā*: blessed; analyst)

พุทธคุณ 9 นี้ เรียกอีกอย่างว่า นวาททิกคุณ (คุณของพระพุทธเจ้า 9 ประการ มี อรหิ์ เป็นต้น) บางทีเลื่อนมาเป็น นวาทคุณ หรือ นวาทคุณ แปลว่า คุณของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ 9 ประการ

พจนานุกรมฯ = [303]

M.I.37; A.III.285.

ม.ม.12/95/67; ฉ.ฉ.ภก.22/281/317.

[1.4] ธรรมคุณ 6 (คุณของพระธรรม — *Dhammaguṇa*: virtues or attributes of the Dhamma)

1. สุวากขาโต ภควตา ธัมโม (พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว คือ ตรัสไว้เป็นความจริงแท้ อีกทั้งงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศหลักการครองชีวิต อันประเสริฐ บริสุทธิ บริบูรณ์สิ้นเชิง — *Svākḥhāto*: Well proclaimed is the Dhamma by the Blessed One)

2. สันติภูมิโก (อันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง คือ ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้ — *Sanditṭhiko*: to be seen for oneself)

3. อกาลิโก (ไม่ประกอบด้วยกาล คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา พร้อมเมื่อใด บรรลุได้ทันที บรรลุเมื่อใด เห็นผลได้ทันที อีกอย่างว่า เป็นจริงอยู่อย่างไร ก็เป็นอย่างนั้น ไม่จำกัดด้วยกาล — *Akāliko*: not delayed; timeless)

4. เอหิพัสสโก (ควรเรียกให้มาดู คือ เชิญชวนให้มาชม และพิสูจน์ หรือทำทนายต่อการตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและดีจริง — *Ehipassiko*: inviting to come and see; inviting inspection)

5. โอปนยิโก (ควรน้อมเข้ามา คือ ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึง ด้วยการปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึงอย่างนั้น หมายความว่า เชิญชวนให้ทดลองปฏิบัติดู อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่นำผู้ปฏิบัติให้เข้าไปถึงที่หมายคือนิพพาน — *Opanayiko*: worthy of inducing in and by one's own mind; worthy of realizing; to be tried by practice; leading onward)

6. ปจจตตัม เวทิตัพโพ วิญญูหิ (อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน คือ เป็นวิสัยของวิญญูชนจะพึงรู้ได้ เป็นของจำเพาะตน ต้องทำจึงเสวยได้เฉพาะตัว ทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และรู้ได้ประจักษ์ที่ในใจของตนเอง — *Paccattam veditabbo viññūhi*: directly experienceable by the wise)

คุณข้อที่ 1 มีความหมายกว้างรวมทั้งปริยัติธรรม คือ คำสั่งสอนด้วยส่วนข้อที่ 2 ถึง 6 มุ่งให้เป็นคุณของโลกุตตรธรรม จะเห็นได้ในที่อื่นๆ ว่า ข้อที่ 2 ถึง 6 ท่านแสดงไว้เป็น คุณบทของนิพพาน ก็มี

พจนานุกรมฯ = [306]

M.I.37; A.III.285.

ม.ม.12/95/67; อ.ญ.ก.22/281/318.

[1.5] สังฆคุณ 9 (คุณของพระสงฆ์ — *Saṅghaguna*: virtues of the Sangha; virtues or attributes of the community of noble disciples)

1. สุปฏิปนโน ภคโต สาวกสงโฆ (พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี — *Supaṭipanno*: Of good conduct is the community of noble disciples of the Blessed One)

2. อุชุปฏิปนโน (เป็นผู้ปฏิบัติตรง — *Ujupaṭipanno*: of upright conduct)

3. ฌายุปฏิปนโน (เป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องทาง — *Nāyapaṭipanno*: of right conduct)

4. สามิฉิปปิพนโน (เป็นผู้ปฏิบัติสมควร — *Sāmicipaṭipanno*: of dutiful conduct; of proper conduct)

ยทิกั จตตาริ ปริสยุคานิ อฏฺฐ ปริสปปุคฺคลา (ได้แก่ คู่บุรุษ 4 รายตัวบุคคล 8 — namely, the four pairs of men, the eight types of individuals.)

เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ (พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ — This community of the disciples of the Blessed One is)

5. อาหุเนยฺโย (เป็นผู้ควรแก่ของกำนัล คือควรรับของที่เขานำมาถวาย — *Āhuneyyo*: worthy of gifts)

6. ปาหุเนยฺโย (เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ — *Pāhuneyyo*: worthy of hospitality)

7. ทกฺขิณฺเนยฺโย (เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา, ควรแก่ของทำบุญ — *Dakkhiṇeyyo*: worthy of offerings)

8. อญฺชลิการณฺิโย (เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี, ควรแก่การกราบไหว้ — *Añjalikaraṇīyo*: worthy of reverential salutation)

9. อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส (เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก, เป็นแหล่งปลูกฝังและเผยแพร่วิทยุมติที่ยอดเยียมของโลก — *Anuttaraṃ puñṇakṣetṭaṃ lokassa*: the incomparable field of merit or virtue for the world)

พจนานุกรมฯ = [307]

M.I.37; A.III.286.

ม.ม. 12/95/67; อ.จ.ก. 22/281/318.

บาลีแสดง **[1.3] พระพุทฺธคุณ** **[1.4] พระธรรมคุณ** และ **[1.5] พระสังฆคุณ** นี้ พุทธบริษัทได้นำมาใช้เป็นบทสวดประจำ ในการสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย เพื่อเป็นพุทธานุสติ ธรรมานุสติ และสังฆานุสติ

ส่วนในเวลาที่ได้สวดบทสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยโดยตรง แม้แต่เมื่อจะเริ่มกล่าวบทสวดอื่นๆ จะแสดงธรรม หรือทำกิจกรรมปลีกย่อย พุทธิกชนก็นิยมถวายความเคารพแด่พระพุทธเจ้า ด้วยการกล่าวบทนมัสการสั้นๆ ซึ่งบางคัมภีร์เรียกว่า บท *มหามัสการ* (มหานมกการปาฐะ; ในเมืองไทยบัดนี้ เรียกกันว่า “บุพผาคณมัสการ”) ดังนี้

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ (ว่า ๓ จบ)

(บทนี้มีแหล่งเดิมในพระไตรปิฎก เช่นที่ท้าวสักกะกล่าว - ที.ม.10/271/323)

แปลว่า: ข้าฯ ขอนอบน้อม แด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น

ถ้าจะให้กล่าวพร้อมกันเป็นกลุ่มเป็นหมู่ ในเมืองไทยมีคำนัดหมาย ที่ได้เรียบเรียงไว้เป็นแบบ ซึ่งหัวหน้าจะกล่าวนำ ดังนี้

หนท มยํ พุทฺธสฺส ภควโต ปุพฺพภาคณมการํ กรโหมเส ฯ

นอกจากนั้น ในเมืองไทยยังมีคำนมัสการพระรัตนตรัยอย่างสั้น ที่ได้เรียบเรียงไว้เป็นแบบแผน สำหรับสวดในตอนเริ่มพิธี ดังนี้

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา, พุทฺธํ ภควนฺโต อภิราเทมิ

(พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ, ข้าฯ ขออภิราทพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า)

สวากขาโต ภควตา ธมฺโม, ธมฺมํ นมสฺสามิ

(พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้ว, ข้าฯ ขอนมัสการพระธรรม)

สุปฏิปันโน ภควโต สวากสงฺโฆ, สงฺฆํ นมามิ

(พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว, ข้าฯ ขอนอบน้อมพระสงฆ์)

ส่วน *สรณคณ/สรณาคณ* คือการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ มีคำกล่าวเป็นแบบซึ่งใช้ตามบาลีเดิมในพระไตรปิฎกสืบมา (ขุ.ข.25/1/1) ดังนี้

พุทฺธํ สรณํ กจฺจามิ (ข้าพเจ้า ถึงพระพุทธเจ้า เป็นสรณะ)

ธมฺมํ สรณํ กจฺจามิ (ข้าพเจ้า ถึงพระธรรม เป็นสรณะ)

สงฺฆํ สรณํ กจฺจามิ (ข้าพเจ้า ถึงพระสงฆ์ เป็นสรณะ)

[ทุติยัมปิ... (แม้ครั้งที่ ๒) ตติยัมปิ... (แม้ครั้งที่ ๓) กล่าวซ้ำอย่างนี้ จนครบ ๓ รอบ]

(*สรณคณ*นี้ ตามปกติใช้ในการสมานทณศีล โดยพระภิกษุกล่าวนำ ต่อจากตั้งนโมฯ ๓ จบ จึงกล่าวบท*สรณคณ* เสร็จแล้วบอกเลิกขาบท ดู [2.9] ศีล 5)

ข. หลักนำปฏิบัติ

[1.6] ไตรสิกขา หรือ พุทธโอวาท 3

ในระบบ สัทธรรม 3 - ปาพจน์ 2 - ไตรปิฎก

- **สิกขา 3 หรือ ไตรสิกขา** (ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรมพัฒนา กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน — *Sikkhā*: the Threefold Learning; the Threefold Training)

1. อธิศีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง ให้ใช้อันทรีย์ กาย วาจา และอาชีวะ ในทางที่ตรงมา เกื้อกูล — *Adhisīla-sikkhā*: training in higher morality)

2. อธิจิตตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรมและภาวะจิตดีงามเช่นสมาธิอย่างสูง — *Adhicitta-sikkhā*: training in higher mentality)

3. อธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง — *Adhipaññā-sikkhā*: training in higher wisdom)

เรียกสั้นๆ ว่า **ศีล สมาธิ ปัญญา** (morality, concentration and wisdom)

เมื่อศึกษา คือฝึกฝนพัฒนาตนตามหลัก**ไตรสิกขา**นี้ ชีวิตก็จะก้าวไปในทางสายกลาง คือ **มรรคมีองค์ 8** ดู [3.1] และ [3.11]

พจนานุกรมฯ = [124]

• พุทธโอวาท 3 (โอวาทของพระพุทธเจ้า 3, ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักใหญ่ 3 ข้อ — *Buddha-ovāda*: the Three Admonitions or Exhortations of the Buddha)

1. สพุพปาปสฺส อกรณํ (ไม่ทำความชั่วทั้งปวง — not to do any evil)
2. กุสฺลสฺสฺสฺสพฺปทา (ทำแต่ความดี — to do good; to cultivate good)
3. สจิตฺตปริโยทปนํ (ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ — to purify the mind)

หลัก 3 ข้อนี้ รวมอยู่ในโอวาทปาฏิโมกข์ ที่ทรงแสดงในวันเพ็ญเดือน 3 ที่บัดนี้เรียกว่า วันมาฆบูชา

สามข้อนี้ ก็คือไตรสิกขาที่ตรัสเชิงอธิบาย คือ ข้อ 1 เป็นศีล ข้อ 2 เป็นสมาธิ ข้อ 3 เป็นปัญญา (เช่น วิสฺสุทฺธิ.1/5)

พจนานุกรมฯ = [97]

D.II.49; Dh.183.

ที่.ม.10/54/57; ชุ.ธ.25/24/39.

หลักไตรสิกขา นี้ เป็นภาคปฏิบัติ อันเป็นส่วนหนึ่งของระบบครบวงจร ที่เรียกว่า **สัทธรรม 3** ซึ่งแสดงภาพรวมของพระพุทธศาสนาทั้งหมด

• สัทธรรม 3 (ธรรมอันดี, ธรรมที่แท้, ธรรมของสัตบุรุษ, หลักหรือแก่นศาสนา — *Saddhamma*: good law; true doctrine; doctrine of the good; essential doctrine)

1. ปริยัตติสัทธรรม (สัทธรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน ได้แก่ พุทธพจน์ — *Pariyatti*—: the true doctrine of study; textual aspect of the true doctrine; study of the Text or Scriptures)
2. ปฏิปัตติสัทธรรม (สัทธรรมคือปฏิบัติอันจะต้องปฏิบัติ ได้แก่ อภิวิมฺuttiคิกรมรรค หรือ ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา — *Paṭipatti*—: the true doctrine of practice; practical aspect of the true doctrine)

3. ปฏิเวธสัทธรรม (สัทธรรมคือผลอันจะพึงเข้าถึงหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ ได้แก่ มรรค ผล และ นิพพาน — *Paṭivedha*~: the true doctrine of penetration; realizable or attainable aspect of the true doctrine) **อริยมลัทธิธรรม** ก็เรียก

หลัก**สัทธรรม 3** นี้ นิยมนำมาใช้ในระดับสามัญ เรียกกันสั้นๆ ว่า

1. **ปริยัติ** (เล่าเรียน, เรียนรู้ให้เข้าใจชัดเจนชัดของ – learning; study)
2. **ปฏิบัติ** (ลงมือทำ, นำไปใช้การ – practice)
3. **ปฏิเวธ** (ลู่วางผล, บรรลุจุดหมาย – realization; attainment)

ทั้งนี้ ไม่พึงลืมความหมายเดิมในพระไตรปิฎกว่า “**ปริยัติ**” ได้แก่ พุทธพจน์หรือธรรมวินัย ที่จะพึงเล่าเรียน ซึ่งเป็นฐานแห่ง **ปฏิบัติ** คือ มรรค/ไตรสิกขา

อย่างไรก็ตาม คำว่า “**ปริยัติ**” นั้น ในพระไตรปิฎกไม่ได้ใช้บ่อย ส่วนคำที่ใช้ทั่วไป คือ **สิกขา** (ศึกษา) ซึ่งมีความหมายกว้างกว่า คลุมตั้งแต่เล่าเรียนปริยัติจนถึงตัวสิกขา/ศึกษาแท้ คือการปฏิบัติ/เจริญ ในศีล-จิต/สมาธิ-ปัญญา ดังนั้น เมื่อพูดว่า **สิกขา-ปฏิเวธ** จึงเท่ากับพูดว่า **ปริยัติ-ปฏิบัติ-ปฏิเวธ**

พจนานุกรมฯ = [121]

VinA.225; AA.V.33.

วินย.อ.1/264; ม.อ.3/147,523; อจ.อ.3/391.

สัทธรรม 3 ทั้งหมด อันรวมทั้ง**ไตรสิกขา**ด้วยนี้ ตั้งอยู่บนฐานแห่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คือ**พระธรรมวินัย** ที่เรียกว่า **ปาพจน์ 2**

● **ปาพจน์ 2** (วณะอันเป็นประธาน, พุทธพจน์หลัก, คำสอนหลักใหญ่ — *Pāvācana*: fundamental text; fundamental teaching)

1. ธรรม (คำสอนแสดงหลักความจริงที่ควรรู้ และแนะนำหลักความดีที่ควรประพฤติ — *Dhamma*: the Doctrine)

2. วินัย (ข้อบัญญัติที่เป็นหลักกำกับความประพฤติปฏิบัติและกิจการให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเอื้อต่อการเจริญธรรม — *Vinaya*: the Discipline)

พจนานุกรมฯ = [35]

DII.154.

ที.ม. 10/141/178.

พระ**ธรรมวินัย** สืบมาถึงบัดนี้ ในรูปที่จัดเป็นคัมภีร์ เรียกว่า (พระ)
ไตรปิฎก

- (พระ)**ไตรปิฎก** (ปิฎก 3, ประมวลคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย 3 หมวด หรือ 3 ชุด — *Tipiṭaka: the Three Baskets; the Pali Canon*)

1. วินัยปิฎก (หมวดพระวินัย, ประมวลสิกขาบท สำหรับภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ — *Vinaya-piṭaka: the Basket of Discipline*)

2. สุตตันตปิฎก (หมวดพระสูตร, ประมวลพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรมภาสิต และเรื่องเล่าต่างๆ อันยังเยื้องตามบุคคลและโอกาส — *Sutta-piṭaka: the Basket of Discourses*)

3. อภิธรรมปิฎก (หมวดอภิธรรม, ประมวลหลักธรรมและคำอธิบายในรูปหลักวิชาล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับเหตุการณ์และบุคคล — *Abhidhamma-piṭaka: the Basket of Sublime, Higher or Extra Doctrine*)

พระ**ไตรปิฎก** (เรียกสามัญว่า พระวินัย-พระสูตร-พระอภิธรรม) ฉบับพิมพ์อักษรไทย มี 45 เล่ม

1. **พระวินัย** [8 เล่ม] แบ่งเป็น 3 หมวด (วิภังค์-ขันธกะ-ปริวาร) หรือ 5 คัมภีร์ (อาทิกัมมิกะ-ปาจิตตีย์-มหาวคค์-จุลลวคค์-ปริวาร; ย่อว่า *อา-ปา-ม-จุ-ป*)
2. **พระสูตร** [25 เล่ม] แบ่งเป็น 5 นิกาย (ทีฆนิกาย-มัชฌิมนิกาย-สังยุตตนิกาย-อังคุตตรนิกาย-ขุททกนิกาย; ย่อว่า *ที-ม-สํ-อง-ขุ*)
3. **พระอภิธรรม** [12 เล่ม] แบ่งเป็น 7 คัมภีร์ ([ธรรม]สังคณี-วิภังค์-ชาตุกถา-ปุคคลปัญญัตติ-กถาวตถุ-ยมก-ปฏฐาน; ย่อว่า *สํ-วิ-ธา-ปุ-ก-ย-ป*)

ปิฎก 3 นี้ สงเคราะห์เข้าใน **ปาพจน์ 2** คือ พระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก จัดเป็น **ธรรม** พระวินัยปิฎกจัดเป็น **วินัย**

[1.7] วิธีปฏิบัติต่อทุกข์—สุข 4 (หลักการเพียรพยายามให้ได้ผลในการละทุกข์ลดสุข, การปฏิบัติที่ถูกต้องต่อความทุกข์และความสุข ซึ่งเป็นไปตามหลักพระพุทธศาสนา ที่แสดงว่า ความเพียรพยายามที่ถูกต้อง จะมีผลจนสามารถเสวยสุขที่ไร้ทุกข์ได้ — *Sukhapatisam vedanāya*

saphalappadhāna: fruitful exertion to enjoy happiness)

1. ไม่เอาทุกข์ทับถมตนที่มีได้ถูกทุกข์ท่วมทับ (Being not overwhelmed by suffering, one does not overwhelm oneself with suffering.)
2. ไม่สละความสุขที่ชอบธรรม (One does not give up righteous happiness.)
3. ไม่สยบหมกมุ่น (แม้) ในสุขที่ชอบธรรมนั้น (One is not infatuated even with that righteous happiness.)
4. เพียรพยายามทำเหตุแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไป (One strives in the right way to eradicate the cause of suffering.)

ข้อ 4 พุคตินัยหนึ่งว่า “เพียรปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความสุขที่ประณีตจนสูงสุด”

พจนานุกรมฯ =[174]

M.II.223

จบ ภูมิธรรมฯ [1.7]

ม.ธ. 14/12/13

ค. หลักวิถัจจุตหมาย

[1.8] เวปุลละ หรือ ไพบูลย์ 2 (ความไพบูลย์, ความมั่งคั่งพร้อม, ความเจริญแพร่หลาย, ความรุ่งเรืองสมบูรณ์ — *Vepulla*: abundance; wealth; affluence; prosperity)

1. อามิสเวปุลละ (อามิสไพบูลย์, ความไพบูลย์แห่งอามิส, ความมั่งคั่งพร้อมทางวัตถุ — *Āmisa-vepulla*: abundance of material things; material abundance; wealth; affluence)

2. ธัมมเวปุลละ (ธรรมไพบูลย์, ความไพบูลย์แห่งธรรม, ความมั่งคั่งพร้อมทางภูมิธรรมภูมิปัญญา — *Dhamma-vepulla*: abundance of virtues; doctrinal or spiritual abundance; cultural and spiritual wealth)

พจนานุกรมฯ = [44]

A.I.93.

อง.ทุก.20/407/117.

[1.9] อัตถะ หรือ อรรถ 3¹ (ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย, จุดหมาย — *Attha*: benefit; advantage; welfare; aim; goal)

1. ทิฏฐธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์ในโลกนี้, ประโยชน์ขั้นต้น, ประโยชน์ที่เป็นเรื่องตาเห็น เช่น ทรัพย์ ยศ เกียรติ ตระกูลวงศ์ สุขภาพ — *Ditṭha-dhammikatta*: benefits obtainable here and now; the good to be won in this life; temporal welfare)

2. สัมปรายิกัตถะ (ประโยชน์เบื้องหน้า, ประโยชน์ในภพหน้า, ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป, ประโยชน์ล้าลึกทางจิตใจเลยไกลกว่าตาเห็น เช่น เรื่องบุญกุศล ชีวิตที่ชอบธรรม ปิติในธรรมและกรรมดีงามเป็นประโยชน์นิรามิสสุข — *Samparāyikattha*: the good to be won in the hereafter; spiritual welfare)

3. ปรมัตถะ (ประโยชน์สูงสุด, ประโยชน์ยอดเยี่ยมแห่งการมีจิตเป็นอิสระ ด้วยปัญญา, จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน — *Paramattha*: the highest good; final goal, i.e. Nibbāna)

อรรถ 3 หมวดนี้ ในพระสูตรทั่วไปมักแสดงเฉพาะข้อ 1 และ 2 โดยให้ข้อ 2 มีความหมายคลุมข้อ 3 ด้วย (เช่น ขุ.อติ.25/201/242; อธิบายใน อติ.อ.92) บางแห่งก็กล่าวถึงเฉพาะปรมัตถะไว้ต่างหาก (เช่น ขุ.ส. 25/296/338; 313/366; ขุ.อป.33/165/343)

พจนานุกรมฯ = [132]

Nd¹169, 178, 357; Nd²26.

ขุ.ม.29/292/205; 320/217; 727/432; ขุ.จู.30/673/333.

[1.10] อัตถะ หรือ อรรถ 3² (ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย — *Attha*: benefit; advantage; gain; welfare)

1. อัตตัตถะ (ประโยชน์ตน — *Attattha*: gain for oneself; one's own welfare)

2. ปรัตถะ (ประโยชน์ผู้อื่น — *Parattha*: gain for others; others' welfare)

3. อุภยัตถะ (ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย — *Ubhayattha*: gain both for oneself and for others; welfare both of oneself and of all others)

พจนานุกรมฯ = [133]

S.II.29; S.V.121-5; A.I.9;

A.III.64; Nd¹168; Nd²26.

ส.น.16/67/35; ส.ม.19/603/167;

อง.ทุก.20/46/10; อง.ปญจก.22/51/72

[1.11] ภาวนา 4 และ ภาวิต 4

- **ภาวนา 4** (การเจริญ, การทำให้เป็นให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา — *Bhāvanā*: growth; cultivation; training; development)
 1. กายภาวนา (การเจริญกาย, พัฒนากาย, การฝึกอบรมกาย, การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ — *Kāya-bhāvanā*: physical development)
 2. สีลภาวนา (การเจริญศีล, พัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมศีล, การพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม — *Sīla-bhāvanā*: moral development; social development)
 3. จิตตภาวนา (การเจริญจิต, พัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจ — *Citta-bhāvanā*: cultivation of the heart; emotional development)
 4. ปัญญาภาวนา (การเจริญปัญญา, พัฒนาปัญญา, การฝึกอบรมปัญญา ให้เจริญองกามจนเกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง — *Paññā-bhāvanā*: cultivation of wisdom; intellectual development; wisdom development; insight development)
- **ภาวิต 4** (ผู้ที่ได้ฝึกอบรม เจริญ หรือพัฒนาแล้ว โดยภาวนาทั้ง 4 — *Bhāvita*: grown; developed)
 1. ภาวิตกาย (ผู้ได้เจริญกาย, ผู้มีกายที่พัฒนาแล้ว, ผู้ได้ฝึกอบรมกาย คือ ได้พัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ โดยรู้จักอยู่ดีมีสุขอย่างเกื้อกูลกันกับธรรมชาติ และปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างมีสติ มีให้เกื้อกูล แต่ให้เกื้อกูล เป็นคุณ มีให้เกิดบาปอกุศลครอบงำตน แต่ให้กุศลธรรมเจริญองกาม โดยเฉพาะให้ 1) การรับรู้ทางอินทรีย์ทั้ง 5 เช่น ดู ฟัง และ 2) การใช้สอยเสพบริโภคทุกอย่าง เป็นไปด้วยปัญญาและเพ้อปัญญา ให้พอดีที่จะได้คุณค่าที่เป็นประโยชน์แท้จริง ไม่ลุ่มหลงมัวเมา ไม่ประมาทขาดสติ — *Bhāvita-kāya*: physically developed)

2. ภาวิตศีล (ผู้ได้เจริญศีล, ผู้มีศีลที่พัฒนาแล้ว, ผู้ได้พัฒนาความประพฤติ, ผู้ได้ฝึกอบรมศีล คือมีพฤติกรรมดีงามในความสัมพันธ์ทางสังคม โดยตั้งอยู่ในระเบียบวินัย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี ไม่ใช้กายวาจาและอาชีวะในทางที่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ใครๆ แต่ใช้เป็นเครื่องพัฒนาชีวิตของตน และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างสรรค์สังคม — *Bhāvita-sīla*: morally developed)

3. ภาวิตจิต (ผู้ได้เจริญจิต, ผู้มีจิตใจที่พัฒนาแล้ว, ผู้ได้ฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็ง สงบ มั่นคง สดชื่น เบิกบาน โปร่งโล่ง ผ่องใส เป็นสุข เจริญอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีน้ำใจเมตตากรุณา ศรัทธา กตัญญู กตเวทิตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น — *Bhāvita-citta*: emotionally developed)

4. ภาวิตปัญญา (ผู้ได้เจริญปัญญา, ผู้มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว, ผู้ได้ฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ แก้ไขปัญหาและดับทุกข์ที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา สามารถปลดปล่อยตนให้บริสุทธิ์ปลอดพ้นจากกิเลส มีจิตใจเป็นอิสระสุขเกษมไร้ทุกข์ — *Bhāvita-paññā*: intellectually developed; developed in insight and wisdom)

พระบาลี คือพระไตรปิฎก แสดงธรรมหมวดนี้ในรูปที่เป็นคุณสมบัติของบุคคล จึงเป็น **ภาวิต 4** ซึ่งบ่งชี้อยู่ในตัวถึงองค์ธรรมคือ **ภาวนา 4** ดังระบุในอรรถกถา (เช่น เถร.อ.1/10; ขุททก.อ.64 = Thag.A.I.8; Kh.A.76)

บุคคลจะเป็นพระอรหันต์ ต่อเมื่อได้ฝึกอบรมพัฒนาตนครบ **ภาวนา 4** คือเป็น **ภาวิต 4**

พจนานุกรมฯ = [37]

จป ภูมิธรรมฯ [1.11]

AI249; AIII106; Nd² (ส่วนนี้ยังไม่พิมพ์).

อภ.จตุกก.21/540/321; อภ.ปญจก.22/79/121; ขุ.จุ.30/148/70.

ชุดที่ ๒

หลักปฏิบัติทั่วไป

[2.1] ธรรมมีอุปการะมาก 2 (ธรรมที่เกื้อกูลในกิจหรือในการอยู่การทำทุกอย่าง — *Bahukāra-dhamma*: virtues of great assistance)

1. **สติ** (ความระลึกได้, มีใจสำนึกหรือกำหนดนึกถึงอยู่ต่อสิ่งที่ทำหรือเกี่ยวข้อง, สำนึกอยู่ไม่เพเลอ ไม่ใจลอย — *Sati*: mindfulness)

2. **สัมปชัญญะ** (ความรู้ตัว, รู้ทั่วพร้อม, รู้ตระหนักชัดต่อสิ่งที่ระลึกได้หรือนึกถึงอยู่ — *Sampajañña*: awareness; clear comprehension)

ธรรมหมวดนี้ ช่วยให้ดำเนินชีวิตทำกิจได้ดี ไม่เพเลอ เจอทางผิดก็ไม่ถลาลาด พบโอกาสก็ไม่ละเลย ตื่นตัว รอบคอบ ทนการณ เป็นอยู่โดยไม่ประมาท

พจนานุกรมฯ = [25]

D.III.273; A.I.95.

ที่.ป.๑.11/378/290; อ.จ.ท.๒๐/424/119.

[2.2] ธรรมคุ้มครองโลก 2 (ธรรมที่ช่วยให้โลกอยู่ในความดีงาม มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อนและไม่สับสนวุ่นวาย — *Lokapāla-dhamma*: virtues that protect the world)

1. **hiri** (ความละอายบาป, ละอายใจต่อการทำความชั่ว — *Hiri*: moral shame; conscience)

2. **โอตตปปะ** (ความกลัวบาป, เกรงกลัวต่อความชั่ว — *Ottappa*: moral dread)

ธรรมหมวดนี้ ช่วยรักษาตัวไม่ให้ตกไปในความเสื่อมเสีย และช่วยให้รับผิดชอบในการรักษาสังคม; **ธรรมเป็นโลกบาล** หรือ **โลกบาลธรรม** ก็เรียก

พจนานุกรมฯ = [23]

A.I.51; It.36.

อ.จ.ท.๒๐/255/65; ขุ.อิติ. 25/220/257.

[2.3] บุคคลหาได้ยาก 2 (*Dullabha-puggala*: rare persons)

1. **บุพการี** (ผู้ทำอุปการะก่อน, ผู้ทำประโยชน์แก่คนอื่นโดยไม่ต้องรอการกระตุ้นชักจูงหรือคิดถึงผลตอบแทน — *Pubbakārī*: one who is first to do a favour; ready benefactor)

2. **กตัญญูกตเวที** (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน, ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการทำความดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อเชิดชูความดีนั้น — *Kataññūkatavedī*: one who is grateful and repays the done favour; grateful person)

สังคมจะดีงามเจริญมั่นคง ก็เพราะยังมีคนที่ตั้งตนอยู่ในคุณสมบัติ 2 ข้อนี้

พจนานุกรมฯ = [29]

A.I.87.

อง.ทุก.20/364/108.

[2.4] บุญกิริยาวัตร 3 ขยายเป็น บุญกิริยาวัตร 10

• **บุญกิริยาวัตร 3** (ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี, หลักการทำความดี, ทางทำความดี — *Puññakiriyā-vatthu*: bases of meritorious action; grounds for accomplishing merit)

1. **ทานมัย บุญกิริยาวัตร** (ทำบุญด้วยการให้ปันทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนศิลปวิทยา — *Dānamaya-puññakiriyā-vatthu*: meritorious action consisting in generosity; merit acquired by giving)

2. **ศีลมัย บุญกิริยาวัตร** (ทำบุญด้วยการรักษาศีล คือ ประพฤติดี มีวินัย เว้นกรรมชั่วทางกายวาจา ประกอบสัมมาชีพ — *Sīlamaya* ~: meritorious action consisting in observing the precepts or moral behaviour)

3. **ภาวนามัย บุญกิริยาวัตร** (ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือฝึกอบรมจิตใจเจริญปัญญา — *Bhāvanāmaya* ~: meritorious action consisting in mental development)

พจนานุกรมฯ = [88]

D.III.218; A.IV.239; It.51.

ที่.ป.๑.11/228/230; อง.อภ.๑๓.๒3/126/245; ชุ.อิตติ.25/238/270.

• **บุญกิริยาวัตร 10** (ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, ทางทำความดี — *Puññakiriya-vatthu*: bases of meritorious action)

1. ทานมัย (เหมือน บุญกิริยาวัตร 3 ข้อ 1)
2. สีลมัย (เหมือน บุญกิริยาวัตร 3 ข้อ 2)
3. ภวานมัย (เหมือน บุญกิริยาวัตร 3 ข้อ 3)
4. อปจายนมัย (ทำบุญด้วยการประพติด่อหน้า — *Apacāyanamaya*: by humility or reverence)
5. เวยยาวัจจมัย (ทำบุญด้วยการช่วยขวนขวายรับใช้ — *Veyyāvaccamaya*: by rendering services)
6. ปัตติทานมัย (ทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น — *Pattidānamaya*: by sharing or giving out merit)
7. ปัตตานุโมทนามัย (ทำบุญด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่น — *Pattānumodanāmaya*: by rejoicing in others' merit)
8. ธัมมัสสวนมัย (ทำบุญด้วยการฟังธรรมศึกษาหาความรู้ — *Dhammasavanamaya*: by listening to the Doctrine or right teaching)
9. ธัมมเทศนามัย (ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้ — *Dhamma-desanāmaya*: by teaching the Doctrine or showing truth)
10. ทิฏฐุจกัมม (ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง — *Diṭṭhujukamma*: by straightening one's views or forming correct views)

ข้อ 4 และข้อ 5 จัดเข้าในสีลมัย; 6 และ 7 ในทานมัย; 8 และ 9 ในภวานมัย; ข้อ 10 ได้ทั้งทาน คีล และภวานา

พจนานุกรมฯ = [89]

D.A.III.999; Comp.146.

ที.อ.3/246; สังคหะ 29.

[2.5] ทาน¹ (การให้, การเผื่อแผ่แบ่งปัน, การบริจาค — *Dāna*: gift; giving; charity; liberality)

1. อามิสทาน (การให้วัตถุ, การให้เงินทองของกินของใช้ — *Āmisa-dāna*: material gift)

2. ธรรมทาน (การให้ธรรม, การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน รวมทั้งให้ศิลปวิทยา — *Dhammadāna*: gift of Truth; spiritual gift)

ใน 2 อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ อามิสทานช่วยดำรงชีวิต ทำให้เรามีที่พึ่งอาศัย แต่ธรรมทานช่วยให้เขารู้จักพึ่งตนเองได้ต่อไป เมื่อให้อามิสทาน พึงให้ธรรมทานด้วย.

พจนานุกรมฯ = [11]

A.I.90.

อภ.ทฎ.20/386/114.

[2.6] ทาน 2² (การให้, การเผื่อแผ่แบ่งปัน, การบริจาค — *Dāna*: gift; giving; almsgiving; offering; charity; liberality; generosity; benevolence; donation; benefaction)

1. ปาฏิบุคลิกทาน (การให้จำเพาะบุคคล, ทานที่ให้เจาะจงตัวบุคคล หรือให้เฉพาะแก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง — *Pāṭipuggalika-dāna*: offering to a particular person; a gift designated to a particular person)

2. สังฆทาน (การให้แก่สงฆ์, ทานที่ถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวม หรือให้แก่บุคคล เช่นพระภิกษุหรือภิกษุณีอย่างเป็นกลางๆ ในฐานะเป็นตัวแทนของสงฆ์ โดยอุทิศต่อสงฆ์ ไม่เจาะจงรูปใดรูปหนึ่ง — *Saṅgha dāna*: offering to the Sangha; a gift dedicated to the Order or to the community of monks or nuns as a whole)

ในบาลีเดิมเรียกปาฏิบุคลิกทานว่า *ปาฏิบุคลิกกา ทกฺขิณา* (ของถวายหรือของให้ที่จำเพาะบุคคล) และเรียกสังฆทานว่า *สงฺฆคตา ทกฺขิณา* (ของถวายหรือของให้ที่ถึงในสงฆ์)

ในทาน 2 อย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญ**สังฆทาน**ว่าเป็นเลิศ มีผลมากที่สุด ดังพุทธพจน์ว่า “เราไม่กล่าวว่า ปาฏิบุคลิกทานมีผลมากกว่าของที่ให้แก่สงฆ์ **ไม่ว่าโดยปริยายใดๆ**” และได้ตรัสชวนให้ให้สังฆทาน

พจนานุกรมฯ = [12]

M.III.254-6; A.III.392.

ม.อ.14/710-3/459-461; อ้างใน มงคล.2/16; อญ.จกฏ.22/330/439

[2.7] ละ อกุศลมูล 3 เจริญ กุศลมูล 3

ก. อกุศลมูล 3 (รากเหง้าของอกุศล, ต้นตอของความชั่ว — *Akusala-mūla*: unwholesome roots; roots of bad actions)

1. โลภะ (ความอยากได้ คิดแต่จะได้อะไร — *Lobha*: greed)
2. โทสะ (ความคิดประทุษร้าย — *Dosa*: hatred)
3. โมหะ (ความหลง — *Moha*: delusion)

ข. กุศลมูล 3 (รากเหง้าของกุศล, ต้นตอของความดี — *Kusala-mūla*: wholesome roots; roots of good actions)

1. อโลภะ (ความไม่โลภ, ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับโลภะ, ความคิดเผื่อแผ่, จาคะ — *Alobha*: non-greed; generosity)
2. อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย, ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับโทสะ, เมตตา — *Adosa*: non-hatred; love)
3. อโมหะ (ความไม่หลง, ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับความหลง, ปัญญา — *Amoha*: non-delusion; wisdom)

พจนานุกรมฯ = [67; 68]

D.III.275; It.45.

ที.ป.11/393-4/291-2; พ.อิตติ.25/228/264.

[2.8] เว้น ทุจจริต 3 ประพฤติ สุจจริต 3

ก. ทุจจริต 3 (ความประพฤติชั่ว, ประพฤติไม่ดี — *Duccarita*: evil conduct; misconduct)

1. กายทุจจริต (ความประพฤติชั่วด้วยกาย — *Kāya-duccarita*: evil conduct in act; misconduct by body) มี 3 คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิจฉาจาร

2. วจีทุจจริต (ความประพฤติชั่วด้วยวาจา — *Vacī-duccarita*: evil conduct in word; misconduct by speech) มี 4 คือ มุสาวาท ปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด) ผรุสวาจา (พูดหยาบคาย) และสัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ)

3. มโนทุจจริต (ความประพฤติชั่วด้วยใจ — *Mano-duccarita*: evil conduct in thought; misconduct by mind) มี 3 คือ อภิชฌา (ความละโมภจ้องจะเอาของเขา) พยาบาท และมิจฉาทิฏฐิ

ข. สุจจริต 3 (ความประพฤติดี, ประพฤติชอบ — *Sucarita*: good conduct)

1. กายสุจจริต (ความประพฤติชอบด้วยกาย — *Kāya-sucarita*: good conduct in act) มี 3 คือ งดเว้นและประพฤติตรงข้ามกับ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิจฉาจาร

2. วจีสุจจริต (ความประพฤติชอบด้วยวาจา — *Vacī-sucarita*: good conduct in word) มี 4 คือ งดเว้นและประพฤติตรงข้ามกับ มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะ

3. มโนสุจจริต (ความประพฤติชอบด้วยใจ — *Mano-sucarita*: good conduct in thought) มี 3 คือ อนภิชฌา (ไม่ละโมภ) อพยาบาท (ไม่แค้นเคืองคิดร้าย) และสัมมาทิฏฐิ.

[2.9] คีล 5 หรือ เบญจคีล (ความประพฤติชอบทางกายและวาจา, การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน — *Pañca-sīla*: the Five Precepts; rules of morality)

1. ปาณาติปาตา เวรมณี (เว้นจากการปลงชีวิต, เว้นจากการฆ่าการสังหารทำร้ายกัน — *Pāṇātipātā veramaṇī*: to abstain from taking life; ~ from killing)

2. อทินนาทานา เวรมณี (เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้, เว้นจากการลัก โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน — *Adinnādānā* ~: to abstain from taking what is not given; ~ from stealing)

3. กาเมสุมิชฉาคารา เวรมณี (เว้นจากการประพฤติผิดในกาม, เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน — *Kāmesumicchācārā* ~: to abstain from sexual misconduct)

4. มุสาวาทา เวรมณี (เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง — *Musāvādā* ~: to abstain from false speech)

5. สุราเมรยมชชปมาทฏฏานา เวรมณี (เว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท, เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ — *Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā* ~: to abstain from intoxicants causing heedlessness)

คีล 5 ข้อนั้น ในบาลีชั้นเดิมส่วนมากเรียกว่า **สิกขาบท 5** (ข้อปฏิบัติในการฝึกตน, ข้อฝึก, ข้อศึกษา — *Sikkhāpada*: training rules) บ้าง **กรรม 5** บ้าง เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ ก็ถือว่าเป็นผู้มีศีล คือเป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล (virtuous)

สมัยต่อมา จึงเกิดมีคำว่า **เบญจศีล** ซึ่งในพระไตรปิฎก เพิ่งพบในคัมภีร์ชั้นอปทาน-พุทธวงศ์ (รวมถึง วินย.; พุ.ปฎิ. บางแห่ง)

ศีล 5 นั้น ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่าเป็น

- **นิจศีล** (ศีลที่ควรหวั่นไหวรักษาเป็นประจำ — virtues to be observed uninterruptedly) บ้าง ว่าเป็น
- **มนุษยธรรม** (ธรรมของมนุษย์/ธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ — virtues of man; human virtue; humanity) บ้าง

พจนานุกรมฯ = [238]

D.III.235; A.III.203,275; Vbh.285.

ที.ป.11/286/247; อ.ป.ป.จ.ก.22/172/227; 264/307; อภิวิ.35/767/388.

การรักษาศีล 5 เป็นการเว้นจากการเบียดเบียนกัน ทำให้คนอยู่ร่วมกันด้วยดี ปราศจากเวรภัย ไม่เดือดร้อนนุ่นวาย สังคมร่มเย็น

แต่เห็นการฝึกไม่เบียดเบียนผู้อื่นโดยรักษาศีล 5 แล้ว ควรฝึกยิ่งขึ้นไปในด้านชีวิตส่วนตัว ให้อยู่ดีมีสุขได้โดยไม่ต้องพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุและการเสพรโศกมากนัก พร้อมทั้งหันไปใช้เวลาแก่การพัฒนาจิตใจและปัญญามากขึ้น ด้วยการรักษาศีล 8 หรืออุโบสถ

[2.10] ศีล 8 หรือ อัฏฐศีล (การรักษาระเบียบทางกายวาจา, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ยิ่งขึ้นไป — *Attha-sīla*: the Eight Precepts; training rules)

1. ปาณาติปาตา เวรมณี (เหมือน ศีล 5 ข้อ 1)
2. อทินฺนาทนา เวรมณี (เหมือน ศีล 5 ข้อ 2)
3. อพฺรหมจริยา เวรมณี (เว้นจากกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์, เว้นจากการประพฤติดิตพรหมจรรย์ คือร่วมประเวณี — *Abrahmacariyā* ~: to abstain from unchastity)
4. มุสสาวาธา เวรมณี (เหมือน ศีล 5 ข้อ 4)
5. สุราเมรยมชฺชปมาทญฺจนา เวรมณี (เหมือน ศีล 5 ข้อ 5)
6. วิกาลโภชนา เวรมณี (เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือตั้งแต่เที่ยงแล้วไป จนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่ — *Vikālabhojanā* ~: to abstain from untimely eating)

**7. นจจคิตวาทิตวิสูกทสฺสนมालาคฺคหฺวิเลปนธารณมณฺฑน-
วิภูสณฺญาณา เวรมณิ** (เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดู
การละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การตัดทรงดอกไม้ ของหอม และ
เครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง — *Naccagītavādita-
visūkadassana-mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhū-
sanatṭhānā* ~: to abstain from dancing, singing, music and
unseemly shows, from wearing garlands, smartening with
scents, and embellishment with unguents)

8. อุจฺจาสยณมหาสยนา เวรมณิ (เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่หรูหรา
ฟุ่มเฟือย — *Uccāsayanamahāsayanā* ~: to abstain from the
use of high and large luxurious couches)

คำสมาทาน ให้เติม *ลิกฺขาบํ สมาทียามิ* ต่อท้ายทุกข้อ แปลเพิ่มว่า
“ข้าพเจ้าขอสมาทานลิกขาบํ คือเจตนางดเว้นจาก ...” หรือ “ข้าพเจ้าขอถือ
ข้อปฏิบัติในการฝึกตนเพื่องดเว้นจาก ...”

ศีล 8 นี้ สมาทานรักษาศีลพิเศษในวันอุโบสถ เรียกว่า **อุโบสถ**
(*Uposatha*: the Observances) หรือ **อุโบสถศีล** (precepts to be
observed on the Observance Day)

พจนานุกรมฯ = [240]

A.IV.248.

จ.อ.อุฏ.ก.23/131/253.

เมื่อประชาชนนับถือพระพุทธศาสนาขยายกว้างขวางออกไป และมัน
คงยาวนานขึ้น การประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับบุญกิริยา ก็เจริญ
แพร่หลายและสืบทอดต่อกันมา จนแน่นแฟ้นและลงตัว กลายเป็น
ประเพณีและพิธีกรรมในทางบุญกุศลมากมาย

ในด้านศีล ก็ได้เกิดมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการสมาทานศีล เพื่อสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสรักษาศีล ๕ ศีล ๘ และอุโบสถศีล อย่างสม่ำเสมอ โดยให้คฤหัสถ์กล่าวคำขอศีลจากพระสงฆ์ เรียกว่า “อาราธนาศีล” ดังมีคำอาราธนาที่วางไว้เป็นแบบ ดังนี้

คำอาราธนาศีล ๕: (คำในวงเล็บ จะไม่ใช้ก็ได้)

มยฺ ภนฺเต, (วิสิํ วิสิํ รุกฺขณฺตถาย), ติสฺรเณน สห, **ปญจ** สีลานิ ยาจาม;

ทุติยมปิ มยฺ ภนฺเต, . . .

ตติยมปิ มยฺ ภนฺเต, . . .

แปลว่า: ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอศีล ๕ พร้อมทั้งไตรสรณะ (เพื่อความมุ่งหมายที่จะรักษาแยกต่างหากกันเป็นรายข้อ)

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย . . .

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย . . .

คำอาราธนาศีล ๘:

(เหมือนกับคำอาราธนาศีล ๕ เปลี่ยนแต่ **ปญจ** เป็น **อฏฺฐ**)

มยฺ ภนฺเต, ติสฺรเณน สห, **อฏฺฐ** สีลานิ ยาจาม;

ทุติยมปิ มยฺ ภนฺเต, . . .

ตติยมปิ มยฺ ภนฺเต, . . .

แปลว่า: ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอศีล ๘ พร้อมทั้งไตรสรณะ

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย . . .

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย . . .

คำอาราธนาอุโบสถศีล

มยฺ ภนฺเต, ติสฺรเณน สห, **อฏฺฐจฺจนฺตสมณนาคตํ, อุโปสถิ** ยาจาม (ว่า ๓ จบ)

แปลว่า: ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขออุโบสถ อันประกอบด้วยองค์ ๘ พร้อมทั้งไตรสรณะ

พึงสังเกตว่า ผู้อาราธนา ขอศีล แต่พระเพียงบอกสิกขาบท ให้คฤหัสถ์ ตกลงรับข้อฝึกไปปฏิบัติ เพื่อทำตัวให้มีศีลด้วยตนเอง

[2.11] หลีกเว้น อบายमुख 6 ดำเนินใน วัฒนमुख 6

ก. **อบายमुख 6** (ช่องทางของความเสื่อม, ทางแห่งความพินาศ, เหตุ
ย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ — *Apāyamukha*: causes of ruin; ways of
squandering wealth)

1. เสพติดสุรายาเมา (addiction to intoxicants; drug addiction)
2. เอาแต่เที่ยวไม่รู้เวลา (roaming the streets at unseemly hours)
3. จ้องหาแต่การบันเทิง (frequenting shows)
4. ระวังเล่นติดการพนัน (indulgence in gambling)
5. พัวพันมั่วสุมมิตรชั่ว (association with bad companions)
6. มัวจมอยู่ในความเกียจคร้าน (habit of idleness)

พจนานุกรมฯ = [200]

D.III.182-184.

ที่.ป.๑.11/178-184/196-198.

ข. **วัฒนमुख 6** (ธรรมที่เป็นปากทางแห่งความเจริญ, ธรรมที่เป็นจุด
ประจักษ์อันจะเปิดออกไปให้ก้าวหน้าสู่ความเจริญงอกงามของชีวิต —
Vaddhana-mukha: channels of growth; gateway to progress)

1. อโรคยะ (ความไม่มีโรค, ความมีสุขภาพดี — *Ārogya*: good health)
2. ศีล (ความประพฤติดี มีวินัย ไม่ก่อเวรภัย ได้ฝึกในมรรยาที่อันงาม —
Sīla: moral conduct and discipline)
3. พุทธานุมัต (ศึกษาแนวทาง มองดูแบบอย่าง เข้าถึงความคิดของพุทธ
ชนเหล่าคนผู้เป็นบัณฑิต — *Buddhānumata*: conformity or access
to the ways of great, enlightened beings)

4. สุตะ (ใฝ่เล่าเรียนหาความรู้ ฝึกตนให้เชี่ยวชาญและทันต่อเหตุการณ์
— *Suta*: much learning)

5. ธรรมานุวัติ (ดำเนินชีวิตและกิจการงานโดยทางชอบธรรม —
Dhammānuvatti: practice in accord with the Dhamma;
following the law of righteousness)

6. อลีนตา (เพียรพยายามไม่ระย่อ, มีกำลังใจแข็งแกร่ง ไม่ท้อถอยเฉื่อยชา
เพียรก้าวหน้าเรื่อยไป — *Alinatā*: unshrinking perseverance)

สำหรับเด็กๆ ฟังง่าย ๆ ว่า

๑. รักษาสุขภาพดี

๒. มีระเบียบวินัย

๓. ได้คนดีเป็นแบบอย่าง

๔. ตั้งใจเรียนให้จริงจัง

๕. ทำแต่สิ่งที่ถูกต้องดีงาม

๖. มีความขยันหมั่นเพียร

ธรรม 6 ประการชุดนี้ ในบาลีเดิมเรียกว่า *อัทธทวาร* (ประตูแห่ง
ประโยชน์, ประตูสู่จุดหมาย) หรือ *อัทธปรมุข* (ปากทางสู่ประโยชน์, ต้น
ทางสู่จุดหมาย) และอรรถกถาอธิบายคำ *อัทธะ* ว่า หมายถึง “วุฒิ” คือ
ความเจริญ ซึ่งได้แก่ *วิมละ* ดังนั้นจึงอาจเรียกว่า *วุฒิมุข* หรือที่คนไทย
รู้สึกคุ้นมากกว่าว่า *วิมลมุข*

อนึ่ง ในฝ่ายอกุศล มีหมวดธรรมรู้จักกันดีที่เรียกว่า *อบายมุข 6* ซึ่ง
แปลว่า ปากทางแห่งความเสื่อม จึงอาจเรียกหมวดนี้ด้วยคำที่เป็นคู่
ตรงข้ามว่า *อายมุข 6* (ปากทางแห่งความเจริญ)

พจนานุกรมฯ = [201]

[2.12] อคติ 4 (ฐานะอันไม่พึงถึง, ทางความประพฤติที่ผิด, ความไม่เที่ยงธรรม, ความลำเอียง — *Agati*: wrong course of behaviour; prejudice; bias; injustice)

1. **ฉันทาคติ** (ลำเอียงเพราะชอบ — *Chandāgati*: prejudice caused by love or desire; partiality)

2. **โทสาคติ** (ลำเอียงเพราะชัง — *Dosāgati*: prejudice caused by hatred or enmity)

3. **โมหาคติ** (ลำเอียงเพราะหลง, พลาดผิดเพราะเขลา — *Mohāgati*: prejudice caused by delusion or stupidity)

4. **ภยาคติ** (ลำเอียงเพราะกลัว, เลี่ยงธรรมเพราะความขลาด — *Bhayāgati*: prejudice caused by fear)

พึงเว้น **อคติ 4** นี้ แต่พึงเจริญ **พรหมวิหาร 4** และใช้ **สังคหัตถ์ 4**

พจนานุกรมฯ = [196]

D.III.182,228; A.II.18.

ที่.ป.11/176/196; 246/240; อง.จตุกก.21/17/23.

[2.13] พรหมวิหาร 4 (ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ — *Brahmavihāra*: holy abidings; sublime states of mind)

1. **เมตตา** (ความรัก ปราบปรามดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตใจแผ่ไมตรี และคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า — *Mettā*: loving-kindness; friendliness; goodwill)

2. **กรุณา** (ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ไฟใจจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของผู้ประสบทุกข์ — *Karuṇā*: compassion)

3. มุทิตา (ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง เบิกบาน ชื่นชม ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ประสบความสำเร็จ พลอยยินดีด้วย เมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป — *Muditā*: sympathetic joy; altruistic joy)

4. อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง ที่จะดำรงอยู่ในธรรมตามที่ได้พิจารณา เห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราชู ไม่เอนเอียงด้วยรัก และชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดี หรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตาม ธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซง ในเมื่อไม่มี กิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบต่อตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบต่อตน หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับมารับผิดชอบของตน — *Upekkhā*: equanimity; neutrality; poise)

ผู้ดำรงในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษยสัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตา กรุณา และย่อมรักษาธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์ แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะมิให้เสียธรรม

พรหมวิหารนี้ บางทีแปลว่า ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม, ธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหม, ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วยพรหม, หรือ ธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่ — (abidings of the Great Ones)

พรหมวิหาร 4 เรียกอีกอย่างว่า อัปปมัญญา 4 (*Appamaññā*: unbounded states of mind; illimitables) เพราะแผ่ไปสม่ำเสมอแก่ มนุษย์สัตว์ทั่วทั้งหมด ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต

พรหมวิหารมีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ ผู้อื่น ด้วย **สังคหวัตถุ 4** เป็นต้น.

อนึ่ง เพื่อให้เข้าใจและปฏิบัติพรหมวิหาร 4 ได้ถูกต้อง พึงทราบรายละเอียดบางอย่าง โดยเฉพาะสมบัติและวิบัติของธรรมทั้ง 4 นั้น ดังนี้

ก. ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์

1. เมตตา = (มีน้ำใจ) เยื่อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่คนสัตว์ทั้งหลาย หรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร
2. กรุณา = เกิดความสะเทือนใจเมื่อคนอื่นประสบทุกข์, จะไปถอนทุกข์ของผู้อื่นให้หมดไป หรือแผ่ใจไปรับรู้ต่อคนสัตว์ทั้งหลายที่ประสบทุกข์
3. มุทิตา = โมทนายินดีต่อผู้ประกอบด้วยสมบัติหรือผลดีนั้นๆ
4. อุเบกขา = คอยมองดูอยู่ โดยละความขวนขวาย และเข้าถึงความเป็นกลาง

ข. ลักษณะ (เครื่องกำหนด) รส (หน้าที่/กิจ) ปัจจัยปฏิฐาน (ผลปรากฏ) และ ปทัสถาน (เหตุใกล้)

1. เมตตา (ในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ)
 - ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย
 - หน้าที่ = น้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา
 - ผลปรากฏ = กำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้ปราศไป
 - ปทัสถาน = เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของคนสัตว์ทั้งหลาย
2. กรุณา (ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกทุกข์ได้เดือดร้อน)
 - ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลาย
 - หน้าที่ = ไม่นิ่งดูตาย/ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของคนสัตว์ทั้งหลาย
 - ผลปรากฏ = ไม่เบียดเบียน/อวิหิงสา
 - ปทัสถาน = เห็นภาวะไร้ที่พึ่ง/สภาพอนาถของคนสัตว์ที่ถูกทุกข์ครอบงำ
3. มุทิตา (ในสถานการณ์ที่คนอื่นมีสุขสำเร็จ หรือทำอะไรก้าวไปด้วยดี)
 - ลักษณะ = พลอยยินดี/ยินดีด้วย
 - หน้าที่ = ไม่ริษยา/เป็นปฏิปักษ์ต่อความริษยา
 - ผลปรากฏ = ขจัดความริษยา
 - ปทัสถาน = เห็นสมบัติ/ความสำเร็จของคนสัตว์ทั้งหลาย

4. อุเบกขา (ในสถานการณ์รักษาศรัทธา ตามความรับผิดชอบต่อกรรมที่เขาทำ)

- ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อคนสัตว์ทั้งหลาย
 หน้าที่ = มองเห็นความเสมอภาคกันในสัตว์ทั้งหลาย
 ผลปรากฏ = ระวังความขัดเคืองเสียใจและความคล้อยตามดีใจ
 ปทัสถาน = มองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตน ไม่อาจ
 ได้สุขพ้นทุกข์ตามใจชอบของตน

ค. สมบัติ (ความสมบูรณ์หรือความล้นฤทธิ์ผล) และ
 วิบัติ (ความล้นเหลว หรือการปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จผล)

ง. ขำศึก คือ อุกุศลคู่ปรับ ที่จะทำลายให้ธรรมซ้อนนั้นๆ เสียไป

	สมบัติ	วิบัติ	ขำศึกใกล้	ขำศึกไกล
เมตตา	สงบหายไร้ขัดเคือง	เกิดเสนาหา	ราคะ	พยาบาท
กรุณา	สงบหายไร้หึงสา	เกิดโศกเศร้า	โทมนัสโศกเศร้า	วิหิงสา
มุทิตา	สงบหายไร้ริษยา	เกิดสनुกสนาน	โสมนัส*	อรติ (ริษยา)
อุเบกขา	สงบหายไร้ชอบชัง	เกิดอัญญาณมุขขา	อัญญาณมุขขา*	ราคะ-ปฏิมะ*

*โสมนัส = ดีใจ เช่น ดีใจว่าตนจะพลอยได้รับผลประโยชน์

*อัญญาณมุขขา = อุเบกขาด้วยไม่รู้ (เฉยไม่รู้เรื่อง เฉยโง่ เฉยเมย เฉยเผลน)

*ราคะ-ปฏิมะ = โกรธ-เคือง; ชอบ-ชัง

จ. ตัวอย่างมาตรฐาน ที่คัมภีร์ทั้งหลายมักอ้าง เพื่อให้เห็นความหมายชัด

- เมื่อลูกยังเล็กเป็นเด็กเยาว์วัย
 แม่-เมตตา คือ รักใคร่เอาใจใส่ ถนอมเลี้ยงให้เจริญเติบโต
- เมื่อลูกเจ็บไข้เกิดมีทุกข์ภัย
 แม่-กรุณา คือ ห่วงใยปกปักรักษา หาทางบำบัดแก้ไข
- เมื่อลูกเจริญวัยเป็นหนุ่มสาวสวยสง่า
 แม่-มุทิตา คือ พลอยปลาบปลื้มใจ หวังให้ลูกงามสดใสนิยมนานเท่านั้น
- เมื่อลูกรับผิดชอบกิจการหน้าที่ของตนชวนขวายอยู่ด้วยดี
 แม่-อุเบกขา คือ มีใจนิ่งสงบเป็นกลาง วางเฉยคอยดู

ทั้งนี้ พึงทราบว่

- **ฉันทะ** คือ กัตตุกัมมัตถันตะ (ความอยากทำให้ดี หรือความต้องการที่จะทำให้คนสัตว์ทั้งหลายตั้งงามสมบุรณ์ปราศจากโทษข้อบกพร่อง เช่น อยากให้เขาประสบประโยชน์สุข พ้นจากทุกข์เป็นต้น) เป็นจุดเริ่ม (อาทิ) ของพรหมวิหารทั้ง 4
- การข่มระบิกิเลส (เช่นนิวรณ) ได้ เป็นท่ามกลาง ของพรหมวิหารทั้ง 4
- สมารถถึงอัปปนา เป็นที่จบ (สัมฤทธิ์จุดหมาย) ของพรหมวิหารทั้ง 4 นั้น

พจนานุกรมฯ = [161]

AIII.226; Dhs.262; Vism.320.

อญ.ปญจก 22/192/252; อภิ.ส. 34/190/75; วิสุทธิ.2/124.

[2.14] สังคหวัตถุ 4 (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวใจ

บุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี, หลักการสงเคราะห์ — *Saṅgahavatthu*: bases of social solidarity; bases of sympathy; acts of doing favours; principles of service; virtues making for group integration and leadership)

1. ทาน (การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วย ทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน — *Dāna*: giving; generosity; charity)

2. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีใจ หรือวาจา ชาบซึ่งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรี และความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ ประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐาน ทำให้มั่นใจ และนำขึ้นชมเชยถือ — *Piyavācā*: kindly speech; convincing speech)

3. อัถถจริยา (การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยเหลือปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม — *Atthacariyā*: useful conduct; rendering services; life of service; doing good)

4. สมานัตตตา* (ความมีตนเสมอ** คือ ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย ไม่เลือกรักผลักชัง ไม่ดูถูกเหยียดหยาม ไม่เอาวัดเอาเปรียบ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย และเสมอในสุขทุกข์ คือร่วมสุขร่วมทุกข์ โดยร่วมรับรู้ร่วมแก้ไขปัญหา ตลอดถึงวางตนเหมาะสม แก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์ และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี — *Samānattatā*: even and equal treatment; equality consisting in impartiality, participation and behaving oneself properly in all circumstances)

พจนานุกรมฯ = [186]

D.III.152,232; A.II.32,248; A.IV.218,363.

ที.ป.๑.11/140/167; 267/244; อ.จ.ต.ก.๒.21/32/42;
266/335; อ.จ.อ.ก.๒.23/114/222; อ.จ.น.ก.๒.23/209/377.

* ในปกรณ์ฝ่ายสันสกฤตของมหายาน เป็น *สมานารุธตา* (= บาลี *สมานตฤตา*) แปลว่า “ความเป็นผู้มีจุดหมายร่วมกัน หรือความคำนึงประโยชน์อันร่วมกัน” (having common aims; feeling of common good)

** คำแปลนี้ถือตามทีแปลกันมาเดิม แต่ตามคำอธิบายในคัมภีร์ น่าจะแปลว่า “ความมีตนร่วม” (participation) โดยเฉพาะมุ่งเอาร่วมสุขร่วมทุกข์

[2.15] ระบุ **นิวรณ 5** พัฒนา **ธรรมสมาธิ** ขึ้นมาแทน

ก. นิวรณ 5 (ธรรมที่ขวางกั้นการเจริญจิตเจริญปัญญา, ธรรมที่ครอบงำจิตปิดบังปัญญา ทำให้ไม่ก้าวหน้าในคุณความดี ไม่ให้บรรลุคุณพิเศษทางจิต และทำให้มองสิ่งทั้งหลายเคลือบคลุมพัวพันวุ่นวาย ไม่อาจรู้เห็นตามเป็นจริง, อุกุศลธรรมที่ทำให้จิตให้เศร้าหมองและทำปัญญาให้อ่อนกำลัง — *Nivaraṇa*: hindrances.)

1. กามฉันทะ (ความพอใจติดใคร่กาม, ความอยากได้สิ่งเสพบำเรอ ผัสสะ, โดยขอบเขต หมายถึงโลภะทั้งหมด เว้นแต่รูปราคะและอรูปราคะ — *Kāmachanda*: sensual desire)

2. พยาบาท (ความคิดร้าย, ความขัดเคืองแค้นใจ, โดยขอบเขต หมายถึงโทสะทั้งหมด — *Byāpāda*: illwill)

3. ถีนมิตตะ (ความหดหู่และเชื่องซึม, ความท้อแท้และเฉาซึม, ความท้อเหี่ยวและตื้อมึน — *Thīna-middha*: sloth and torpor)

4. อุทธัจจกุกกุกจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ, ความกระวนกระวายกลุ่มกังวล — *Uddhacca-kukkucca*: distraction and remorse; flurry and worry; restlessness and anxiety)

5. วิจิกิจจา (ความลังเลสงสัย, ความเคลือบแคลง — *Vicikicchā*: doubt; uncertainty)

เมื่อจิตปลอดจากนิวรณ 5 แล้ว **ธรรมสมาธิ** มีปราโมทย์ เป็นต้น ก็จะเกิดขึ้นแทนที่ และจิตก็จะเป็นสมาธิแน่วสนิทถึงขั้นอัปปนา คือได้ฌาน และสามารถเจริญปัญญาให้มองเห็นตามเป็นจริง

๗. ธรรมสมาธิ มืองค์ 5 (ความมั่นสนิทในธรรม, ภาวะจิตดีงาม ที่ ปลอดภัยแล้วมีธรรม 5 อย่างเกิดต่อทอดกัน นำไปสู่จิตตสมาธิ คือ การที่จิตสงบตั้งมั่น เป็นสมาธิ — *Dhamma-samādhi*: concentration of the Dhamma; firmness in the Dhamma)

1. ปราโมทย์ (ความร่าเริง เบิกบาน แจ่มใส — *Pāmojja*: cheerfulness; gladness; joy)

2. ปีติ (ความอิ่มใจ, ความปลื้มใจ — *Pīti*: rapture; elation)

3. ปัสสัทธิ (ความสงบเย็นกายใจ, ความผ่อนคลายรึ้นสบาย — *Passaddhi*: tranquillity; relaxedness)

4. สุข (ความน่านื่นใจ ไร้ข้อขัด — *Sukha*: happiness; ease)

5. สมาธิ (ความสงบอยู่ตัวมั่นสนิทของจิตใจ ไม่มีอะไรระคายกรวน — *Samādhi*: concentration)

ธรรม 5 อย่างนี้ จะเกิดขึ้นเมื่อการปฏิบัติธรรมก้าวหน้ามาด้วยดี ต่อแต่นี้ ผู้ปฏิบัติจะเดินหน้าสู่การบรรลุผลของสมณะ หรือของวิปัสสนา แล้วแต่กรณี ดังนั้น จึงใช้เป็นเครื่องตรวจสอบผลการปฏิบัติที่เป็นขั้นตอนในระหว่างได้ดี

พึงตั้งความรู้สึกที่ดีต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลาย โดยมีพรหมวิหาร 4 เป็นพื้นใจแผ่ขยายออกไป จันใด พึงเจริญธรรมสมาธิ โดยมีธรรมคือคุณสมบัติ ๕ อย่างนี้เพิ่มพูนขึ้นภายในใจ จันนั้น

[2.16] อุบาสกธรรม 5 และ สัปปริสธรรม 7

- **อุบาสกธรรม 5** (ธรรมของอุบาสกที่ดี, สมบัติ หรือองค์คุณของ อุบาสก/อุบาสิกาอย่างเยี่ยม — *Upāsaka-dhamma*: qualities of an excellent lay disciple)

1. **มีศรัทธา** (to be endowed with faith)
2. **มีศีล** (to have good conduct)
3. **ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกกรรม ไม่เชื่อมงคล** คือ มุ่งหวังผลจากการกระทำและการงาน มิใช่จากโชคลางและสิ่งที่ตื่นกันว่าลัคนาดีลัทธิ (not to be superstitious, believing in deeds, not luck)
4. **ไม่แสวงหาทักษิโณยนอกหลักคำสอนนี้** คือ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา (not to seek for the gift-worthy outside of the Buddha's teaching)
5. **กระทำบุพการในพระศาสนา** คือ ขวนขวายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาและกิจกรรมการบุญกุศลตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ถือเป็นเรื่องสำคัญ (to do his first service in a Buddhist cause)

อุบาสกผู้ประกอบด้วยธรรม 5 อย่างนี้ ชื่อว่าเป็น **อุบาสกรัตน** (อุบาสกแก้ว) หรือ **อุบาสกปทุม** (อุบาสกดอกบัว)

อุบาสิกาธรรม ก็พึงทราบเช่นเดียวกันนี้

พจนานุกรมฯ = [259]

A.III.206.

อง.ปญจก.22/175/230.

อนึ่ง บุคคลใดๆ จะเป็นคฤหัสถ์ ก็ตาม บรรพชิต ก็ตาม ที่จะตั้งมเลศประเสริฐได้ ต้องมี **สัปปริสธรรม 7** อย่างน้อย 5 ข้อ (=1, 2, 4, 5, 6)

• **สัปปริสธรรม 7** (ธรรมของสัตบุรุษ, ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ, ธรรมของผู้ดี, คุณสมบัติของคนที่ดีแท้ — *Sappurisa-dhamma*: qualities of a good man; virtues of a gentleman)

1. ธัมมัญญตา (ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือ รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ภาษุรู้ว่หลักธรรมข้ออื่นๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าหลักการ ปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าต้องกระทำเหตุอันนี้ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการหรือบรรลุจุดหมายอันนั้นๆ เป็นต้น — *Dhammāññutā*: knowing the law; knowing the principle; knowing the cause)

2. อัตถัญญตา (ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาสิตข้ออื่นๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้นๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนั้น เป็นต้น — *Atthaññutā*: knowing the meaning; knowing the purpose; knowing the consequence)

3. อัตตัญญตา (ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรายังไง ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม ทำการให้เหมาะกับตน และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป — *Attaññutā*: knowing oneself)

4. มัตตัญญูตา (ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น วิกิษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่าย โภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น — *Mattaññutā*: moderation; knowing how to be temperate; sense of proportion)

5. กาลัญญูตา (ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือปฏิบัติ การต่างๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสม เวลา เป็นต้น — *Kālaññutā*: knowing the proper time; knowing how to choose and keep time)

6. ปริสัณญูตา (ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้ กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้นๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำ กิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น — *Parisaññutā*: knowing the assembly; knowing the society)

7. ปุคคัลลัญญูตา หรือ ปุคคัลปโรปรัญญูตา (ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอรรถาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วย ดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น — *Puggalaññutā*: knowing the individual; knowing the different individuals)

วิกิษุผู้ประกอบด้วย**สัปปริสตรม 7** ข้อนี้ ชื่อว่า เป็นผู้มั่งคั่งครบ 9 แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ทรงประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ (ท่านแสดงไว้เฉพาะข้อหลัก 5 ข้อ คือ 1, 2, 4, 5, 6 อง.ปญจก. 22/131/166; A.III.148) จึงทรง **ยังกรรมจักร และอาณาจักร** ให้เป็นไปด้วยดี.

ชุดที่ ๓

หลักที่ต้องศึกษายังขึ้นไป

ก. ภูมิธรรมพื้นฐาน

[3.1] อริยสัจ 4; กิจในอริยสัจ 4;

และ ธรรม จัดตามกิจในอริยสัจ 4

- **อริยสัจ 4** (ความจริงอันประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ, ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ — *Ariyasacca: The Four Noble Truths*)

1. ทุกข์ (ความทุกข์, สภาพที่ทนได้ยาก, สภาวะที่บีบคั้น ชัดแจ้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความยั่งยืน ไม่อาจให้ความสมอยากได้จริง, ดังปรากฏในชาติ ชรา มรณะ การประสบสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานันธ์ 5 เป็นทุกข์ — *Dukkha: suffering; unsatisfactoriness; inadequacy*)

2. ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์, การก่อตัวขึ้นของทุกข์ เนื่องจากตัณหา 3 คือ กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม, อยากได้ออยากเสพ) ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ, อยากเป็นอยากคงอยู่ตลอดไป) และ วิภวตัณหา (ความทะยานอยากในวิภพ, อยากไม่เป็น อยากให้ดับหายสูญสิ้นพรากกันไป), ว่าอย่างเต็มกระบวนการ การก่อตัวขึ้นของทุกข์นั้น เป็นความปรากฏแห่งการที่ปัจจัยทั้งหลายเป็นเงื่อนไขหนุนเนื่องกันมา ตามหลักที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท อันมีอวิชชาเป็นมูล — *Dukkha-samudaya: the cause of suffering; origin of suffering*)

3. ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะปราศตันทาได้ ไม่ต้องขึ้นต่อตันทา, ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา ดับตัณหาสิ้นแล้ว ไม่มีอะไรยอมจิตใจติดข้อง ไม่ถูกตัณหาครอบงำชักจูง มีปัญญาเป็นอิสระ หลุดพ้น สงบ โปร่งโล่ง ผ่องใส ไร้ทุกข์ คือ นิพพาน — *Dukkha-nirodha*: the cessation of suffering; extinction of suffering)

4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ (อริย)อวัจฺจํคิกมรรค คือ มรรคมืองค์ 8 ซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า “ทางสายกลาง” อันสรุปลงตรงกับไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา — *Dukkha-nirodha-gāminī paṭipadā*: the path leading to the cessation of suffering)

อริยสัจ 4 นี้ เรียกกันสั้นๆ ว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค (*Dukkha, Samudaya, Nirodha, Magga*) ดู [3.11] มรรคมืองค์ 8

• **กิจในอริยสัจ 4** (หน้าที่อันจะพึงทำต่ออริยสัจ 4 แต่ละอย่าง, ข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นในอริยสัจ 4 แต่ละอย่าง จึงจะชื่อว่ารู้อริยสัจหรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว — *Ariyasaccesu kiccāni*: functions concerning the Four Noble Truths)

1. ปริยญา (การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ ตามหลักว่า ทุกข์ อริยสัจ ปริยณียะ ทุกข์ควรกำหนดรู้ คือ ควรศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา — *Pariññā*: comprehension; suffering is to be comprehended)

2. ปหานะ (การละ เป็นกิจในสมุทัย ตามหลักว่า ทุกขสมุทัย อริยสัจ ปหาตพพ สมุทัยควรละ คือ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา — *Pahāna*: eradication; abandonment; the cause of suffering is to be eradicated)

3. สังขิกิริยา (การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ ตามหลักว่า ทุกขนิโรธ อริยสัจจ์ สัจฉิกาทัพพํ นิโรธควรทำให้แจ้ง คือ เข้าถึง หรือบรรลุ ได้แก่การ เข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ — *Sacchikiriyā*: realization; the cessation of suffering is to be realized)

4. ภาวนา (การเจริญ เป็นกิจในมรรค ตามหลักว่า ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจ์ ภาเวตัพพํ มรรคควรเจริญ คือ ควรฝึกอบรม ลงมือ ปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย ได้แก่การลงมือแก้ไขปัญหา — *Bhāvanā*: development; practice; the path is to be followed or developed)

ในการแสดงอริยสัจจ์ ก็ดี ในการปฏิบัติธรรมตามหลักอริยสัจจ์ ก็ดี จะต้องให้อริยสัจจ์แต่ละข้อ สัมพันธ์ตรงกันกับกิจแต่ละอย่าง จึงจะเป็นการแสดง และเป็นการปฏิบัติโดยชอบ ทั้งนี้ วางเป็นหัวข้อได้ดังนี้

1. ทุกข์ เป็นขั้นแกลงปัญหา ที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต (ปริญา) — statement of evil; location of the problem.

2. สมุทัย เป็นขั้นวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไข กำจัดให้หมดสิ้นไป (ปหานะ) — diagnosis of the origin.

3. นิโรธ เป็นขั้นชี้บอกภาวะปราศจากปัญหา อันเป็นจุดหมาย ที่ต้องการ ให้เห็นว่าการแก้ปัญหานั้นเป็นไปได้ และจุดหมายนั้นควรเข้าถึง ซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ (สังขิกิริยา) — prognosis of its antidote; envisioning the solution.

4. มรรค เป็นขั้นกำหนดวิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติ ในการลงมือแก้ปัญหานั้น (ภาวนา) — prescription of the remedy; programme of treatment.

จำง่าย ๆ ว่า: **ทุกข์** ต้องรู้ทัน
นิโรธ ต้องลูถึง

สมุทัย ต้องละทิ้ง
มรรค ต้องลงมือทำ

- **ธรรม 4** (ธรรมทั้งปวงประดามี จัดประเภทตามลักษณะความสัมพันธ์ที่มนุษย์พึงปฏิบัติหรือเกี่ยวข้องเป็น 4 จำพวก อันสอดคล้องกับ **หลักอริยสัจ 4** และ **กิจในอริยสัจ 4** — *Dhamma*: all dhammas [states, things] classified into 4 categories according as they are to be rightly treated)

1. ปริญญไญยธรรม = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 1 คือ *ปริญญ* (ธรรมอันพึงกำหนดรู้, สิ่งที่ควรรอบรู้ หรือรู้เท่าทันตามสภาวะของมัน ได้แก่ **อุปาทานขันธ 5** กล่าวคือ ทุกข์และสิ่งทั้งหลายที่อยู่ในจำพวกที่เป็นปัญหาหรือเป็นที่ตั้งแห่งปัญหา — *Pariññeyya-dhamma*: things to be fully understood, i.e. the five aggregates of existence subject to clinging)

2. ปหาตัพพธรรม = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 2 คือ *ปหานะ* (ธรรมอันพึงละ, สิ่งที่จะต้องแก้ไขกำจัดทำให้หมดไป ว่าโดยต้นตอรากเหง้า ได้แก่ **อวิชชา** และ **ภวตัณหา** กล่าวคือธรรมจำพวกสมุทัยที่ก่อให้เกิดปัญหาเป็นสาเหตุของทุกข์ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า *อกุศลทั้งปวง* — *Pahātabba-dhamma*: things to be abandoned, i.e. ignorance and craving for being)

3. สัจฉิกาตัพพธรรม = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 3 คือ *สัจฉิกิริยา* (ธรรมอันพึงประจักษ์แจ้ง, สิ่งที่ได้ควรถึงหรือควรบรรลุ ได้แก่ **วิชชา** และ **วิมุตติ** เมื่อกล่าวโดยรวมยอด คือ **นิโรธ** หรือ **นิพพาน** หมายถึงธรรมจำพวกที่เป็นจุดหมาย หรือเป็นที่ดับหายสิ้นไปแห่งทุกข์หรือปัญหา — *Sacchikātabba-dhamma*: things to be realized, i.e. true knowledge and freedom or liberation)

4. ภาเวตัพพรหม = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 4 คือ ภาวนา (ธรรมอันพึงเจริญหรือพึงปฏิบัติบำเพ็ญ, สิ่งที่จะต้องปฏิบัติหรือลงมือทำได้แก่ ธรรมที่เป็นมรรค โดยเฉพาะสมณะ และวิปัสสนา กล่าวคือ ประดาธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติ หรือเป็นวิธีการที่จะทำหรือดำเนินการเพื่อให้บรรลุจุดหมายแห่งการสลายทุกข์หรือดับปัญหา — *Bhāvetabba-dhamma*: things to be developed, i.e. tranquillity and insight, or, in other words, the Noble Eightfold Path)

พจนานุกรมฯ = [206]

จบ ภูมิธรรมฯ [3.1]

M.III.289; S.V.52; A.II.246.

ม.อ.14/829/524; ส.ม.19/291-5/78; อ.จ.จุทก.21/254/333.

[3.2] ธรรมนิยาม 3 แสดงถึง ไตรลักษณ์

ธรรมนิยาม 3 ครอบคลุม นิยาม 5

- **ธรรมนิยาม 3** (กำหนดแห่งธรรมดา, ความเป็นไปอันแน่นอนโดยธรรมดา, กฎธรรมชาติ — *Dhamma-niyāma*: orderliness of nature; natural law)

1. สพฺเพ สงฺขารā อนิจฺจา (สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง — *Sabbe saṅkhārā aniccā*: all conditioned states are impermanent)

2. สพฺเพ สงฺขารā ทุกฺขา (สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์ — *Sabbe saṅkhārā dukkhā*: all conditioned states are subject to oppression, conflict or suffering)

3. สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา (ธรรมคือสังขตธรรมและอสังขตธรรมหรือสังขารและวิสังขารทั้งปวงไม่ใช่ตน — *Sabbe dhammā anattā*: all states are not-self or soulless)

พระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม หลักทั้งสามนี้ ก็มีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าเป็นแต่ทรงค้นพบ และนำมาเปิดเผยแสดงแก่ผู้อื่น.

พจนานุกรมฯ = [86]

A.I.285.

อ.จ.ต.ก.20/576/368.

หลัก **ธรรมนิยาม 3** นี้ แสดงให้เห็นลักษณะ 3 อย่าง ที่เรียกว่า **ไตรลักษณ์** ของสภาวะธรรมทั้งหลาย

- **ไตรลักษณ์** (ลักษณะ 3, อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมาย 3 อย่าง อันให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมัน — *Tilakkhaṇa: the Three Characteristics*)

1. อนิจจตา (ความเป็นของไม่เที่ยง คือ เกิดขึ้นมาแล้วก็ดับหายไป ๆ — *Aniccaṭṭā: impermanence; transiency*)

2. ทุกขตา (ความเป็นทุกข์ คือ ถูกปัจจัยต่างๆ ที่ขัดแย้งบีบคั้นให้ คงเดิมอยู่ไม่ได้ ขาดความสมบูรณ์หรือพร่อง/บกพร่องอยู่ตลอดเวลา — *Dukkhatā: state of suffering or being oppressed; imperfection*)

3. อนัตตตา (ความเป็นของไม่ใช่ตน คือ ไม่เป็นตัวตนซึ่งใครอาจยึดถือที่จะสั่งบังคับหรือให้เป็นไปได้ตามใจอยากของตน — *Anattatā: soullessness; state of being not-self*)

☉ ลักษณะเหล่านี้ มี 3 อย่าง จึงเรียกว่า **ไตรลักษณ์**

☉ ลักษณะทั้ง 3 เหล่านี้ มีแก่ธรรมที่เป็นสังขตะคือสังขารทั้งปวง เป็นสามัญเสมอกัน จึงเรียกว่า **สามัญลักษณะ** หรือ **สามัญลักษณ์** (*Sāmañña-lakkhaṇa: the Common Characteristics*)

[ไม่สามัญแก่ธรรมที่เป็นอสังขตะ อันได้แก่วิสังขาร ซึ่งมีเฉพาะลักษณะที่ 3 คือ อนัตตตาอย่างเดียว ไม่มีลักษณะ 2 อย่างต้น]

☉ ลักษณะทั้ง 3 เหล่านี้ ปรากฏอยู่ตามธรรมดาที่แน่นอน เป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือ **ธรรมนิยาม**

☉ คำว่า **ไตรลักษณ์** ก็ดี **สามัญลักษณ์** ก็ดี เกิดขึ้นในยุคอรรถกถา ส่วนในพระไตรปิฎก ลักษณะ 3 อย่างนี้ทรงแสดงไว้ในหลัก **ธรรมนิยาม**

พจนานุกรมฯ = [76]

S.IV.1; Dh.277-9.

ส.สพ.18/1/1; พ.ร.25/30/51.

ธรรมเนียม เป็นคำเรียกกฎธรรมชาติดังรวมๆ ครอบคลุมทั้งหมด และแท้จริง ทั้งหมดนั้นก็โยงเป็นกฎเดียวกัน เพียงแต่ในเวลาแสดง เมื่อจะให้คนทั่วไปเข้าใจ จำเป็นต้องยกมาพูดเป็นแง่ๆ ด้านๆ หรือจำแนกเป็นกฎย่อยๆ

ธรรมเนียม นี้ ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ 2 แบบ คือแบบที่ **1**. แสดงไตรลักษณ์ เรียกว่า **ธรรมเนียม 3** ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว แบบที่ **2**. แสดงปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

แบบที่ **2**. เป็นหลักใหญ่ลึกซึ้งมาก ในที่นี้ยังไม่ยกมาแสดง เพราะจะหนักเกินไป เพียงแต่เอ่ยถึงและชี้ความสำคัญว่า ถ้าจะเข้าใจไตรลักษณ์ในธรรมเนียมแบบที่ **1**. ให้ชัด ต้องลงไปถึงปฏิจจสมุปบาท (เช่น ที่ว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงนั้น มันมิใช่เปลี่ยนแปลงไปอย่างเลื่อนลอย แต่เป็นไปตามเหตุปัจจัย จึงต้องศึกษาระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลาย)

ขอยกพุทธพจน์เฉพาะส่วนนำหลัก มาเกริ่นไว้ (ส.น.16/61/30) ดังนี้

ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ชาติ (สภาวะความจริง) นั้น ก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมปฏิบัติ เป็นธรรมเนียม เป็นอิทัปปัจจยตา; ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงสภาวะนั้นแล้ว จึงบอก แสดง ... ทำให้เข้าใจง่าย และตรัสว่า จงดูสิ: “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ฯลฯ” ตกตก ... อิทัปปัจจยตา ดังกล่าวจะนี้แล เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท*

* **ปฏิจจสมุปบาท** นี้ ว่าโดยย่อ ที่ควรทราบก่อน มี ๒ หลัก

1. หลักทั่วไป:

ก) อิมลฺหิ สติ อิทัํ โหติ	เมื่อนี้มี นี่จึงมี
อิมสฺสอุปฺปาทา อิทัํ อุปฺปชฺชติ	เพราะนี้เกิดขึ้น นี่จึงเกิดขึ้น
ข) อิมลฺหิ อสติ อิทัํ น โหติ	เมื่อนี้ไม่มี นี่ก็ไม่มี
อิมสฺส นิโรธา อิทัํ นิรุชฺชติ	เพราะนี้ดับไป นี่ก็ดับ (ด้วย)
2. หลักเฉพาะ - แสดงกระบวนการแห่งชีวิต (แบบอื่น เช่น กระบวนการทางสังคม ก็มี)

๑. เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี	๒. เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี
๓. เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี	๔. เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
๕. เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี	๖. เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
๗. เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตณฺหาจึงมี	๘. เพราะตณฺหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
๙. เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี	๑๐. เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี
๑๑. เพราะชาติเป็นปัจจัย ขรามรณะจึงมี - โสกะ ปรีทเวฯ ทุกข์ ... จึงมีพร้อม	

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนั้น จึงมี ด้วยประการฉะนี้
 (จะเห็นว่า องค์หัวข้อ ของ**ปฏิจจสมุปบาท** แบบนี้มี มี ๑๒)

ดังได้กล่าวแล้วว่า **ธรรมนิยาม** เป็นคำเรียกกฎธรรมชาติอย่างรวมๆ ครอบคลุมทั้งหมด เมื่อจะอธิบายอาจแยกเป็น **นิยาม** คือกฎย่อยๆ ได้หลายอย่าง ในที่นี้จะกล่าวถึงนิยามสำคัญที่ท่านแสดงไว้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับมนุษย์มาก 5 อย่าง เรียกว่า **นิยาม 5**

- **นิยาม 5** (กำหนดอันแน่นอน, ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ — *Niyāma*: orderliness of nature; the five aspects of natural law)

1. อุตุนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิจึงหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศ และฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ — *Utu-niyāma*: physical inorganic order; physical laws)

2. พีชนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุกรรมเป็นต้น — *Bija-niyāma*: physical organic order; biological laws)

3. จิตตนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต — *Citta-niyāma*: psychic law)

4. กรรมนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ คือกระบวนการแห่งเจตจำนงในการให้ผลของการกระทำ — *Kamma-niyāma*: order of act and result; the law of Kamma; moral laws)

5. ธรรมนิยาม (กฎธรรมชาติหลักใหญ่ทั่วไป โดยเฉพาะในเรื่องความสัมพันธ์ ความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัย และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย — *Dhamma-niyāma*: order of the norm; the general law of cause and effect; causality and conditionality)

พจนานุกรมฯ = [223]

DA.II.432; DhsA.272.

ที่.อ.2/34; สงคณ.อ.408.

[3.3] ขันธ์ 5 หรือ เบญจขันธ์ (กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์บุคคล ตัวตน เรา-เขา เป็นต้น, ส่วนประกอบห้าอย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต — *Pañca-khandha*: the Five Groups of Existence; Five Aggregates)

1. รูปขันธ์ (กองรูป, ส่วนที่เป็นรูป, ร่างกาย พหุติกรรม และคุณสมบัติต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย, ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด, สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ — *Rūpa-khandha*: corporeality)

2. เวทนาขันธ์ (กองเวทนา, ส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์, ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ — *Vedanā-khandha*: feeling; sensation)

3. สัญญาขันธ์ (กองสัญญา, ส่วนที่เป็นความกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้นๆ ได้, ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ 6 เช่นว่า ขาว เขียว ดำ แดง เป็นต้น — *Saññā-khandha*: perception)

4. สังขารขันธ์ (กองสังขาร, ส่วนที่เป็นการปรุงแต่ง, สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ, คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อกุศล อัปยากฤต — *Sankhāra-khandha*: mental formations; volitional activities)

5. วิญญาณขันธ์ (กองวิญญาณ, ส่วนที่เป็นการรู้แจ้งอารมณ์, ความรู้ อารมณ์ทางอายตนะทั้ง 6 มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ได้แก่ วิญญาณ 6 — *Viññāṇa-khandha*: consciousness)

ขันธ์ 5 นี้ ย่อลงเป็น 2 คือ นาม และ รูป;

- รูปขันธ์ จัดเป็น รูป,
- 4 ขันธ์นอกนั้น เป็น นาม.

อีกอย่างหนึ่ง จัดเข้าใน **ปรมัตถกรรม 4:**

- วิญญาณขันธ์เป็น จิต,
- เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ เป็น เจตสิก,
- รูปขันธ์ เป็น รูป,
- ส่วน นิพพาน เป็นขันธ์วินิมุต คือ พ้นจากขันธ์ 5

ขันธ์ 5 นั้นแหละ ที่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน คือ เป็นที่โคจรของอุปาทาน เรียกว่า **อุปาทานขันธ์ 5**

พจนานุกรมฯ = [216]

S.III.47; Vbh.1.

ส.ช.17/95/58; อภ.วิ.35/1/1.

[☆☆]อายตนะภายใน 6 และอายตนะภายนอก 6

ดู [3.4] ทวาร 6 และ ทวาร 3.

[3.4] ทวาร 6 และ ทวาร 3

ก. ทวาร/ผัสสทวาร 6 (ทางรับรู้และเสพอารมณ์ — *Dvāra*: sense-doors)

1. จักขุทวาร (ทวารคือ ตา — *Cakkhu-dvāra*: eye-door)
2. โสตทวาร (ทวารคือ หู — *Sota-dvāra*: ear-door)
3. ฆานทวาร (ทวารคือ จมูก — *Ghāna-dvāra*: nose-door)
4. ชิวหาทวาร (ทวารคือ ลิ้น — *Jivhā-dvāra*: tongue-door)
5. กายทวาร (ทวารคือ กาย — *Kāya-dvāra*: body-door)
6. มโนทวาร (ทวารคือ ใจ — *Mano-dvāra*: mind-door)

เรียกสั้นๆ ง่ายๆ ว่า จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน หรือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

พจนานุกรมฯ = [78]

S.IV.194.

ส.สพ.18/342/242.

ผัสสทวาร 6 นี้ มีชื่อเฉพาะว่า **อายตนะภายใน 6** (อวัชฌัตติกายตนะ = ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือเด่นต่อความรู้ ฝ่ายภายใน — *Ajjhattikāyatana*: internal sense-fields คือ จักขุ-ตา โสตะ-หู ฆานะ-จมูก ชิวหา-ลิ้น กาย-กาย มโน-ใจ ที่กล่าวข้างต้น)

ผัสสทวาร 6/อายตนะภายใน 6 นี้ ในพระบาลีบางที่เรียกว่า **ผัสสาชยตนะ 6**

ถ้ากล่าวรวมกันทั้งชุด เรียกว่า **สพายตนะ** (แปลว่า อายตนะ 6)

ทั้ง 6 นี้ เรียกอีกอย่างว่า **อินทริย์ 6** เพราะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน แต่ละอย่าง เช่น จักขุเป็นเจ้าการในการเห็น เป็นต้น

พจนานุกรมฯ = [276]

D.III.243; M.III.216; Vbh.70.

ที่ป.๑.11/304/255; ม.อ.๑.14/619/400; อภิ.วิ.35/99/85.

ผัสสทวาร 6 นี้ เป็นคู่กับ **อารมณ์ 6** (สิ่งที่จิตยึดเหนี่ยว, สิ่งที่ถูกรับรู้ — *Ārammaṇa*: sense-objects)

อารมณ์ 6 ก็คือ **อายตนะภายนอก 6** (พาหิรายตนะ = ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือเด่นต่อความรู้ ฝ่ายภายนอก — *Bāhīrayatana*: external sense-fields) ที่เป็นคู่กับ **อายตนะภายใน 6**

ได้กล่าวแล้วว่า ผัสสทวาร 6/อายตนะภายใน 6/ผัสสาชยตนะ 6/สพายตนะ/อินทริย์ 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน)

อารมณ์ 6/อายตนะภายนอก 6 ที่เป็นคู่กัน ก็คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ซึ่งจะกล่าวดังต่อไปนี้

1. **รูปะ** (รูป, สิ่งที่เห็น หรือ วัณณะ คือสี — *Rūpa*: form; visible objects)
2. **สัทตะ** (เสียง — *Sadda*: sound)
3. **คันธะ** (กลิ่น — *Gandha*: smell; odour)
4. **รสะ** (รส — *Rasa*: taste)
5. **โผฏฐัพพะ** (สิ่งสัมผัสสกาย, สิ่งที่ถูกต้องกาย — *Phoṭṭhabba*: touch; tangible objects)
6. **ธรรม หรือ ธรรมารมณ** (อารมณ์ที่เกิดกับใจ, สิ่งที่ใจนึกคิด — *Dhamma*: mind-objects)

เรียกสั้นๆ ง่ายๆ ว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ

พจนานุกรมฯ = [277]

D.III.243; M.III.216; Vbh.70.

ทีป.ป.11/305/255; ม.อ.14/620/400; อภิ.วิ.35/99/85.

ป.ทวาร/กรรมทวาร 3 (ทางทำกรรม — *Dvāra*: door; channel of action)

1. **กายทวาร** (ทวารคือกาย, ทางทำกายกรรม — *Kāya-dvāra*: the body-door; channel of bodily action)
2. **วจีทวาร** (ทวารคือวาจา, ทางทำวจีกรรม — *Vacī-dvāra*: the speech-door; speech as a door of action)
3. **มโนทวาร** (ทวารคือใจ, ทางทำมโนกรรม — *Mano-dvāra*: the mind-door; mind as a door of action)

ในพระไตรปิฎก ใช้สั้นๆ ว่า กาย วาจา/วจี มโน (=กาย วาจา ใจ)

พจนานุกรมฯ = [77]

Dh.234.

นัย ชุ.ธ.25/27/46; มงฺคล.1/252/243.

ข. โภธิปฏิบัติ

[3.5] โภธิปักขิยธรรม 37 (ธรรมอันเป็นฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้, ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค — *Bodhipakkhiya-dhamma*: virtues partaking of enlightenment; qualities contributing to or constituting enlightenment; enlightenment states)

1. สติปัฏฐาน 4 ดู [3.12]	2. สัมมัปปธาน 4 ดู [3.13]
3. อธิธิบาท 4 ดู [3.14]	4. อินทรีย์ 5 ดู [3.15]
5. พละ 5 ดู [3.15]	6. โพชฌงค์ 7 ดู [3.16]
7. มรรคมมีองค์ 8 ดู [3.11]	

“โภธิปักขิยธรรม” นี้ ตามที่ทั่วไปในพระไตรปิฎก ตรัสไว้เพียงเป็นคำรวมๆ โดยไม่ได้ระบุชื่อองค์ธรรม

นอกจากในสังยุตตนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก ที่มีพุทธพจน์ระบุว่า ได้แก่ **อินทรีย์ 5** (ส.ม.19/1024/301; 1041-3/305; 1071-1081/313-5) และในคัมภีร์วิมังกค์ แห่งพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งไขความว่า ได้แก่ **โพชฌงค์ 7** (อภิ.วิ.35/611/336)

ธรรมชุดนี้ เมื่อตรัสระบุชื่อทั้งชุดในพระสูตร ทรงเรียกว่าเป็น **อภิญาเทสิตธรรม** (เช่น ที่.ม.10/107/141; ที่.ปา.11/108/140; ม.อ.14/54/51)

ในพระวินยปิฎก ท่านแสดงธรรม 37 นี้ไว้เป็นคำจำกัดความของคำว่า **มรรคภาวนา** (ดู วินย.1/236/175; 2/308/212)

ในพระอภิธรรม เรียกธรรม 37 นี้ว่าเป็น **ลัทธิธรรม** (อภิ.วิ.35/958/603)

นอกจากนั้น ธรรม 37 ชุดนี้ยังได้ชื่อว่าเป็น **สันติบาท** คือธรรมที่เป็นไปเพื่อการบรรลุสันติ (รวมทั้งเป็น **อมตบาท** และ **นิพพานบาท** เป็นต้น — พ.ม. 29/701/414; พ.จ. 30/391/188) และเป็น **เสรีธรรม** หรือ **ธรรมเสรี** (พ.จ. 30/681/340; 684/342)

ต่อมา ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา รวมถึงวิสุทธิมรรค จีระนุและแจกแจงไว้ชัดเจนว่า **โภธิปักขิยธรรม 37** ประการ ได้แก่ธรรมเหล่านี้ (ดู อ.อ.1/77; อิตติ.อ. 287; ปฎิ.ส.อ.2/95, 196, 261; วิสุทธิ.3/328)

พจนานุกรมฯ = [352]

Vism.681.

วิสุทธิ.3/328.

[3.5] **โพธิปักขิยธรรม ๓๗** ที่แสดงไว้ข้างบนนี้ เรียงลำดับหมวดธรรมย่อยตามที่ปรากฏแบบปกติทั่วไป ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเรียงตามจำนวนข้อธรรมจากน้อยไปหามาก (คือ 4-4-4-5-5-7-8)

แต่ที่จะแสดงต่อไปนี้เป็น การเรียงลำดับเชิงปฏิบัติ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสใน **สพ่ายตนวิวัคคสูตร** (ม.อ.14/829/524; ฉบับพม่า และฉบับอักษรโรมันเรียกว่า มหาสพ่ายตนิกสูตร)

☉ ในพระสูตรดังกล่าว พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเริ่มตั้งแต่การปฏิบัติที่ถูกและที่ผิดต่ออายตนะทั้งหลาย ว่า บุคคลผู้ไม่รู้เท่าทันตา หู ฯลฯ รูป เสียง ฯลฯ ตลอดจนเวทนา เมื่อรับรู้แล้วก็ไปติด หมกมุ่น ลุ่มหลงอยู่ที่ตา หู ฯลฯ รูป เสียง ฯลฯ ตลอดจนการเสวยอารมณ์สุขทุกข์ต่างๆ จึงเป็นเหตุให้อุปาทานขั้นธกัถวขึ้น แล้วตักตวงและความแผดเผาเราร้อนต่างๆ ก็พอกพูนขึ้น จึงประสบความทุกข์

ในทางตรงข้าม บุคคลผู้รู้เข้าใจตา หู ฯลฯ รูป เสียง ฯลฯ ตลอดจนเวทนา ตามเป็นจริง เมื่อรับรู้แล้วก็ไม่ได้ติดหลงอยู่ที่ตา หู ฯลฯ รูป เสียง ฯลฯ ตลอดจนการเสวยอารมณ์สุขทุกข์ต่างๆ ทำให้อุปาทานขั้นธกัถวขึ้นไม่ได้ ตักตวงและความแผดเผาเราร้อนต่างๆ ก็ดับหาย จึงได้เสวยความสุข

สำหรับบุคคลที่รู้เข้าใจปฏิบัติอยู่อย่างถูกต้องแบบหลังนี้ **ทิวฐิ** จนถึง **สมาธิที่เขามี** ย่อมเป็นสัมมาไปหมด (ดังนั้น) เขาก็มี**อัญญังคิกมรรค** ซึ่งเจริญจนเต็มบริบูรณ์ไปในตัว

ถึงตอนนี้อย่าให้สังเกตพุทธพจน์ที่ตรัสต่อไปว่า

เมื่อเขาเจริญอริยอัฏฐังคิก**มรรค**นี้อยู่อย่างนี้ สติปัฏฐาน แม่ทั้ง 4 สัมมปธาน แม่ทั้ง 4 อิทธิบาท แม่ทั้ง 4 อินทรีย์ แม่ทั้ง 5 พละ แม่ทั้ง 5 โพชฌงค์ แม่ทั้ง 7 ก็ถึงความเจริญเต็มบริบูรณ์

และยังตรัสต่อไปอีกว่า

(พร้อมนั้น) เขาย่อมมีธรรม 2 อย่างนี้ ดำเนินเข้าคู่กันไป (ยุคนัทระ) คือ สมถะ และ วิปัสสนา

เขา ^{ู้} เข้าใจแล้ว	เท่าทัน	ซึ่งธรรมทั้งหลายที่พึง ปริณฺญา
เขา ^{ู้} เข้าใจแล้ว	ละเสีย	ซึ่งธรรมทั้งหลายที่พึง ปหาน
เขา ^{ู้} เข้าใจแล้ว	เจริญ	ซึ่งธรรมทั้งหลายที่พึง ภาวนา
เขา ^{ู้} เข้าใจแล้ว	ลุถึง	ซึ่งธรรมทั้งหลายที่พึง สังนิกริยา

โดยถือลำดับตามที่ตรัสในพระสูตรข้างต้น จึงจะแสดงหมวดธรรมกลุ่มนี้ เริ่มจาก**มรรค** และธรรมที่เนื่องด้วยมรรคนั้น

ในเรื่อง**มรรค**นั้น ขอยกพุทธพจน์ส่วนหนึ่งมาแสดงนำไว้ ดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมสรรเสริญ**สัมมาปฏิบัติ** ไม่ว่า ของบรรพชิต หรือของคฤหัสถ์, คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ปฏิบัติชอบแล้ว เพราะการปฏิบัติชอบนั้นเป็นเหตุ ย่อมยังกุศลธรรมอันเป็นทางหลุดพ้นให้สำเร็จได้; ก็**สัมมาปฏิบัติ** คืออะไร? ได้แก่ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ"

"ทางนั้น ชื่อว่าทางสายตรง ทิศนั้น ชื่อว่าทิศปลอดภัย รถ ชื่อว่ารถไร้เสียง ประกอบด้วยวงล้อแห่งธรรม (ธรรมจักร) มีหิริ เป็นฝา มีสติเป็นกระดาน ธรรมรถนั้นเรบอกให้มีสัมมาทิฐินำหน้า เป็นสารถี บุคคลใดมียานเช่นนี้ จะเป็นสตรี หรือบุรุษ ก็ตาม เขาย่อมไชยานนั้น (ขับไป) ถึงในสำนักแห่งนิพพาน"

[3.6] ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ 2 บุพนิमितแห่งมรรค 7 และ วุฒิ 4

- **ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ 2** (ทางเกิดแห่งแนวคิดที่ถูกต้อง, ต้นทางของปัญญาและชีวิตที่ดีงาม — *Sammāditṭhi-paccaya*: sources or conditions for the arising of right view)

1. ปรโตโฆสะ (“เสียงจากผู้อื่น”; การกระตุ้น ชักจูง หรืออิทธิพลจากภายนอกที่ดี เช่น คบหา ได้แบบอย่าง ฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน หาความรู้ สันทนา ปรีक्षा ซักถาม โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็น กัลยาณมิตร — *Paratoghosa*: “another's utterance”; inducement by others; hearing or learning from others)

ข้อนี้เป็น **ปัจจัยภายนอก** หรือปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม

2. โยนิโสมนสิการ (“การทำในใจโดยแยบคาย”; การคิดถูกวิธี หรือคิดเป็น, การรู้จักมองรู้จักคิดแยบคายให้ได้ประโยชน์และเข้าถึงความจริง เช่น ด้วยการวิเคราะห์ห่องค์ประกอบ สืบสาวเหตุปัจจัย แยกแยะปัญหาและเรื่องราวทั้งหลายตามสภาวะและความสัมพันธ์ ฯลฯ — *Yonisomanasikāra*: reasoned attention; systematic attention; genetical reflection; analytical reflection)

ข้อนี้เป็น **ปัจจัยภายใน** ที่จะทำให้ฟังตนได้จริง

ข้อที่ 1 ในที่นี้ใช้คำกลางๆ และกว้างๆ ฟังทราบว่ **ปรโตโฆสะ** ฝ่ายดีที่ท่านนั้น คือ **กัลยาณมิตรตตา** (ความมีมิตรดี/มีกัลยาณมิตร)

อาศัยธรรม ๒ อย่างนี้ ก็จะทำ**สัมมาทิฐิ**ให้เกิดขึ้น และชีวิตก็จะดำเนินก้าวไปใน **มรรคมงคล ๘** หรือ **อริยอัฏฐังคิกมรรค**

พจนานุกรมฯ = [34]

M.I.294; A.I.87.

ม.ม.12/497/539; อ.พุทธ. 20/371/110.

(ปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ ก็มี 2 อย่าง คือ ปรโตโฆสะ ที่ไม่ดี และ โยนิโสมนสิการ คือตรงข้ามกับที่กล่าวมานี้)

ด้วยเหตุที่เป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นข้อแรกของ**มรรค** ธรรม 2 อย่างนั้น จึงเป็น**บุพนิमितแห่ง**(การเกิดขึ้นของ)**มรรค** ด้วย

บุพนิमितแห่งมรรค นั้น นอกจากปรโตโฆสะที่ดี และโยนิโสมนสิการ แล้ว ยังมีอีก 5 ข้อ รวมเป็น **บุพนิमितแห่งมรรค 7**

● **บุพนิमितแห่งมรรค 7** (ธรรมที่เป็นเครื่องหมายบ่งบอกล่วงหน้าว่า มรรคมงคล 8 ประการอันประเสริฐจะเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น ดุจแสงอรุณเป็นบุพนิमितของการที่ดวงอาทิตย์จะอุทัย, แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดี, รุ่งอรุณของการศึกษา — *Magguppāda-pubbanimitta*: a foregoing sign for the arising of the Noble Eightfold Path; precursor of the Noble Path; harbinger of a good life or of the life of learning)

1. **กัลยาณมิตตตา** (ความมีกัลยาณมิตร, มีมิตรดี, คบหาคนที่เป็แหล่งแห่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี — *Kalyāṇamittatā*: good company; having a good friend; association with a good and wise person)

2. **ศีลสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยศีล, การทำศีลให้ถึงพร้อม, ตั้งตนอยู่ในวินัยและมีความประพฤติทั่วไปดีงาม — *Sīla-sampadā*: perfection of morality; accomplishment in discipline and moral conduct)

3. **จันทสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยจันทะ, การทำจันทะให้ถึงพร้อม, ความใฝ่ใจอยากจะทำกิจหน้าที่และสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้องให้ดีงาม, ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ — *Chanda-sampadā*: perfection of aspiration; accomplishment in constructive desire)

4. อัตตสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกดีแล้ว, การทำตนให้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของผู้ที่พัฒนาแล้วโดยสมบูรณ์ ทั้งด้านกาย คีล จิต และปัญญา [ที่จะเป็น ภาวิตัตต์ คือผู้มีตนอันได้พัฒนาแล้ว] — *Atta-sampadā*: perfection of oneself; accomplishment in self that has been well trained; dedicating oneself to training for the realization of one's full human potential; self-actualization)

5. ทิฏฐิสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ, การทำทิฏฐิให้ถึงพร้อม, การตั้งอยู่ในหลักความคิดความเชื่อถือที่ถูกต้องดีงามมีเหตุผล เช่น ถือหลักความเป็นไปตามเหตุปัจจัย — *Diṭṭhi-sampadā*: perfection of view; accomplishment in view; to be established in good and reasoned principles of thought and belief)

6. อัปมาทสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท, การทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม — *Appamāda-sampadā*: perfection of heedfulness; accomplishment in diligence)

7. โยนิโสมนสิการสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ, การทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม, ความฉลาดคิดแยบคายให้ได้ประโยชน์และความจริง — *Yonisomanasikāra-sampadā*: perfection of wise reflection; accomplishment in systematic attention)

เมื่อใดธรรมที่เป็นบุญนิमित 7 ประการนี้ แม้อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดมีในบุคคลแล้ว เมื่อนั้นย่อมเป็นอันหวังได้ว่าเขาจักเจริญ พัฒนา ทำให้มาก ซึ่ง**มรรคมีองค์ 8** คือจักดำเนินก้าวไปใน**มัชฌิมาปฏิปทา**

ด้วยเหตุที่เป็น “บุญนิमितแห่งมรรค” ธรรมทั้ง 7 นี้ จึงเรียกได้ว่าเป็น “**บุพภาคของการศึกษา**” คือเป็นเบื้องต้นที่นำเข้าสู่**ไตรสิกขา**

บุพนิมิตแห่งมรรค 7 ซึ่งมีปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ 2 เป็นหลักใหญ่ คุมหัวและท้ายขบวนนี้ เป็นตัวนำเข้าสู่มรรค และหนุนให้ก้าวไปในมรรค แต่ในการก้าวไปในมรรค คือทางชีวิตที่ชอบธรรมและเจริญงอกงาม ซึ่งเป็นภาคปฏิบัติ จะต้องเน้นการพัฒนาปัญญา ตามหลัก**ปัญญาวัชระ 4**

• **ปัญญาวัชระ 4** (ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญงอกงาม แห่งปัญญา, หลักการพัฒนาปัญญา — *Paññāvuḍḍhi-dhamma*: virtues conducive to growth in wisdom; principle of wisdom-development)

1. สัมปยุตตสมาคม (“เสวนาสัตบุรุษ”, คบหาผู้รู้ผู้ทรงธรรมเป็น กัลยาณมิตร, เสวนา คือเลือกคบหาอยู่กับผู้ใดมีปัญญา เข้าถึงแหล่งความรู้ และแบบอย่างหรือผู้นำทางที่ดี — *Sappurisa-saṃseva*: association with good and wise persons)

2. สัทธัมมัสสวนะ (“สดับสัทธรรม”, เสาะสดับธรรมของสัตบุรุษ, ใส่ใจ เล่าเรียนฟังอ่านหาความรู้ที่เป็นหลักเป็นสาระจริงแท้ — *Saddhammasavana*: hearing the good teaching)

3. โยนิโสมนสิการ (“ทำในใจโดยแยบคาย”, รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุ ผลโดยถูกวิธี, รู้จักคิดวิเคราะห์วิจัยสิ่งที่ได้เล่าเรียนนั้น ให้รู้ความจริง แจ่มชัด และจับสาระที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้ — *Yoniso-manasikāra*: analytical reflection; wise attention)

4. ธัมมานุธัมมปฏิบัติ (“ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม”, ปฏิบัติธรรมถูกหลัก, นำความรู้เข้าใจที่ได้จากการเล่าเรียนวิเคราะห์วิจัยไปปฏิบัติหรือใช้ ให้ หลักการและวิธีปฏิบัติทั้งหลายประสานสอดคล้องเป็นระบบสัมพันธ์อันถูกต้องที่จะสัมฤทธิ์ผลบรรลุจุดหมาย, ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม — *Dhammānuddhammapāṭipatti*: practice in accord with the system of the Dhamma; living in conformity with the Dhamma)

วงการเล่าเรียนธรรมสืบกันมาในประเทศไทย รู้จักกรรมหมวดนี้ในชื่อสั้นๆ ว่า **วุฒิ/วุทธิ 4** และอธิบายความหมายแบบที่มุ่งให้คนทั่วไปนำไปใช้ประโยชน์อย่างกว้างๆ

ปฏัญญาวุฒิธรรม 4 นี้ เป็น **โสตตาปัตติยงค์ 4** (“องค์คุณเครื่องบรรลุโสตตา”, คุณสมบัติที่ทำให้เป็นโสตตาบัน) คือเป็นองค์ประกอบหลักที่ทำให้เข้าถึงกระแส (=มรรค - ส.ม.19/1430/434=S.V.347) ที่นำไปสู่การตรัสรู้ และเป็นคุณสมบัติชุดหนึ่งที่แสดงถึงความเป็นโสตตาบัน

พจนานุกรมฯ = [179]

A.II.245.

อง.จตุกก.21/248/332.

[3.7] มรรคมืองค์ 8 หรือ อัฏฐังคิกมรรค (เรียก

เต็มว่า **อริยอัฏฐังคิกมรรค** แปลว่า “ทางมืองค์แปดประการ อันประเสริฐ” หรือ **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** แปลว่า “ทาง/ข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์” — *Atthaṅgika-magga*: the Noble Eightfold Path)

องค์ 8 ของมรรค (มัคคังคะ — factors or constituents of the Path) มีดังนี้

1. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้ริยสัจ 4 หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้กุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือเห็นปฏิจาสมุปบาท — *Sammāditṭhi*: Right View; Right Understanding)

2. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปปิ (ความคิดปลอดจากกาม, ความคิดไม่ครุ่นข้องหรือเคลือบแฝงด้วยความอยากได้ใคร่เอาเสียสพ, คิดในทางสละ ไม่โลภ) **อพยาบาทสังกัปปิ** (ความคิดปลอดจากความมุ่งร้ายแค้นเคือง, คิดด้วยเมตตา) **อวิหิงสาสังกัปปิ** (ความคิดปลอดจากการข่มเหงเบียดเบียน, คิดเกื้อการุณย์) — *Sammāsaṅkappa*: Right Thought)

3. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ ได้แก่ เว้นวจีทุจริต 4 กล่าววจีสุจริต 4*
— *Sammāvācā*: Right Speech)
4. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ ได้แก่ เว้นกายทุจริต 3 ประกอบ
กายสุจริต 3 — *Sammākammanta*: Right Action)
5. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ
— *Sammā-ājīva*: Right Livelihood)
6. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ ได้แก่ การเพียรพยายามตามหลัก
ปธาน หรือ สัมมปปธาน 4 — *Sammāvāyāma*: Right Effort)
7. สัมมาสติ (ระลึกชอบ ได้แก่ การมีสติทัน ที่ดำเนินไปตามหลัก สติ
ปัฏฐาน 4 — *Sammāsati*: Right Mindfulness)
8. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ การมีสมาธิที่เจริญขึ้นตามหลัก
ฌาน 4 — *Sammāsamādhi*: Right Concentration)

องค์ 8 ของมรรค จัดรวมเป็น 3 หมวด ตรงกับไตรสิกขา คือ ข้อ 3, 4, 5 เป็น ศีล ข้อ 6, 7, 8 เป็น สมาธิ ข้อ 1, 2 เป็น ปัญญา ดู [1.6] สิกขา 3; และหมวดธรรมที่อ้างอิงทั้งหมด

มรรคมองค์ 8 นี้ เป็นอริยสัจจ ข้อที่ 4 และได้ชื่อว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง เพราะเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดับทุกข์ ปลอดปัญหา ไม่ข้องแวะที่สุดทั้งสอง คือ กามสุขัลลิกานุโยค และ อตตกิลมณานุโยค ดู [3.1] อริยสัจจ 4

พจนานุกรมฯ = [293]

DII.312; MI.61; MIII.251; Vbh.235.

จบ ภูมิธรรมฯ [3.7]

ที่ม.10/299/348; มมุ.12/149/123; มอ.14/704/453; อภิวิ.35/669/307.

* วจีสุจริต 4 นอกจากที่แสดงข้างต้น [2.8] (หน้า ๒๗) บางแห่งตรัสระบุไว้ ได้แก่

1. สัจจวาจา คือ คำจริง, พูดตรงตามที่เป็นจริง
2. อปิสุณวาจา คือ คำพูดไม่ส่อเสียด, พูดสมานสามัคคี
3. สันถวาจา คือ คำอ่อนโยน, พูดสุภาพ ไพเราะ
4. มันทาภาสา คือ ถ้อยคำที่เกิดจากความคิด, พูดด้วยความรู้สึก, พูดจามีเหตุผลแต่พอประมาณ, พูดแต่พอดี

[3.8] สติปัฏฐาน 4 (ที่ตั้งของสติ หรือการตั้งอยู่แห่งสติ หมายถึง การมีสติปรากฏตัวทำงานพร้อมอยู่ อันคอยกำกับจิตไว้ ให้หันต่ออารมณ์ คือสิ่งที่เกี่ยวข้องรับรู้รับทราบ โดยช่วยให้ปัญญาตามดูรู้ทันมองเห็นสิ่งนั้นๆ ตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน แล้วดำรงจิตเป็นอิสระอยู่ได้ ไม่เกิดมีความติดใจ-ขัดใจ ยินดี-ยินร้าย ชอบ-ชัง ประชง-ประแดง ขึ้นมาครอบงำ — *Satipaṭṭhāna: foundations of mindfulness*)

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การมีสติตั้งกำหนดอยู่ พร้อมด้วย สัมปชัญญะคือปัญญา ที่ตามดูรู้ทันสภาวะและความเคลื่อนไหวเป็นไปทางกาย โดยรู้เห็นตามความเป็นจริงของมัน ที่เป็นแต่เพียงกาย ไม่หลงไปตามที่ยึดถือกันว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Kāyā-nupassanā--: contemplation of the body; mindfulness as regards the body*)

ท่านจำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายอย่าง คือ *อานาปานสติ* กำหนดลมหายใจ 1 *อิริยาบถ* กำหนดรู้ทันอิริยาบถ 1 *สัมปชัญญะ* สร้างสัมปชัญญะในการกระทำ ความเคลื่อนไหวทุกอย่าง 1 *ปฏิกลมนสิการ* พิจารณาส่วนประกอบ อันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้ 1 *ธาตุมนสิการ* พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่างๆ 1 *นวสีวิภา* พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อันแปลกกันไปใน 9 ระยะเวลา ให้เห็นคติธรรมตา ของร่างกาย ของผู้อื่นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น 1

2. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การมีสติตั้งกำหนดอยู่ พร้อมด้วย สัมปชัญญะคือปัญญา ที่ตามดูรู้ทันเวทนา โดยรู้เห็นตามความเป็นจริงของมัน ที่เป็นแต่เพียงเวทนา ไม่หลงไปตามที่ยึดถือกันว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Vedanānupassanā--: contemplation of feelings; mindfulness as regards feelings*) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัด

เวทนา อันเป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉยๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นสามิส และเป็นนิรามิส ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

3. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การมีสติตั้งกำหนดอยู่ พร้อมด้วยสัมปชัญญะคือปัญญา ที่ตามดูรู้ทันจิต โดยรู้เห็นตามความเป็นจริงของมัน ที่เป็นแต่เพียงจิต ไม่หลงไปตามที่ยึดถือกันว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Cittānupassanā*~: contemplation of mind; mindfulness as regards mental conditions) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดจิตของตนที่มี/ไม่มี ราคะ มี/ไม่มีโทสะ มี/ไม่มีโมหะ เกรี้ยวหมองหรือผ่องแผ้ว ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ ฯลฯ อย่างไร ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

4. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การมีสติตั้งกำหนดอยู่ พร้อมด้วยสัมปชัญญะคือปัญญา ที่ตามดูรู้ทันธรรมคือสิ่งที่รู้ที่คิดอยู่ในใจ โดยรู้เห็นตามความเป็นจริงของมัน ที่เป็นแต่เพียงธรรม ไม่หลงไปตามที่ยึดถือกันว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Dhammānupassanā*~: contemplation of mind-objects; mindfulness as regards ideas) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดธรรมทั้งหลาย ได้แก่ นิวรณ์ 5 ขันธ์ 5 आयตนะ 12 โพชฌงค์ 7 อริยสัจจ 4 ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมัน อย่างนั้นๆ.

มีพุทธพจน์แสดงว่า สติปัฏฐาน 4 นี้ เจริญปฏิบัติทำให้มากแล้ว จะทำ **โพชฌงค์ 7** ให้บริบูรณ์ (เช่น ส.ม.19/395/105)

พจนานุกรมฯ = [312]

D.II.290-315; M.I.55-63.

ที่.ม.10/273-300/325-351; ม.ม.12/131-152/103-127.

[3.9] ปธาน 4 (ความเพียร — *Padhāna*: effort; exertion)

1. **สังวรปธาน** (เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งป้องกัน บาปอกุศลธรรม สิ่งชั่วร้ายเสียหาย ที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น — *Samvara-padhāna*: the effort to prevent; effort to avoid)
2. **ปหานปธาน** (เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรม สิ่งชั่วร้ายเสียหาย ที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้หมดไป — *Pahāna-padhāna*: the effort to abandon; effort to overcome)
3. **ภาวนापธาน** (เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรม สิ่งดีงามเป็นคุณ ที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น — *Bhāvanā-padhāna*: the effort to develop)
4. **อนุรักษนาปธาน** (เพียรอนุรักษ คือ เพียรรักษากุศลธรรม สิ่งดีงามเป็นคุณ ที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูรณ์ — *Anurakkhanā-padhāna*: the effort to maintain)

ปธาน 4 นี้ เมื่อมาในชุด **โพธิปักขิยธรรม 37** เรียกชื่อเต็มว่า **สัมมปปธาน 4** (ความเพียรชอบ, ความเพียรถ้วนทั่ว หรือความเพียรใหญ่ — *Sammappadhāna*: right exertions; great or perfect efforts)

พจนานุกรมฯ = [156]

A.II.74,16,15.

อง.จตุกก.21/69/96; 14/20; 13/19.

[3.10] อิทธิบาท 4 (คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ, คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย — *Iddhipāda*: path of accomplishment; basis for success)

1. **ฉันทะ** (ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ดียิ่งขึ้นไป — *Chanda*: will; zeal; aspiration)
2. **วิริยะ** (ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ท้อถอย — *Viriya*: energy; effort; exertion; perseverance)
3. **จิตตะ** (ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตมั่นแน่วในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตผูกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่งานที่ทำ — *Citta*: thoughtfulness; active thought; dedication)
4. **วิมังสา** (ความไตร่ตรอง รวมทั้งทดลองเพื่อตรวจสอบ-ปรับแก้ คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น — *Vimāṃsā*: investigation; examination; reasoning; trial; testing)

จำให้ย่ำว่า:

๑. ใฝ่รักอยากทำ

๒. เพียรพยายามก้าวไป

๓. ใจมุ่งแน่วตลอดเวลา

๔. ใช้ปัญญาตรวจตราปรับแก้

คำอธิบายข้างต้นนี้ เน้นความหมายที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เนื่องจากคนมักรู้จักอิทธิบาทในแง่ที่เกี่ยวกับการงานและการดำเนินชีวิตทั่วไป

อย่างไรก็ตาม พึงทราบว่า ตามความหมายแท้ที่เป็นโพธิปักขิยธรรมนี้ **อิทธิบาท**เป็นองค์ธรรมสำคัญในการสร้างสมาธิ

[3.11] อินทรีย์ 5 และ พละ 5

ก. **อินทรีย์ 5** (ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน — *Indriya*: controlling faculty)

1. **ศัทธา** (ความเชื่อ — *Saddhā*: confidence)
2. **วิริยะ** (ความเพียร — *Viriya*: energy; effort)
3. **สติ** (ความระลึกได้ — *Sati*: mindfulness)
4. **สมาธิ** (ความตั้งจิตมั่น — *Samādhi*: concentration)
5. **ปัญญา** (ความรู้ทั่วชัด — *Paññā*: wisdom; understanding)

ในการเจริญธรรมหมวดนี้ ท่านเน้น **อินทรีย์สมตา** (ความเสมอหรือสมดุลกันของอินทรีย์) คือ

ให้	1. คือ ศัทธา	สมดุลกับ	5. คือ ปัญญา
และให้	2. คือ วิริยะ	สมดุลกับ	4. คือ สมาธิ
ทั้งนี้ โดยมี	3. คือ สติ	คอยตรวจ	และเตือน

พจนานุกรมฯ = [258]

S.V.191-204; 235-237; Ps.II.1-29.

ส่ม.19/843-900/256-271; 1061-1069/310-312;

พ.ป.ฎ.31/423-463/300-344.

ข. **พละ 5** (ธรรมอันเป็นกำลัง — *Bala*: power)

ได้แก่ องค์ธรรม 5 อันมีชื่อตรงกับ **อินทรีย์ 5** ที่กล่าวแล้ว คือ

1. **ศัทธา** (ความเชื่อ — *Saddhā*: confidence)
2. **วิริยะ** (ความเพียร — *Viriya*: energy; effort)
3. **สติ** (ความระลึกได้ — *Sati*: mindfulness)
4. **สมาธิ** (ความตั้งจิตมั่น — *Samādhi*: concentration)
6. **ปัญญา** (ความรู้ทั่วชัด — *Paññā*: wisdom; understanding)

ธรรมหมวดนี้ ที่เรียกว่า **พละ** เพราะความหมายว่า เป็นพลัง ทำให้เกิดความมั่นคง ซึ่งความไร้ศรัทธาเป็นต้นแต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้

ส่วนที่เรียกว่า **อินทรีย์** เพราะความหมายว่า เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่างๆ ของตน คือเป็นเจ้าการ ในการครอบงำเสียซึ่งความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลง ตามลำดับ

พจนานุกรมฯ = [228]

D.III.239; A.III.10; Vbh.342.

ที.ป.๑.11/300/252; อ.ป.ญ.จก.22/13/11; อภิ.วิ.35/844/462.

[3.12] โพชฌงค์ 7 (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ — *Bojjhaṅga*: enlightenment factors)

1. **สติ** (ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง — *Sati*: mindfulness)
2. **ธัมมวิจยะ** (ความเพินธรรม, ความสอดส่องสืบค้นธรรม — *Dhammavicaya*: truth investigation)
3. **วิริยะ** (ความเพียร — *Viriya*: effort; energy)
4. **ปีติ** (ความอิมใจ — *Pīti*: zest; rapture)
5. **ปัสสัทธิ** (ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ, ความรื่นสบายกายใจ — *Passaddhi*: tranquillity; calmness)
6. **สมาธิ** (ความมีใจตั้งมั่น, จิตสงบแน่วอยู่ในอารมณ์ — *Samādhi*: concentration)
7. **อุเบกขา** (ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง — *Upekkhā*: equanimity)

แต่ละข้อเรียกเต็ม มี **สัมโพชฌงค์** ต่อท้ายเป็น **สติสัมโพชฌงค์** เป็นต้น.

พจนานุกรมฯ = [281]

D.III.251,282; Vbh.277.

ที.ป.๑.11/327/264; 434/310; อภิ.วิ.35/542/306.

[3.13] ภาเวตัพพธรรม 2 (ธรรมที่พึงภาวนา คือควรทำให้เกิดให้มีขึ้น, ธรรมที่ควรเจริญหรือบำเพ็ญ, สิ่งที่จะต้องปฏิบัติหรือลงมือทำ — *Bhāvetabba-dhamma*: things to be developed or practiced)

1. สมถะ (ความสงบใจ, ความเรียบสงบอยู่ตัวของจิต รวมทั้งการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบเช่นนั้น, สมาธิ และการฝึกสมาธิ — *Samatha*: calm; tranquillity; concentration)

2. วิปัสสนา (การเห็นแจ้ง, ปัญญาเห็นแจ้งความจริงแห่งสภาวะธรรม รวมทั้งการฝึกอบรมเจริญปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริงเช่นนั้น — *Vipassanā*: insight; penetration; understanding)

ความจริง ธรรมหมวดนี้กล่าวรวมไว้แล้วใน [3.1] ธรรม 4 ข้อที่ 4 แต่ยกมาแสดงจำเพาะในที่นี้อีก เพราะในการปฏิบัติธรรม/การเจริญภาวนา/การพัฒนาคนนั้น สมถะและวิปัสสนา หรือ สมาธิและปัญญา เป็นแกนประสานที่พึงให้มียืนตัวเป็นหลักคู่กันไปโดยตลอด ดังมีพุทธพจน์ตรัสย้ำบ่อยๆ (เป็น “ยุดันท์”; ดูพุทธพจน์ ท้ายหมวด [3.9] โทธิปักกียธรรม 37)

พึงสังเกตว่า ธรรมสองอย่างนี้ ในพระไตรปิฎกเรียกสั้นๆ ว่า **สมถะ** และ **วิปัสสนา** เท่านั้น และมักตรัสไว้คู่กัน

โดยเฉพาะในพระอภิธรรม ท่านแสดงความหมายไว้ว่า

1. สมถะ ได้แก่ สัมมาสมาธิ และ
2. วิปัสสนา ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ (เช่น อภ.ส.34/867/336)

ในคัมภีร์รุ่นอรรถกถา เกิดมีการใช้คำว่า สมถภาวนา และ วิปัสสนาภาวนา แล้วมีบางคัมภีร์ในยุคหลังเรียกรวมว่า “ภาวนา 2” และใช้กันมาจึงกลายเป็นหมวดธรรมที่ชื่อว่า **ภาวนา 2**

- **ภาวนา 2** (การเจริญ, การทำให้เกิดให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนาคน หรือพัฒนาชีวิต ในระดับจิตใจและปัญญา — *Bhāvanā*: development)
 1. สมถภาวนา (การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ, การฝึกสมาธิ — *Samatha-bhāvanā*: tranquillity development)
 2. วิปัสสนาภาวนา (การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง, การเจริญปัญญา — *Vipassanā-bhāvanā*: insight development)

ความจริง หมวดธรรมที่เรียกว่า ภาวนานั้น ในพระไตรปิฎกมีแต่ ชุด

- **ภาวนา 3** (ที.ป.11/228/231) คือ กายภาวนา จิตตภาวนา และ ปัญญาภาวนา
- **ภาวิต 4** (เช่น ขุ.30/148/70) ซึ่งหมายถึง ผู้ได้เจริญ **ภาวนา 4** คือ
 1. กายภาวนา
 2. ศีลภาวนา
 3. จิตตภาวนา
 4. ปัญญาภาวนา

ดู [1.11] ภาวนา 4 และ ภาวิต 4

ในคัมภีร์สมัยหลัง บางทีเรียก สมถะ และ วิปัสสนา นี้ ว่า **กรรมฐาน 2** (อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งงานเจริญภาวนา, ที่ตั้งแห่งงานทำความเพียรฝึกอบรมจิต, วิธีฝึกอบรมจิต — stations of mental exercises; mental exercise; สกค.51; Comp.202)

รวมความ ที่เรียก **ภาวนา 2** ก็ดี **กรรมฐาน 2** ก็ดี เป็นความนิยมภายหลัง

สาระสำคัญอยู่ที่พึงตระหนักว่า สมถะ และ วิปัสสนา (สมาธิ และ ปัญญา) เป็นแกนหลักในการเจริญโพธิปักขิยธรรมหรือการปฏิบัติตามมรรคทั้งหมด

พูดง่ายๆ ว่า ในการฝึกศึกษาพัฒนาของคน ตั้งแต่ต้นจนเป็นพุทธะ จะต้องมีความอยู่ตัวได้ที่ของจิต และปัญญาที่ยั่งยืนถึงความจริงตามสภาวะเป็นแกนโดยตลอด จึงจะเป็นการพัฒนาได้จริง

ค. ปฏิเวธภูมิ

[3.14] สังโยชน์ 10 (กิเลสอันผูกใจสัตว์, ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับ วัฏฏทุกข์ หรือผูกกรรมไว้กับผล — *Samyojana*: fetters; bondage)

ก. โอรัมภาคิยสังโยชน์ 5 (สังโยชน์เบื้องต่ำ เป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำ — *Orambhāgiya*~: lower fetters)

1. สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นวิญญาณ เป็นตน เป็นต้น — *Sakkāyaditthi*: personality-view; false view of individuality)

2. วิจิกิฉา (ความสงสัย, ความลังเล ไม่แน่ใจ — *Vicikicchā*: doubt; uncertainty)

3. สิลลพตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไป อย่างงมงายเห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร — *Sīlabbata-parāmāsa*: adherence to rules and rituals)

4. กามราคะ (ความกำหนัดในกาม, ความติดใจในกามคุณ — *Kāmarāga*: sensual lust)

5. ปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่งในใจ, ความหงุดหงิดขัดเคือง — *Paṭigha*: repulsion; irritation)

ข. อุทัมภาคิยสังโยชน์ 5 (สังโยชน์เบื้องสูง เป็นอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพอันสูง — *Uddhambhāgiya*~: higher fetters)

6. รูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรมอัน ประณีต, ความปรารถนาในรูปภพ — *Rūparāga*: greed for fine-material existence; attachment to realms of form)

7. อรูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน หรือในอรูปธรรม, ความปรารถนาในอรูปภพ — *Arūparāga*: greed for immaterial existence; attachment to formless realms)

8. มานะ (ความสำคัญตน คือ ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ — *Māna*: conceit; pride)

9. อุทัจจะ (ความฟุ้งซ่าน — *Uddhacca*: restlessness; distraction)

10. อวิชชา (ความไม่รู้จริง, ความหลง — *Avijjā*: ignorance)

ทั้งนี้ในหลายพระสูตรเรียกต่างไปบ้าง (หมายความว่าเท่ากัน) คือ
ข้อ 4 กามราคะ มักเรียก กามฉันทะ (บางที่ว่า อภิขมา)
ข้อ 5 ปญฺเษ มักเรียก พยาบาท

พระอริยบุคคล 4 ละสังโยชน์ 10 นี้ได้ ตามลำดับ ดังนี้
พระโสดาบัน ละสังโยชน์ 3 ข้อต้น (สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส)
พระสกทาคามี ละสังโยชน์ 3 ข้อต้นแล้วทำราคะ โสระ โมหะ ให้เบาบางลงอีก
พระอนาคามี ละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง 5
พระอรหันต์ ละสังโยชน์ได้หมดทั้ง 10

พึงสังเกตว่า กิเลสสำคัญชุดหนึ่ง ที่กล่าวถึงบ่อยมาก คือ [2.15] **นิวรณ 5** ซึ่งเห็นได้ว่ารวมอยู่ใน **สังโยชน์ 10** นี้

ถ้าทำจิตให้ตั้งมั่นสงบถึงขั้นระดับ **นิวรณ 5** ได้ (เป็นฝ่ายสมถะ) ก็จะมีสมาธิที่เป็นอุปนา (แนวสนทนกันได้ฉาน) แต่ **นิวรณ 5** นั้นสงบเพียงชั่วคราว

ถ้าเจริญปัญญารู้แจ้งสภาวะทำจิตให้สิ้น **นิวรณ 5** (เป็นฝ่ายวิปัสสนา) ก็จะมีหมด **นิวรณ 5** นนถาวรสิ้นเชิง เป็นพระอรหันต์

ในกรณีหลังนี้ การละ **นิวรณ 5** ได้หมด คลุมมาเองถึงการละ **สังโยชน์ 10** ได้หมดด้วย

กิเลสชุดหนึ่งซึ่งมีรายชื่อจำนวนมาก ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์อภิธรรม ในชื่อว่า **อกุศลเจตสิก** (สภาพจิตที่เป็นอกุศล) มี 14 อย่าง คือ

1. โมหะ 2. อหิริกะ 3. อนัตตตปฺปะ 4. อุทถัจจะ

4 อย่างนี้ เกิดทุกครั้งที่**มี**อกุศลจิต อีก 10 นอกนี้เกิดตามกรณี คือ

5. โลภะ 6. ทิฏฐิ 7. มานะ 8. โทสะ 9. อิสสา
10. มัจฉริยะ 11. กุกกัจจะ 12. ถีนะ 13. มัทธะ 14. วิจิกิจฉา

กิเลส 14 นี้ ละโดย พระอริยบุคคล 4 ตามลำดับ ดังนี้

- ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อิสสา มัจฉริยะ ละด้วยมรรคที่ทำให้เป็นพระ**โสดาบัน**
- โลภะระดับกามราคะ โทสะ/พยาบาท กุกกัจจะ ละด้วยมรรค...พระ**อนาคามิ**
- โลภะระดับรูปราคะ+อรุปราคะ โมหะ อหิริกะ อนัตตตปฺปะ มานะ ถีนะ มัทธะ อุทถัจจะ ละด้วยมรรค...พระ**อสทนต์**

(พระ**โสดาบัน** ละ โลภะ/กามราคะ กับ โทสะ/ปฏิฆะ/พยาบาท อย่างหยาบที่ทำให้ไปอบาย และละอคติ ทั้ง 4 ได้ด้วย)

จะเห็นว่า **กิเลส 10** หรือ **กิเลสวัตร 10** (โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทถัจจะ อหิริกะ อนัตตตปฺปะ) ที่กล่าวถึงหลายแห่ง โดยเฉพาะในคัมภีร์ฝ่ายอภิธรรม ก็รวมอยู่ครบในรายชื่อกิเลส ที่แสดงแล้วนี้

หมายเหตุ: พึงทราบความหมายของบางคำ ซึ่งยังไม่ได้กล่าวที่อื่น

อหิริกะ (ความไม่ละอายบาป — *Ahirika*: shamelessness; lack of moral shame)

อนัตตตปฺปะ (ความไม่เกรงกลัวต่อบาป — *Anottappa*: fearlessness of wrongdoing; lack of moral dread)

อิสสา (ความริษยา — *Issā*: envy; jealousy)

มัจฉริยะ (ความตระหนี่ — *Macchariya*: stinginess; meanness)

พจนานุกรมฯ = [329]

[3.15] สุข 2 (ความสุข — *Sukha*: pleasure; happiness)

1. **สามิสสุข** (สุขอิงามิส, สุขอาศัยเหยื่อล่อ, สุขขึ้นต่อวัตถุคือสิ่งเสพหรือกามคุณ — *Sāmisā-sukha*: carnal or sensual happiness)

2. **นิรามิสสุข** (สุขไม่อิงามิส, สุขไม่ต้องอาศัยเหยื่อล่อ, สุขไม่ขึ้นต่อสิ่งเสพ, สุขโปร่งโล่งเพราะใจสงบหรือได้รู้แจ้งตามเป็นจริง, สุขที่เป็นอิสระ [อย่างสูงสุดคือนิพพาน] — *Nirāmisā-sukha*: happiness independent of material things or sensual desires; bliss of freedom)

พจนานุกรมฯ = [53]

A.I.80.

อง.ทก.20/313/101.

[3.16] นิพพาน 2 (สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว, ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสระภาพสมบูรณ์ — *Nibbāna*: Nirvāṇa; Nibbāna) ในพระบาลีเรียกว่า **นิพพานธาตุ 2**

1. **สอุปาทิเสสนิพพาน** (นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ — *Saupādisesa-nibbāna*: Nibbāna with the substratum of life remaining)

2. **อนอุปาทิเสสนิพพาน** (นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ — *Anupādisesa-nibbāna*: Nibbāna without any substratum of life remaining)

นิพพาน 2 อย่างนี้ มีพุทธพจน์ตรัสอธิบายไว้ว่า (ขุ.ธ.25/222/258=It.38.)

1. = ดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ (= กิเลสปรินิพพาน — *Kilesa-parinibbāna*: extinction of the defilements)

2. = ดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ (= ขันธปรินิพพาน — *Khandha-parinibbāna*: extinction of the Aggregates) หรือ

1. = นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจทางอินทรีย์ 5 รับรู้สุขทุกข์อยู่

2. = นิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว

อนึ่ง พึงสังเกตว่า นิพพาน ๒ นี้มีความหมายต่างจาก บุคคล ๒ กล่าวคือ

1. สอุปาทิเสสบุคคล = พระเสขะ
2. อนุอุปาทิเสสบุคคล = พระอเสขะ

พจนานุกรมฯ = [27]

It.38; A.IV.77,379.

พ.อิตติ.25/222/258; อญ.สตตก.23/53/77; อญ.นวก.23/216/394.

[3.17] อริยบุคคล 4 (บุคคลผู้ประเสริฐ, ผู้บรรลุธรรมพิเศษ ตั้งแต่โสดาปัตติมารคขึ้นไป, ผู้เป็นอารยะในความหมายของพระพุทธศาสนา — *Ariya-puggala*: noble individuals; holy persons)

1. โสดาบัน (“ผู้ถึงกระแส”, ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว — *Sotāpanna*: Stream-Enterer)
2. สกทาคามี (“ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว”, ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว — *Sakadāgāmi*: Once-Returner)
3. อนาคามี (“ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก”, ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว — *Anāgāmi*: Non-Returner)
4. อรหันต์ (“ผู้ควร”, “ผู้หักล้างแห่งสงสารแล้ว”, ท่านผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว — *Arahanta*: the Worthy One)

พระอริยบุคคล 4 ระดับนี้ แต่ละระดับแยกเป็นกลุ่มหนึ่งๆ จึงรวมเป็น พระอริยบุคคล 8

แยกเป็น *มรรคสมังคี* (ผู้พร้อมด้วยมรรค) 4, *ผลสมังคี* (ผู้พร้อมด้วยผล) 4

1. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล (พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมารค — one who has worked for the realization of the Fruition of Stream-Entry; one established in the Path of Stream-Entry)
2. โสดาบัน (ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล — one who has entered the Stream; one established in the Fruition of Stream-Entry; Stream-Enterer)

3. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสทกาคามีผล (พระผู้ตั้งอยู่ในสทกาคามีมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Once-Returning; one established in the Path of Once-Returning)
4. สทกาคามี (ท่านผู้บรรลุสทกาคามีผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในสทกาคามีผล — one established in the Fruition of Once-Returning; Once-Returner)
5. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล (พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Non-Returning; one established in the Path of Non-Returning)
6. อนาคามี (ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล — one established in the Fruition of Non-Returning; Non-Returner)
7. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล (พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Arahantship; one established in the Path of Arahantship)
8. อรหันต์ (ท่านผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล — one established in the Fruition of Arahantship; Arahant)

ทั้ง 8 ประเภทนี้ ในบาลีที่มาทั้งหลายเรียกว่า *ทักขิไถยบุคคล 8*

พระอริยบุคคล 4 หรือ 8 นี้จัดรวมเป็นพระ*อริยบุคคล 2* ประเภท คือ

1. **เสขะ** (พระเสขะ, พระผู้ยังต้องศึกษา ได้แก่พระอริยบุคคล 7 เบื้องต้นในจำนวน 8 — *Sekha*: the learner)
2. **อเสขะ** (พระอเสขะ, พระผู้ไม่ต้องศึกษา ได้แก่ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว คือ พระอรหันต์ — *Asekha*: the adept; the arahant)

ทั้ง 2 ประเภทนี้ ในบาลีที่มาเรียกว่า *ทักขิไถยบุคคล 2*.

ดู [3.5] สังโยชน์ 10.

พจนานุกรมฯ = [56; 57; 55]

D.I.156.

D.III.255; A.IV.291; Pug 73.

A.I.62.

นัย ที.ล.9/250–253/199–200.

ที.ป.11/342/267; จ.อ.อุทก.23/149/301; อภิ.ป.36/150/233.

อ.ท.ท.20/280/80

พิเศษ

ผู้ศรัทธาควรทราบ

[4.1/๔๕] สังเวชนียสถาน 4 (สถานที่เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช, ที่กระตุ้นเตือนใจ, สถานที่เนื่องด้วยพุทธประวัติ ซึ่งพุทธศาสนิกชนควรไปดูเพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้เกิดความไม่ประมาท จะได้เร่งชวนชวนประกอบกุศลกรรม และสำหรับผู้ศรัทธาจะได้จาริกไปชม เพื่อเพิ่มพูนปสาทะ กระทำสักการะบูชา อันจะนำไปเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ — *Samvejanīyaṭṭhāna*: places apt to cause the feeling of urgency; places made sacred by the Buddha's association; places to be visited with reverence; the four Buddhist Holy Places)

1. ชาตสถาน (ที่พระพุทธรเจ้าประสูติ คือ อุทยานลุมพินี — *Jātattṭhāna*: birthplace of the Buddha)

2. อภิสัมพุทธสถาน (ที่พระพุทธรเจ้าตรัสรู้อันตรัสมาลัมโพธิญาณ คือ ควงโพธิ์ที่ตำบลพุทธคยา — *Abhisambuddhaṭṭhāna*: place where the Buddha attained the Enlightenment)

3. ธัมมจักกัปปวัตตนสถาน (ที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร คือ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ปัจจุบันเรียกว่าสารนาถ — *Dhammacakkappavattanaṭṭhāna*: place where the Buddha preached the First Sermon)

4. ปรีนิพพุตสถาน (ที่พระพุทธรเจ้าเสด็จปรีนิพพาน คือ ที่ศาลาเวโนทยาน เมืองกุสินารา — *Parinibbutaṭṭhāna*: place where the Buddha passed away into Parinibbāna)

พจนานุกรมฯ = [188]

D.II.140.

ที่.ม.10/131/16

ความเป็นมา และลักษณะทั่วไป

ของ

“ภูมิธรรมชาวพุทธ”

จากจุดเริ่มที่คุณโยมนาม พูนวัตถุ จะพิมพ์หมวดธรรมเรื่องคุณพระรัตนตรัย และหมวดธรรมอื่นที่ง่าย ๆ ซึ่งได้เลือกคัดจาก **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** รวม ๑๖ หมวด ใน ๑๒ หน้า ทำเป็นหนังสือเล่มเล็กๆ และได้แจ้งให้ทราบเมื่อ ๕ มิ.ย. ๒๕๕๖ เนื้อหาสาระได้ออกและขยายมาจนกลายเป็นหนังสือเล่มนี้

ครั้งนั้น ผู้เรียบเรียงได้เลือกหมวดธรรมที่น่าเรียนรู้มารวมเพิ่มขึ้น กลายเป็น ๔๕ หมวด ใน ๖๔ หน้า เมื่อจัดเตรียมเรียบร้อยแล้ว ได้พิมพ์ครั้งแรกเสร็จเมื่อ ๒๔ ก.ค. ๒๕๕๖ ตรงพอดีมงคลวาระอายุครบ ๕๓ ปี ของคุณโยมนาม พูนวัตถุ

ในการจัดทำช่วงนั้น และหลังจากนั้น หนังสือนี้ มีความเป็นมา และลักษณะทั่วไป ที่ควรทราบ ดังนี้

- แม้จะนำหมวดธรรมมาจาก **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** แต่ได้จัดกลุ่มจัดหมู่ใหม่ ไม่เรียงตามลำดับตัวเลขและอักษรอย่างพจนานุกรมฯ นั้น โดยในที่นี้จัดเป็นชุดเป็นประเภท ตามระบบความสัมพันธ์ของหลักธรรม และให้เหมาะสมกับการใช้เล่าเรียนศึกษาปฏิบัติ (ไม่มุ่งสำหรับการค้นหาอย่างพจนานุกรมฯ)
- ที่ว่ามี ๔๕ หมวดธรรมนั้น ถ้านับตามพจนานุกรมฯ มี ๖๖ หมวดธรรม แต่ที่จำนวนลดลงไปถึง ๒๑ หมวดนั้น ก็เพราะหลายหมวดเป็นเรื่องเนื่องกัน มาด้วยกัน ควบคู่กัน หรือเป็นส่วนขยายกัน (เช่น **บุญกิริยาวัตถุ 3** กับ **บุญกิริยาวัตถุ 10**) จึงจัดรวมให้อยู่ด้วยกัน
- แม้จะจัดลำดับหมวดธรรมใหม่ต่างระบบ แต่ได้บอกเลขลำดับหมวดในพจนานุกรมฯ กำกับไว้ท้ายหมวดธรรมนั้นๆ ด้วย เพื่อให้โยงกับพจนานุกรมฯ นั้น และสามารถย้อนไปค้นได้

- เนื่องจากหนังสือนี้มีหมวดธรรมจำนวนไม่มาก และต้องมีการจัดเตรียมต้นฉบับใหม่อยู่แล้ว อีกทั้งมีลักษณะเฉพาะบางอย่าง เช่น มีหมวดธรรมที่เกี่ยวเนื่องมาเข้าชุดด้วยกัน และมุ่งให้ได้ประโยชน์ในการใช้ศึกษาเล่าเรียนอย่างเป็นลำดับและเป็นระบบ จึงได้ถือโอกาสปรับปรุงเพิ่มเติมคำอธิบาย ตลอดจนเชื่อมโยงเนื้อหาให้ต่อเนื่องกันด้วย

คำอธิบายที่ปรับ-เพิ่มในหนังสือนี้ ถือเป็นส่วนปรับปรุงของพจนานุกรมฯ ที่จะนำไปใช้ในการพิมพ์ครั้งต่อไปด้วย อย่างน้อยก็เป็นผลดีพลอยได้ในขณะที่ยังไม่มีโอกาสชำระพจนานุกรมฯ ใหม่ตลอดทั้งเล่ม

- ด้วยเหตุผลข้างต้น จึงตั้งชื่อหนังสือนี้ว่า **ภูมิธรรมชาวพุทธ** ซึ่งกลายเป็นหนังสือใหม่อีกเล่มหนึ่ง โดยจัดเข้าในชุดเดียวกับ **วินัยชาวพุทธ** และ **กรรมบุญชีวิต**

จาก **วินัยชาวพุทธ** เป็นฐาน บุคคลก้าวกว้างออกไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดียิ่งงาม งาม มีความสำเร็จ ในแง่ ด้าน และสถานะต่างๆ ตามรายละเอียดใน **กรรมบุญชีวิต**

พร้อมนั้น จาก **วินัยชาวพุทธ** เป็นฐาน เขาก้าวลึกลงไปที่การพัฒนาในตนเอง ให้เข้าถึงความจริงและความสมบูรณ์ของชีวิต ตามหลักการใน **ภูมิธรรมชาวพุทธ**

- โดยสรุป **ภูมิธรรมชาวพุทธ** เป็นส่วนคัดย่อของ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** เป็นเหมือนคู่มือประจำตัว ซึ่งสาธุชนผู้ใคร่ธรรม ไฟกุศล หรือปรารถนามงคลที่แท้ อาจใช้เป็นดังหลักสูตรหรือแม่บทในการพัฒนาความเป็นชาวพุทธ และเป็นแบบสำหรับวัดหรือตรวจสอบคุณสมบัติแห่งความเป็นชาวพุทธของตน
- ในหนังสือ **ภูมิธรรมชาวพุทธ** นี้ ใช้ตัวเลขหลายแบบ แต่ในเนื้อหาหมวดธรรม ใช้ตัวเลขฮินดู-อาระบิก (1 2 3 4 5...) เพราะมีทั้งพากย์ภาษาไทยและพากย์ภาษาอังกฤษ จะได้สะดวกที่จะใช้ประโยชน์ร่วมกัน
- ในการพิมพ์ครั้งแรก มีจำนวนหมวดธรรมตามพจนานุกรมฯ ๖๓ หมวด จัดรวมเป็น ๔๕ หมวด ต้องบีบอัดข้อมูลอย่างมาก จึงพิมพ์ลงได้เป็น ๖๔ หน้า

หลังจากพิมพ์ครั้งแรกนี้แล้ว ได้เติมหมวดธรรม และปรับปรุงเพิ่มคำอธิบาย เป็นต้น อีกหลายแห่ง (ตัดออกแห่งหนึ่ง ๙ บรรทัด ในหน้า 36) จึงมีเนื้อหาเพิ่มขึ้นมาก แต่ก็ได้บีบอัดข้อมูลลงลงใน ๖๔ หน้าเท่าเดิม

อย่างไรก็ตาม ต่อมา ได้จัดทำอีกฉบับหนึ่งที่ไม่บีบอัดข้อมูลมากนัก ขยายเป็นฉบับปรับปรุง ๘๐ หน้า โดยตั้งใจว่าจะคงเนื้อหาไว้เท่าเดิม แต่ในที่สุดได้เพิ่มหมวดธรรมเข้ามา ๔ หมวด และเพิ่มคำอธิบายในอื่นๆ อีก ๕-๖ หน้า

(ที่จริงนั้น ระหว่างเตรียมการในการพิมพ์ครั้งแรก ได้ทำไว้อีกฉบับหนึ่ง มี ๔๐ หมวดธรรม ใน ๓๒ หน้า เรียกว่า “ฉบับเล็ก” ซึ่งได้เก็บไว้ - ยังไม่พิมพ์)

- เป็นความลงตัวว่า ฉบับขยาย ที่มี ๔๕ หมวดธรรม ใน ๘๐ หน้า นั้น ตรงกับตัวเลขพุทธกิจ ๔๕ พรรษา ในพระชนมชีพ ๘๐ วัสสกาล

หมายเหตุ: บันทึกข้อควรทราบ เพิ่มเติม

- ภูมิธรรมชาวพุทธ ฉบับเดิมซึ่งมีความหนา ๖๔ หน้า ได้พิมพ์ครั้งแรกเสร็จเมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๔๖
- ภูมิธรรมชาวพุทธ ฉบับที่ขยายให้โปร่งขึ้นเป็น ๘๐ หน้า พร้อมทั้งได้ปรับปรุงเสริมคำอธิบาย และเพิ่มเติมสาระให้เต็มประโยชน์มากขึ้น เสร็จสิ้นเมื่อ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๔๖ (พิมพ์ครั้งที่ ๒)

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

เรียงตามอักษรวิธีแห่งมคธภาษา

(ที่พิมพ์ตัว หนา คือ คัมภีร์ในพระไตรปิฎก)

อง.อ.	องค์ุดตรนิกาย อนุจกถา (มนโรธปุรณ)	ขุ.อป.	ขุททกนิกาย อปทาน
		ขุ.อิติ.	ขุททกนิกาย อิติวุตตก
อง.อฏฺจก.	องค์ุดตรนิกาย อฏฺจกนิปาต	ขุ.อุ.	ขุททกนิกาย อุทาน
อง.เอก.	องค์ุดตรนิกาย เอกนิปาต	ขุ.ขุ.	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ
อง.เอกาทสก.	องค์ุดตรนิกาย เอกาทสกนิปาต	ขุ.จริยา.	ขุททกนิกาย จริยาปิฎก
อง.จตุกก.	องค์ุดตรนิกาย จตุกกนิปาต	ขุ.จู.	ขุททกนิกาย จูฬนิกุเทศ
อง.ฌกฺก.	องค์ุดตรนิกาย ฌกฺกนิปาต	ขุ.ชา.	ขุททกนิกาย ชาตก
อง.ติก.	องค์ุดตรนิกาย ติกกนิปาต	ขุ.เถร.	ขุททกนิกาย เถรคาถา
อง.ทสก.	องค์ุดตรนิกาย ทสกนิปาต	ขุ.เถรี.	ขุททกนิกาย เถรีคาถา
อง.ทุก.	องค์ุดตรนิกาย ทุกนิปาต	ขุ.ธ.	ขุททกนิกาย ธมมปาฐ
อง.นวก.	องค์ุดตรนิกาย นวกนิปาต	ขุ.ปฏฺิ.	ขุททกนิกาย ปฏฺิสมฺภิทามคฺค
อง.ปญจก.	องค์ุดตรนิกาย ปญจกนิปาต	ขุ.เปต.	ขุททกนิกาย เปตวุตฺถ
อง.สตฺตก.	องค์ุดตรนิกาย สตฺตกนิปาต	ขุ.พทุธ.	ขุททกนิกาย พทุธวส
อป.อ.	อปทาน อนุจกถา (วิสุทฺทชนวิลาสิน)	ขุ.ม.,ขุ.มหา.	ขุททกนิกาย มหานิกุเทศ
		ขุ.วิมาน.	ขุททกนิกาย วิมานวุตฺถ
อภิ.ก.	อภิธมฺมปิฎก กถาวตฺถ	ขุ.สุ.	ขุททกนิกาย สุตตนิปาต
อภิ.ธ.	อภิธมฺมปิฎก ธาตฺถกถา	ขุ.ททก.อ.	ขุททกปาฐ อนุจกถา
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฎก ปญฺ्ञาน		(ปรมตฺถโชติกา)
อภิ.ปฺ.	อภิธมฺมปิฎก ปุคฺคสปลณฺณตฺติ	จริยา.อ.	จริยาปิฎก อนุจกถา
อภิ.ยมก.	อภิธมฺมปิฎก ยมก		(ปรมตฺถทีปนี)
อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฎก วิภงฺค	ชา.อ.	ชาตกฏฺจกถา
อภิ.ส.	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณ	เถร.อ.	เถรคาถา อนุจกถา
อิตฺติ.อ.	อิตฺติวุตฺตก อนุจกถา (ปรมตฺถทีปนี)	เถรี.อ.	เถรีคาถา อนุจกถา
อุ.อ.,อุทาน.อ.	อุทาน อนุจกถา (ปรมตฺถทีปนี)		(ปรมตฺถทีปนี)

ที.อ.	ทีฆนิกาย อฏฺฐกถา (สุมังคลวิลาสินี)	วินย.อ.	วินย อฏฺฐกถา (สมนฺตปาสาทิกา)
ที.ปา.	ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค	วินย.ฎีกา	วินยอฏฺฐกถา ฎีกา (สารตฺถทีปนี)
ที.ม.	ทีฆนิกาย มหาวรรค		
ที.สี.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวรรค	วิภงฺค.อ.	วิภงฺค อฏฺฐกถา (สมฺโมหวิโนทนี)
ธ.อ.	ธมฺมปทอฏฺฐกถา		
นิท.อ.	นิทเทส อฏฺฐกถา (สทฺธมฺมปชฺโชติกา)	วิมาน.อ.	วิมานวตฺถุ อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
ปญฺจ.อ.	ปญฺจปกรณ อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺค
		วิสุทฺธิ.ฎีกา	วิสุทฺธิมคฺค มหาฎีกา (ปรมตฺถมณฺธุสา)
ปฏฺฐิ.อ.	ปฏฺฐิสมฺภิตามคฺค อฏฺฐกถา (สทฺธมฺมปกาลินี)	สงฺคณฺี อ.	ธมฺมสงฺคณฺี อฏฺฐกถา (อฏฺฐสาสินี)
เปต.อ.	เปตวตฺถุ อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	สงฺคห.	อภิธมฺมตฺถสงฺคห
พทุธ.อ.	พทุธวสฺ อฏฺฐกถา (มธฺรตฺถวิลาสินี)	สงฺคห.ฎีกา	อภิธมฺมตฺถสงฺคห ฎีกา (อภิธมฺมตฺถวิภาวินี)
ม.อ.	มชฺฌิมนิกาย อฏฺฐกถา (ปปฺยจฺจุทนี)	สํ.อ.	สํยุตฺตนิกาย อฏฺฐกถา (สารตฺถปกาลินี)
ม.อุ.	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสก	สํ.ช.	สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวาวรรค
ม.ม.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก	สํ.นิ.	สํยุตฺตนิกาย นิทานวรรค
ม.มฺ.	มชฺฌิมนิกาย มุลปณฺณาสก	สํ.ม.	สํยุตฺตนิกาย มหาววารคฺค
มงฺคล.	มงฺคลตฺถทีปนี	สํ.ส.	สํยุตฺตนิกาย สคาถวรรค
มิลินฺท.	มิลินฺทปญฺหา	สํ.สพฺ.	สํยุตฺตนิกาย สพฺายตนวรรค
วินย.	วินยปิฎก	สุตฺต.อ.	สุตฺตนิปาต อฏฺฐกถา (ปรมตฺถโชติกา)

หมายเหตุ:

คัมภีร์สำคัญที่ใช้อ้างอิงกันไป ได้นำมาลงไว้เกือบทั้งหมด แม้ว่าบางคัมภีร์จะมีได้มีการอ้างอิงในหนังสือนี้